

ماهوار

سُھڻي

جهر مر جهر مر ڏيئڙا آهي سارو ڀينڻ،
ڪنهنجو ڪنهنجو ڪنڌ، جرڪي ٿو ان جوت ۾!

- شيخ اياز

معیاری ادب پیش کنند

مذہب و فلسفہ

ماہوار

سُہٹی

آکٹوبر - ۱۹۷۲ ع

نمبر: ۵۰

سال: ۳

ایڈیٹر
طارق اشرف

سال لاء: ۲۰۰۰

قیمت: ۲۰۰

SOHNI PUBLISHERS
F/45-750 WEST KUTCHA
HYDERABAD, SIND.

سُہٹی پبلشرس
الہندو کچھو
حیدرآباد، سندھ.

تـر قـيـب

پنهنجي طرفان.... طارق اشرف ۳

ڪهاڻيون

اڪيان ٻيوس لڳيان.... غلام نبي مغل ۱۸
نه گهر جو نه گهات جو نجم عباسي ۳۲
پهچي ويو پانڌي، ڏيئرو ڪٿي ڏاهم جو فهميده ميمڻ ۴۱

شعر

بيت، وايون شيخ اياز ۵۶
وايون، نظم، بيت قمر شهباز ۶۱
وائي سروچندر 'شاد' ۶۴
نظم امداد حسيني ۶۵
نظم سحر بلوچ ۶۶
غزل پير بخش پياڻي ۶۷
غزل مير محمد پيرزادو ۶۸
دوها منظور قريشي ۶۸
غزل انور ۶۹
وائي صدر الدين قريشي ۶۹
وائي شمشاد مرزا ۷۰

مضمون

وقت جو آواز (تقرير) شمشير الحيدري ۷۲
۴ - مارچ ۱۹۶۷ع مسعود نوراني ۷۵

تنقيد ۽ رايا

پڙهندڙن جا خط پڙهندڙن وٽان ۸۱

سيد سليم شاه قادري، شاهد پرنٽرز، صدر حيدرآباد سنڌ، مان ڇپرايو.

پنهنجي طرفان...

سنڌي ادب ۾ تنقيد جو حصو نالي ماتر آهي. جيسين ڪنهن ادبي شهر ڀاري ڪي تنقيد جي ڪسوٽي تي پرکي ڪو واضح قدر ۽ لاڙي کي ظاهر نٿو ڪجي، ۽ انهيءَ عمل مهل، صحتمند تنقيدي اصول ۽ ذهني ايمالڌاريءَ جو مظاهرو نٿو ڪجي؛ تيسين ادب جو 'سون' پنهنجي آب تاب سان جرڪي نٿو سگهي. دنيا جي هر ادب جي تاريخ شاهد آهي ته جنهن به ادب کي ان جي هيري ۽ لعل وٺڻ لاءِ وينجهر مليا آهن، سي ٻين زبانن جي ادب جي ترقي جي ڀيٽ ۾، گهڻو اڳرا آهن. پر سنڌي ادب جي بدقسمتي آهي ته ان کي ڪوبه اهڙو لقادار مليو آهي جيڪو ڪنهن ادبي فن ڀاري جي ڀيني پهلوئڻ کي، پنهنجي خاص انداز ۾، بنا ڪنهن جانبداريءَ جي، بليغ ۽ فصيح نموني ۾، دانشمندانہ نظر سان پرکي. جي ڪي اهڙا مثال ڳولبا ته ان جي پٺيان جيڪو جذبو نظر ايندو، سو ڪنهن خاص فرد ۽ ڪنهن خاص مقصد سان گڏ، غرض ۽ ذات جي بنياد تي اڏيل آهي؛ جنهنڪري سنڌي ادب ۾ فرد - پرستي قائم آهي. جيتوڻيڪ ضرورت الهيءَ ڳالهه جي آهي ته اسان جا ڄاڻو ۽ ڀارڪو بزرگ ۽ جيڏا، الهي ادب جي ٽڪرن کي پرکين،

جيڪي اڄ جا نوجوان ليکڪ پنهنجن گهٽ تجربڪار ۽ اڻ - پوري مشاهدي ۽ 'ڪچي' ذات جي زور تي چاهه اٽڪن ٿا. اهڙن نوجوان دوستن کي ادب جي تخليقي پيداوار جي ڏس ۾ بي لوث رهبري ڪبي. اهڙن دوستن جي ڪم تي اسان جا ڄاڻو ۽ پارکو، زباني ته ٻيا اڻ - ميو پرکين ۽ ڳالهائين پر آهي ساڳيون ڳالهيون لکڻ مهل ڪيائين ٿا - شايد هو اهو نٿا چاهين ته مٿان سندن قلم مان آهو ڪي نڪري پئي، جو ڪنهن 'سيڪڙات' کي اجائي سميت ملي. موجوده وقت اسان جي شعر ۽ نثر کي تنقيد جي ضرورت آهي، جيئن اسان جي ايندڙ پڻ کي ورثي ۾ جيڪي ادب ملي، سو پرکيل هجي، ۽ انجيون ادبي خوبيون ۽ خاميون ان جا ادبي قدر ۽ سماجي ڪارج، سڀ کين دستاويزي حالتن ۾ ملن. ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي ته ايندڙ ٽهيءَ کي ورثي ۾، لکيل، ادبي خوشامد ۽ ڪاريون، ۽ ڳالهائيل - اڻ - لپ 'قيمتي' تنقيد جا انبار ٿي پلڻ پوندا. سوچيو، ايندڙ ٽهي ڇا سوچيندي؟ انهي ڏس ۾، ڀارت جي (سنڌي) ليکڪن جو رويو ٿي وڃي ٿو. لکن به هڪ - ٻئي لاءِ ۽ تنقيد به هڪ - ٻئي تي، پاڻ ئي ڪن. جيتوڻيڪ اهو قدم سهڻو آهي پر انجيون خاميون نهايت هاجيڪار آهن. اتي جي لکندڙن جي قلم ۾، ڪنهن کي غير ادبي طريقي منجهه بدنام ڪرڻ جي طاقت گهڻي آهي يا وري مرڳوئي حقيقت پسندي پيا ڏيکارين. افسوس رڳو انهيءَ ڳالهه جو آهي ته ڀارت ۾ اهڙي قسم جي غليظ ليکڪن ۾ ڪي، ڇڏا صحتمند تنقيدي مضمون به لئونجي وڃن ٿا. ٻي ڳالهه ته ڀارت جا ليکڪ توڙي نقاد، پنهنجي ۽ پنهنجن لکندڙن جي ذات سان ايڏو ته وابسته آهن جو کين سنڌ جي ڪنهن به لکندڙ يا ان جي پيش ڪيل ادب کي لڳو ٿو هڻي ڏسڻ لاءِ ڪو وقت ئي ڪونهي. عام ڳالهين تي، رسالن جا رسالا ڪارا ٿيا پيا آهن. ڪهاڻيءَ تي تنقيد ڪرڻ تي آيا ته ڪهاڻي ۽ ڪهاڻيڪار جو اٽو - پتو ڪيڏي ڪري ظاهر ڪندا؟ پر سنڌ جي ڪنهن هڪ ڪهاڻيڪار جو، انهي ڏس ۾، ذڪر ڪرڻ به ڏکيو لڳندو. الاڻي ڇو؟ ڪو ته سبب هوندو. آخر ۾ اهو ورجايون ٿا ته ادب جي تعميري اؤسر ۾ بي لوث ۽ صحتمند تنقيد جي ڪيتري ضرورت آهي، سا اسان جا وڏا، سنڌ توڙي ڀارت جا، ڀليءَ پٽ ڄاڻين ٿا. عرض فقط اهو آهي ته، هو اخلاقي جرات ڪن ۽ اڳتي وڌي، پنهنجي علمي توڙي ادبي خزانن مان ڪي چونڊ ڪري، اسان نئينءَ ٽهي وارن کي ڏين ته ڪي اسان جي رهنمائي به ٿئي، ڪي زبان به ساهه پئي ۽ پاڻ به مستقبل ۾ زندهه رهي سگهن.

- ادارو

مضمون

۶۱

پسي ڳاڙها گل...

محمد. ابراهيم جويو

اڳاڏو ادب

شعر
مضمون
ڪهاڻي

پروفيسر ڪي. ايڇ. نوتائي

پيرو مل

مس هنڱوراڻي - گ. س

وديار ٿي

پسي ڳاڙها گل

اوائل ۾ شاعر ٿي هوندا آهن، جيڪي ٻوليءَ کي ٺاهيندا ۽ سينگاريندا آهن. پر جڏهن ٻولي وهي ۽ چڙهندي آهي، تڏهن شاعرن کان وڌيڪ نثر نويس ان جي حسن ۾ هڳاءُ ۽ جوين جو رس پريندا آهن. اسان جي سڃاڻپ، سدا ملوڪ سنڌي ٻولي به اڄ عمر جي انهيءَ اهر ڏاڪي تي پير رکي رهي آهي. اسان جا نوجوان اديب اڄ جنهن ذوق، جنهن محنت ۽ جنهن لياقت سان، نثر جي ميدان ۾، پنهنجي ٻوليءَ جي خدمت بچا آئي رهيا آهن، ان جو پورو اندازو ۽ پورو قدر فقط اسانجا ايندڙ نسل ٿي ڪري سگهندا. هن قسم جي سندن تازه ترين ڪوشش ’سهڻيءَ‘ جو اشاعتي سلسلو آهي، جنهن جا ڇهه نمبر هيلٽائين پٿرا ٿي چڪا آهن. اسان جا باهت اديب ۽ حوصله مند ادبي ڪارڪن صدها مبارڪن جا حقدار آهن، جيڪي پنهنجي فرض شناسيءَ ۽ فراض ادائي ۾ ايڏا سچيت، ايڏا بيخوف، ۽ ايڏا اورچ ثابت ٿي رهيا آهن. وقت جي تقاضا جي هيءَ شناس ۽ ان جي پورائيءَ جو هيءُ انگ، هيءُ ارادو ۽ هيءُ عمل، جيڪو اسان جي نوجوان اديبن ۽ ادبي خدمتگزارن ۾ اڄ موجود ڏسجي ٿو، ان ۾ ئي اسان جي سماجي، ثقافتي ۽ ادبي بقا ۽ ترقيءَ جي ضمانت موجود آهي.

’سهڻيءَ‘ سلسلي جي پهرين وٽي ٿي کير پري ثابت ٿي آهي. ان ۾ محترم رسول بخش پليجي جو افسانو ’پسي ڳاڙها گل...‘ پيش ٿيو آهي. ادب جي دنيا ۾ هن افساني جو ايڏو ته اوچو معيار آهي، جو ’سهڻيءَ‘ سلسلي هٿان جيڪڏهن سنڌي ادب کي رڳو هڪڙو هيءُ ادبي شاهڪار ٿي نصيب ٿئي ها، ۽ واڌو ٻيو ڪي به نه ملي ها، ته به ائين سمجهيو وڃي ها ته هن سلسلي جو مقصد پورو ٿيو.

پليجي صاحب هيلٽائين گهڻي قدر تنقيدي مضمون پڻي لکيا آهن، ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪجهه شاعري پڻ پڻي ڪئي آهي. ’پسي ڳاڙها گل...‘ افساني جي صورت ۾، شايد سندس پهرين تخليقي ڪاوش آهي. جنهن به ٻوليءَ ۾ جڏهن به ڪا هٿڙي عظيم ڪاوش جنم وٺي، تحقيق ان ٻوليءَ جو ان وقت اهو ڀاڳ ڇڏبو. ٻوليءَ، پلاٽ، مقصدت ۽ مجموعي تاثر جي خيال کان هيءُ هڪ ڪامل ۽ ڪامياب افسانو سنڌي سگهجي ٿو.

سنڌي افسانو خاص طرح ۽ سنڌي نثري ادب عام طرح، هن افساني جي وجود ۾ اچڻ کانپوءِ اهي ساڳيا نه رهندا، جيئن اهي ان کان اڳ هئا.

هڪ ٻن هنڌ، افسانہ نويس جي قلندرِي ۾ سبب يا مسودي جي نقل نويس جي ان ڄاڻائيءَ ۽ لاپرواهيءَ سبب افساني ۾ ڪي خسيس تضاد ۽ خسيس نقص به رهجي ويا آهن. مثلاً افسالي جي ٽالوي مک ڪردار، يارو۽ ڪي 'هڪ ڊگهي ديويءَ جي وڻ جي اوچين ٽارين' تي چڙهي ويندڙ ڏيکارڻ. حالانڪ ديويءَ جو وڻ عام طرح نه اڏو ڊگهو ٿيندو آهي، ۽ نه ان جون ٽاريون ايتريون اوچيون ٿينديون آهن، جن تي ائين چڙهي ويهي سگهجي. يا پهرئين مک ڪردار، ملوڪان، جي ماءُ کي آخر ۾ هڪ ئي وقت جيئرو ڏيکارڻ، جڏهن ملوڪان جهلجي، پنهنجي اباڻي ڳوٺ ۾ آڏي وڃي ٿي، ۽ اتي ئي ان کي ملوڪان جي وatan مري ويل بيان ڪرڻ، جڏهن ملوڪان، نئين ۾ قابو، ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ رتو ڇاڻ ٿي، ڪري پيئي آهي پنهنجي ۽ پنهنجي ننڍي ڀاءُ، جمعي جي ننڍ پڻ جو پيار وارو زمالو ياد ڪري ٿي، جيڪو ساڳيو جمعو اڄ هن کي وڏي ڳيا ڳيا ڪري، بنهه سرئين جي حوالي ڪرڻ لاءِ تيار هو.

اهڙيءَ طرح، شايد ڪجهه قدر، افسالي جي ڇپائيءَ ۾ پڻ ڪي اوڻايون اتفاق سان ره-جتي ويل آهن. مثلاً ان جي بنهه پڇاڙيءَ واري پٿر - جيڪا ان کان اڳ واريءَ پٿر جي ٻئي جملي کانپوءِ لاڳيتي مضمون جي صورت ۾ ڇپجڻ گهرجي هئي، ۽ افسالي جو خاتمو اتي ئي ٿيڻ ڪپندو هو، جڏهن 'تڏي تي پيل قتيل ۽ سڃيل، بدن چڇريل ۽ زخميل روح واريءَ، ملوڪان چوڪريءَ کي پنهنجي پاڻ تي اڏو ته قياس ٿو اچي، جو پاڻ کي پاڻ کان الڳ بي جا چوڪري سمجهي ان سان همدردي ڪري ٿي، ۽ افسوس وڃان سوچي ٿي ته هيتري سور سهڻ کانپوءِ 'هوءَ ويڇاري ڏاڍي ٽڪي پيئي هوندي، ۽ پوءِ آت ڏيندي، چويس ٿي: '... سمهي ره، ملوڪان ادي سمهي پو!...

اهي ۽ اهڙا ٻيا به چار نقص هن افساني ۾ ايڏا ته ڏنا وائيا ۽ ساڳئي وقت ايڏا ته بنهه معمولي ۽ خسيس آهن، جو انهن کي پڙهڻ سان ذهن کي ائين ڪو لوڏو رسي ٿو، جن ڪنهن مصور جي عظيم تصوير ۾ ڪٿي ڪنڊ تي ڪو ليڪو پئجي ويو هجي يا ڪنهن حسين

چهری تي ڪٿي ڪو هڪ اڌ ڪاٺ جو داغ اچي ويو هجي. انهيءَ خيال کان، اهي معمولي لقص افساني جي ٽاڪرا کي پاڻ وڌائين ٿا — بلڪل ائين جهڙن ڪو ڪارو تر معشوق جي گلابي گل تي شاعرن کي شاعري ڪرڻ تي آماده ڪندو آهي. افساني جي مجموعي رٿا، ان جي مصنوعي ۽ جذباتي بهج ۽ ان جي پيشڪش ۽ اظهار جي شاعرانه پرواز تي انهن هڪ اڌ بنهه رواجي اوڻاين سبب ڪنهن به قسم جو ڪو اثر ڪونه ٿو پيدا ٿئي.

بلڪل انهيءَ ئي قسم جي اهميت جا ٻيا هڪ اڌ اعتراض پڻ هن افساني تي ڪيا ويا آهن. سنڌ يونيورسٽيءَ جي ايڪانامڪس ڊپارٽمينٽ جي هڪ ليڪچرار صاحب، جنهن وري به شڪر آهي، جو يونيورسٽيءَ جي سنڌي ڊپارٽمينٽ جي ڪن اڌو ڪارو ليڪچرارن جي منهن هڪائيءَ واريءَ روايت کي پڇي، پنهنجي ايڪانامڪس ڊپارٽمينٽ جو ايترو سو ڀرڻ رکيو آهي، جو هروڀرو پاڻ کي پروفيسر ڪونه مڏيو اٿس، پر سچ پچائي جيئن پاڻ ليڪچرار آهي، تيئن ليڪچرار ئي پاڻ کي لکيو اٿس — انهيءَ صاحب هن افساني ۾ ’عرباني‘ فحش واقعات ۽ سنڌي تهذيب جي مٿي پليت، ٽيندي ڏئي آهي.

ان جي ثبوت ۾ هن پنج ڳالهون پيش ڪيون آهن. پهرين ڳالهه هيءَ ته افساني جي مک ڪردار، ملوڪان، پنهنجي منهن پاڻ، ’گهر جي ڪنڊ ۾ پٺ ڏئي، چولي جو پٽو کولي‘ ڏسي ٿي ته ’سهڻي لسي، پٿرائين گولائيءَ تي ڪاري چوٽيءَ جي آسپاس وارو حصو سڇيل هو‘. ٻي ڳالهه ته رات جو ملوڪان کي لنڊ ۾ ائين محسوس ٿئي ٿو ’ڇڻ سندس ڳلن، چين، پيشاليءَ ۽ چاٽيءَ تي ڪنهن جا چپ ان لکي لموئي پيا ترڪن‘ ۽ سجاڳ ٿي ’ڳلن تي هٿ لائي ڏسي ٿي ته اهي پتل هئا‘.

ٽي ڳالهه ته ملوڪان ۽ يارو۽ جي شاديءَ جي ڳالهين هلندي، جڏهن ڪنهن پوڙهيءَ هي گفتو ڪڍيو ته ان ۾ ’راج جي ڪنهن ماڻهو اعتراض وڌو ته فساد ٿي پوندو‘، تڏهن ’ملوڪان جو منهن هڪدم پيلو ٿي ويو، ڇڻ ته ڪنهن وچونءَ سندس چاٽيءَ ۾ ڏبڻ هڻي ڪڍيو‘. ان تي اعتراض وٺندي، سنڌ يونيورسٽيءَ جي ايڪانامڪس ڊپارٽمينٽ جو ليڪچرار صاحب پنهنجي طرفان بنهه هڪ لاجواب سوال ٿو اٿاري ته ’پلا ٻئي هنڌ ڇو نه؟ هروڀرو چاٽيءَ ۾ ڇو؟‘ چوٿين ڳالهه جنهن ۾ تنقيد لکار جي چوڻ موجب، افسانه لکار ’جيڪا سنڌي تهذيب جي مٿي

پليت ڪئي آهي، تنهن ۾ ته حه ڪري ويو آهي؛ اها هيءَ جو ملهار جي مند جو ذڪر ڪندي، افسانہ لکار لکيو آهي ته ’ملڪ ۾ وري وس آئي. وري به ماڻهو مڙيا. وري به برن پتن مان هڪ ڪارهن اٿيون. وري به چڙا ٻريا ۽ مال جون تنوارون ٿيون، چنگڙ ۽ لڙجي سريلن لهرين تي ڪانين ۽ ڏوهيڙن جا آلاپ ترڻ لڳا. وري به ڳوٺ جون جوان دليون مست ٿي پيون. ڪسن پنڌن تي شوخ ۽ پراسرار مجلسن جون ڏي وٺون ٿيون. عجيب اشارا ٿيا. تنهن کان وڌيڪ عجيب جواب مليا، الجمار ٿيا، شڪ جا ڳيا، الزام گهڙيا، آڱريون ڪهڙيون، پٽڪاٽ ٿيا، وچ وارا آيا، ٻويان چاري هايا، پيرڪنيا، ويساهه مليا. ڪالبن جيڏن اوھن واريون مينھون ۽ ڳاڙهيون رتيون ڳئون اوڳارينديون رهيون. ڦر ريانئون ڪندا پٽڪندا ڪڏندا رهيا. ڳاڙهن، ڪلابن، هيڏن، واڱڻائي ڪپڙن جا پلانڊ هوائن ۾ ڦڙ ڦڙ ڪندا رهيا...‘ اها ٿي چوٿين ڳالهه. پنجين ۽ آخري ڳالهه، جيڪا افسانہ نويس جي عريان نياڻيءَ ۽ فحش نگاري بابت هن تنقيد لکار هن افساني ۾ ڏني آهي، جنهن کي ظاهر ڪندي ڪانئس ٻنھ رڙ نڪري ويئي آهي، سا هيءَ ته ياروءَ جي لڪاح ٻڌي زال، ملوڪان صبح جو جڏهن جهرڪين جي چرپر تي جاڳي ٿي، تڏهن ڪنڌ هيٺان پنهنجي لڪاح ٻڌي مڙس ياروءَ جي ’ٻانهن ڪڍي، هن جي مٿين ٻانهن لاهي، پاسو بدلائي، تنگ ڊگهيري، پير جي آڱوٺي ۽ وچن ۽ آڱر سان هڪڙو ڪپڙو چڪي هٿ ۾ ڪري ٿي ۽ ٻاچن جي بخين کي هٿ لائي، هڪ ڪري پائڻ لڳي ٿي.‘ الهيءَ ڳالهه کي ظاهر ڪندي، تنقيد لکار جلهه ڪئي آهي ته ’هڪ هنڌ ته اسان جي ڀاءُ هليجي ملوڪان جي لٽل سڻ جو بيان ڪيو آهي؛‘

اهي آهن جملي الزام عرياليءَ ۽ فحش نگاريءَ جا، جيڪي هن افساني تي لڳايا ويا آهن. هنن سڌين سنئين ۽ هيتري قدر ڍڪيل ۽ احتياط سان بيان ڪيل ڳالهين کي پڙهندي، ڪهڙي هنڌ ڪنهن کي عريالي ۽ فحش نگاري يا سنڌي تهذيب جي مٿي پليت ٿيل ڏسڻ ۾ اچي سگهي ٿي يا نٿي اچي سگهي ٿي، ان جو هر پڙهندڙ جي پنهنجي ذهني ڪيفيت تي مدار ٿي سگهي ٿو. ۽ اسان جو هي فاضل تنقيد لکار پاڻ به جيڪڏهن الهن پنهنجن اعتراض ورتل ڳالهين کي ٻيهر ڪجهه سوچ ڪري پڙهندو، ته اميد ته الهن تي کيس به ڪا عريالي، فحش نگاري وغيره هاڻي ڏسڻ ۾ ڪانه ايندي.

اديب کي پنهنجي وقت جو اعليٰ ضمير مڏيو ويو آهي، ۽ ادب

وقت جي ان اعليٰ ضمير جو آواز آهي. اڃ اسان تي جيڪو ڏکيو وقت آيل آهي، مان وقت جو اعليٰ ضمير پڻ اسان جا اديب آهن. مير، پير، ملا، سياستدان، ڪامورا، وڪيل، ڊاڪٽر، واپاري سڀ اڄ ماڻ جي مرض ۾ ايڏا ته وڻجي ويل آهن، جو ڄڻ مٿا پيا آهن، جيڪڏهن ڪٿي هو سرگرم ڏسجن به ٿا، ته فقط پنهنجي آقائن جي چاڪريءَ ۽ چاڀلوسي ۾ يا پنهنجن جي مارڻ ۽ پنهنجي ڀيٽ پرورش ۾. هن قبرستان واريءَ ماڻ ۾ اسان جا اديب ئي آهن، جيڪي پير تي ڏونڪو هنيو، اعليٰ الاعلان پنهنجو صاف ۽ بي خوف آواز همت ۽ حوصلي سان بلند ڪيو بيٺا آهن — جيتوڻيڪ منجهن به ڪي اهڙا آهن، جيڪي آقائن جي چاڀلوسيءَ ۽ چاڪريءَ ۾، ۽ ٽڪر هڏي لاءِ هڪ پاسي انهن جي آڏو ڀڄ لٽڪايو پيا هلن ۽ ٻئي پاسي الهن جي لڪ جو حق ادا ڪندي، پنهنجن تي باهوڙ ٻڌيو بيٺا آهن. تنهنڪري اسان جي سڃاڻ ۽ مخلص تنقيد نگارن جو فرض آهي ته جڏهن به پنهنجن اديبن تي تنقيد ڪن، تڏهن نهايت خبرداريءَ ۽ احتياط سان، ته جيئن ائين نه ٿئي، جو سندن ئي تنقيد سان سندن ئي پنهنجي ڪنهن آواز تي ڪٿي ڪا لٽ اچي وڃي.

اڃ اسان جي سماجي صورتحال بلڪل اها آهي، جنهن لاءِ فرانس جي لافالي مفڪر ’روسو‘ جي جڳ- مشهور ڪتاب ’معاهده عمالي‘ جو شروعاتي جملو ڪم اچي سگهي ٿو: ’انسان آزاد ڄائو آهي، پر اڄ هو چوڌاري غلاميءَ جي زنجيرن ۾ جڪڙجي ويو آهي...‘ اسان جي شهرن ۾ اسان مان هرڪو پنهنجيءَ ۾ پورو- ايڏي ته هڻ وٺ آهي، ڄڻ ڪو ڪنهن سان سماج ۾ رهي ئي ڪو نه ٿو. هزارين لکين پٽر آهن، جي ميٽر جي بهارجي هڪ هنڌ اچي ڍڳ ٿيا آهن — هڪ هڪ پٽر ٻئي کان الڳ، منجهن ڪابه ڳالهيءَ جي صورت ڄڻ آهي ئي ڪانه. بهراڙي، شهر جي گولپ ۾ گهي گهي ۽ ڏيبي ڏيبي، اهڙي ته ڀڄ پئجي ويئي آهي، جو ٻيهر ان ۾ ڪو ساهه ٻوندو ۽ ڪا سک جي ساوڪ ايندي، ان جو ڪو ويجهو امڪان ئي ڄڻ ڪو نه ٿو ڏسجي. شهرن ۾ شاهوڪار شاهي ۽ ڪامورا شاهي، ته بهراڙيءَ ۾ زميندار شاهي ۽ ڪامورا شاهي ۽ ان سان گڏ قبيلائي جمود — وڏيرو، ملو، پير ۽ پوليس وارو، ٻنهي جهانن جا جلاد بنيا، ماڻهن جو ساهه مٿ ۾ ڪيو پيا هلن. ههڙي ساهه قبض ڪندڙ وايو منيل ۾ به انسان ويچارو آهي، جو چوٽڪاري لاءِ هٿ پير هڻندو رهي ٿو ۽ آزاديءَ لاءِ آسٽر ڪندو ۽ واجهائيندو

ٿو رهي.

پسي ڳاڙها گل... افساني جا ٻه مک ڪردار، ملوڪان ۽ يارو، ٻه آزاديءَ لاءِ پاڻ پتوڙيندڙ ٻه اهڙا انسان هئا. سندن ماءُ پيءُ ٻه ساڻن شامل هئا. مذهب ۽ قانون جو به هنن ڪو ڏوهه ڪوٺايو هو. تنهن هوندي به آخر راج ڪٿي، سڳاوتن ختم ٿي، يارو کي هليو وڃڻو پيو... ڳوٺ جون زالون طرحين طرحين حرفن سان ملوڪان جي ماءُ کي کوٽينديون رهيون، پر هوءَ ائين چئي ڳالهه ٿاري ڇڏيندي هئي، بس، اها، لکيو نه هو سو لکيو. الله ڏاڍو راج ڏاڍو. جبل کي ٽڪر هڻيو ته پنهنجو مٿو ڦاڙيو!

زميندار زده ۽ قبيلائي سماج ۾ عورت کان وڏا مظلوم ۽ بيوس شايد ئي ٻيو ڪو انسان هجي. مون پنهنجين اکين سان عورت کي پنهنجي مرد هٿان ايترو مارجندي ڏٺو آهي، جو ڏڪن سبب رتو ڇاڻ ٿي هوءَ بيهوش ٿي نيٺ ڪري پئي هولي، رت هن جي بت تي چمي پيو هوندو، سندس معصوم ٻار هن جي پيرن ۾ ويهي هن جي بت تان ڄميل رت جون ڪڙيون لهن سان ڪرڙي لائون هونديون. منهنجي پنهنجي اکين ڏٺو واقعو آهي ته هڪ عورت جو زوريءَ لڪاح وڌو ٿي ويو، ۽ هوءَ ان کان بچڻ لاءِ چوريءَ چوريءَ ان جي گنديءَ ۾ ٽپ ڏيئي، لڪي وڃي ويهي رهي. گولي گولي نيٺ ڇاپڙ لاهي، هن کي گنديءَ مان ڇڪي ٻاهر ڪڍي، ڏاڍي مار ڏيئي زوريءَ سندس لڪاح پڙهيو ويو. مون پنهنجين اکين سان هڪ پريٽل عورت ۽ هڪ ريليل عورت کي هٿين خالي بنهه ٽن ڪپڙن ۾ گهر منجهان ڌڪجي ۽ لوڌجي ٻاهر ويندي ڏٺو ۽ هن کي ڪا واھ ئي ڪانه هئي، جتي هوءَ وڃي ڪو آجهو وٺي. مون پنهنجين اکين سان عورت جو مسي لٿل لاش ڏٺو، جنهن کي 'ڪاري' ڪري قتل ڪيو ويو هو. مون عورت کي پنهنجي پيءُ، پنهنجي پيءُ، پنهنجي مڙس ۽ پنهنجي پٽ جي ملاڪيت کان بي دخل ٿيندي ڏٺو. ڏيئڻ کي چمندي ماري ڇڏڻ، ڏيئڻ کي حق بخشائي يا قرآن سان پرڻائي ويهاري ڇڏڻ جا مثال مون ڏٺا ۽ ٻڌا به. منهنجو ڪنهن ٻڌو سچو واقعو آهي ته هڪ نئين پريٽل عورت کي رسيءَ سان چوڪنيو ٻڌي، مٿس گاسليٽ هاري، باھ ڏيئي، ساڙي ماري ويو. ڇاڪاڻ ته هن خراب ڌنڌي اختيار ڪرڻ کان انڪار ٿي ڪيو ۽ ڳالهه کي ڪولڻ جون ڌمڪيون ٿي ڏنيون. هيءُ به منهنجي ڪنهن ٻڌو سچو واقعو آهي ته هڪ گرپ وٽي ڪناريءَ عورت کي سندس ڀائرن گڏجي گهٽو ڏيئي ماريو

تہ جيئن هو ٻار لہ چئي ۽ ’خالدان‘ جي خوارِي لہ ٿئي. مطلب تہ عورت اسان جي موجودہ ذهني توڙي مادي طور بنهہ ٻت پيل سماج جو هيٺي ۾ هيٺو، مظلوم ۾ مظلوم ۽ بيوس ۾ بيوس انسان آهي. شاھ جي لفظن ۾ عورت جي حالت اسان وٽ اڄ هيءَ آهي، جو

سر جي تان سور، سامائي تان مک ويا،
اهي ٻيئي پور، لمائيءَ لصبب ٿيا!

’پسي ڳاڙها گل...‘ هڪ الميہ افسانو آهي ۽ ان ۾ عورت جي درد انگيز تقدير جو حال جنهن ڄاڻ، جنهن همدرديءَ ۽ جنهن اثر آفرين انداز سان پيش ڪيو ويو آهي، ان جو مثال اسان جي نثري ادب ۾ ٻيو ملڻ مشڪل آهي. سنڌي ادب جي روايتي سرچشمي طور جيڪي اسان وٽ رومانوي داستان موجود آهن، اهي ٻن ٻن ڳالهين سان گڏ عورت جي مظلوميت جا داستان آهن. اسان جي عظيم شاعرن، خاص ڪري شاعرن جي سرتاج حضرت شاھ عبداللطيف ڀٽائيءَ انهن داستانن جي شهري ترجمانيءَ کي جنهن ادبي ڪمال تي پهچايو آهي، ان کي هجھ قدر اسان ڄاڻون ٿا. پر ان ادبي ڪمال جي وسيلي عورت جي دڪ جو فرياد، عورت جي دل دانهن چيڪا اسان تائين پهچائي ويئي آهي، دراصل ان کي هنئين جي ڪنن سان ٻڌڻ ضروري آهي. شاھ صاحب جي شعر ۾ هر هنڌ مظلوم عورت جي هيءَ ئي دانهن ٻئي ٻڌجي تہ

آڌر، ٺڌر، آڀري، اوڳي، آواڻي!

...

آڌر، ٺڌر، آڀري، آسولھين آءِ!

تنھن کان سواءِ شاھ صاحب جي شعر جي مظلوم عورت پاڻ کي جيھي ڪجھہ سڏي ٿي، انھن لفظن کي ٻڌندي ئي. لڳ ڪانڊارجي ٿا وڃن. جي: آءُ ٻالھي، گولي، عاجز، آڄاڻي، ولھي، معذور، موڙھي، ويچاروي، ضعيف، فقير، الڏي، چوري، مٺي، مسڪين، ھاري، ڪمڻي، ڪھي، چري، غريب، بکي، اڳواڙي، ڪاڻي، ويڏي، لنگي، نمائي، لسٽ، ڪمٽر، لدوري، لنگھي، لوري، آڙوري، آٻوجھ، ھيٺي، پورھيت،

پياڳي، ڏکونئي، باندئي، آڳهي، سوراتي، آوات، رلي، پينار، وغيره، وغيره.
'پسي ڳاڙها گل...' جي مٺي پياڳ - ڦٽي ملوڪان به ائين ٻانڱي سڏي
سگهي ٿي. اهي سڀ لفظ هن لاءِ به استعمال ٿي سگهيا ٿي، ۽ پوءِ به
ٻان لاءِ هوءَ ائين چئي سگهي ٿي ته .

حقيقت هن حال جي ظاهر ڪيان ڌري،
لڳي ماڻ مرن ڪي، ڏولگر پون ڌري،
ويڃن وڻ بري، اوڀر اڀر ڪين ڪي.

بيچاريءَ جو، جڏهن هن کي ٻيءَ ماري ٿو، ڀاءُ ماري ٿو، چاچو ماري
ٿو، راج جو وڏيرو جاڙو ماري ٿو، سڄو راج ماري ٿو - اهو راج
جيڪو الله کان وڌ ڏاڍو ٿو چڻجي، جنهن هنن جي بيگناهه ٻيءَ ماءُ
کي ڀت بهنت مان ڪڍي ڇڏيو، جنهن هنن جو اگر تگر ڪٺائي ڇهڳو
جهڻ ڪري ڇڏيو، جنهن سندس معصوم ڀاءُ کي ڪوڙيءَ چوريءَ ۾
جهلائي پوليس کان هن کي مارون ڏياريون، هن جون مڇون پٽايون
۽ هن کي ترم ۾ موڪليو، جنهن هن جي سدا ساهه صدي ڪندڙ ٻيءَ
کي ۽ هن جي مٺي محب ڀاءُ کي اهڙو ته چٽو ڪري ڇڏيو، جو هو
ان ساڳئي سنگدل راج سان ملي، پنهنجن هٿن سان پاڻ هن کي ڪٽي
ڪٽي بنهه ٻاهه ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويا، تڏهن سڀ تان آسرو هلي، نيٺ
هوءَ ائين چوڻ لاءِ مجبور ٿئي ٿي ته '...سڀ ڪوڙ سڀ ڪوڙ! ڏکيءَ
مهل زال ذات جو ڪهڙو ٻيءَ ڪهڙي ماءُ...!' ۽ 'کيس ائين ٿو
لڳي جن هن جهان ۾ هوءَ اڪيلي آهي... ڇو طرف رات ئي
رات آهي...'

ٻئي ٿي پيمال، سا منته مري نه چئي،
بري هن پٺور سين هڏ لڳهي حال...

ملوڪان ۽ يارو جي هيڏيءَ درگتيءَ جو آخر سبب ڪهڙو؟ هنن آخر
ڏوهه ڪهڙو ڪيو هو؟ هنن هڪ ٻئي سان پيار ٿي ڪيو - ڪنهن جو
خون ڪوڙ ٿي ڪيائون: پيار به اهو جنهن ۾ پنهنجي ڄا مائت نه فقط
راضي، پر ان لاءِ حد کان وڌيڪ خواهشمند ۽ دعاگو هئا. قانون کي
هنن ڪونه ڀڳو هو. مذهب کي هنن ڪونه اورالگهيو هو. پر نه...

ڏوهه واقعي هنن ڪيو هو - ۽ لهايت گرو ڏوهه ڪيو هو. ۽ اهو هيءُ
 ته جيڪا ڳالهه 'راج' کي ڪانه وئي، سا هنن کي وئي هئي. اهو
 راج، جيڪو قانون کان اوچو، مذهب کان مٿي، ۽ انسانيت کان ڏاڍو
 هو، ان لاءِ اها ڳالهه سهڻ کان ٻاهر هئي. ڪنهن کي ڪهڙو حق
 هو، ڪنهن کي ڪهڙي طاقت هئي، جو راج جي ڳالهه کي هيٺ ڪري
 ۽ پنهنجيءَ ڳالهه کي مٿي ڪري؟ - ۽ سو به تڏهن جڏهن هڪ خميس
 عورت آڏو هجي، جيڪا اهڙي حق جي طلب ڪري ۽ اهڙيءَ طاقت
 جي دعويٰ ڪري! ههڙي ٺٽ انڌر ورتل ۽ پنهنجي منصب تان ڪريل
 ڪٺور راج سان بغاوت ڪرڻ، جنهن جي مٿ ۾ هر آزاد انساني روح
 ٺپوڙجي رهجي - هر ان انسان لاءِ، جنهن ۾ انسان بنجڻ جو امنگ
 موجود آهي، هر هنڌ ۽ هر وقت، هڪ لاڳاپو ۽ اٽل فرض جي صورت
 وٺي بيٺي ٿو. ملوڪان ۽ يارو راج سان سينو ساھيو. لاکام ٿيا، جو
 ڪجهه سائن ٿي گذريو، ان کان پوءِ شايد هو وري راج سان مقابلي
 ۾ نه اچن، ۽ باقي سڄي عمر وسائل جسم ۽ مثل روح ڪٽيو، چرلڊر
 پرلڊر لاش بنيا، هيڏي هوڏي ڀتين سان ٽڪر هڻندا وڌن. ائين به آهي
 ته ملوڪان جهڙيون ڪيئي ملوڪائون ۽ يارو جهڙا ڪيئي زنده دل،
 اڙپنگ جوان، وقت پئي، سماج جي مرضيءَ جي سؤ-مٿي ڇپ هانو تي
 رکيو، ڇيهه تي مرم ۽ مجبوريءَ جي مهر هنيو، 'ماڻهو ماڻهن جهڙا' ٿيا
 پيا هلن چلن. پر الهن سڀني جي دلين ۾ ناراضگي ۽ نفرت جا آڙاھ
 جيڪي ڏکندا ٿا رهن، انهن جون چيئون سندس هر امنگ، هر خواهش
 ۽ هر خوشيءَ کي ڇٽيو، لوساڻيو ۽ وقتي ساڙيو رک ڪيون بينيون آهن،
 ۽ ائين هو نه پنهنجا دوست، نه پنهنجن جا ۽ نه ڪن پين جا ڪڏهن
 دوست رهي سگهن ٿا. 'راج' جي آڏو 'ماڻهوءَ' جي هيءَ شڪست انسان
 ۽ انسانيت جي هر جوهر جي شڪست آهي. ان کان پوءِ ماڻهو ماڻهو
 ڪو نه ٿو رهي ۽ نه راج ماڻهن جو راج رهي ٿو.
 'پسي ڳاڙها گل...' راج ۽ ماڻهوءَ سماج ۽ فرد جي الهيءَ لاڳاپو ۽
 ويجهڻاڪ ٽڪر جو هڪ افسانو آهي. ان ۾ ٻن ڌرين جي نسبت، ظاهر
 ۽ پٺڀر، ائين آهي جيئن هاڻيءَ ۽ ڪيوليءَ جي يا جبل ۽ شيرين جي
 عاشق فرهاد جي. پر وقت آئي، هاڻيءَ جي ڪن ۾ گهڙي، ڪيولي
 هاڻيءَ کي ليتائي مگهي ٿي، ۽ حسن، نيڪيءَ ۽ حق جي شيرين جو
 وصال ماڻهو آهي ته جبل کي ان لاءِ ٽاڪوڻي پوندو. هن ٽڪر ۾
 اديب جو قلم به پيو نه ته هاڻيءَ جي ڪن ۾ ڪيوليءَ جي ڏنگ جو

۽ فرهاد جي هٿ ۾ تيشي جو ڪم ضرور ڪري ٿو. زميندارانه قبيلائي سماج ۾ عورت جي حيثيت مرد جي سامهون غير برابريءَ جي بلڪ بنهه غلاميءَ جي، ٿئي ٿي. هن سماج ۾ عورت کي سنئون سڏو هڪ ملڪيتي انگ شمار ڪيو وڃي ٿو. جيتري قدر جنهن سماج ۾ عورت کي انهيءَ ڪامل غلاميءَ جي حيثيت کان مٿي ۽ مرد سان برابريءَ جي ڪا حيثيت حاصل هوندي، ايتري قدر چئي سگهيو ته سماج پنهنجي قبيلائي سطح کان چڙهي، انساني ترقيءَ جي ڪنهن اوچيءَ سطح تائين پهچي سگهيو آهي. سماج جي هن ترقياتي سفر ۾ ادب هميشه راهه جي هڪ ڄاڻو يا سونهين جو ڪم ڏنو آهي. ادب جي دليا ۾ خاص طرح شعر، لائق ۽ افسانوي ۾ عورت هڪ سدا - موجود موضوع رهي آهي - ڇاڪاڻ ته سماج جي سڀ کان ڪمزور ۽ سڀ کان مظلوم نشان هئڻ سبب، عورت جي دڪ درد جي ادبي اپتار کي هميشه سماج جي ٻاهرينءَ چڪ مک ۽ اندروني ضيانت جي پرده - داري ۽ ان جي پوري ديويڪل ڏانهن ٿي هڪ سنڌائتو ۽ پرور وار سمجهيو ويو آهي. جيڪي ادب جي لازمي سماجي ڪارج کان انڪاري آهن، اهي اڪثر اعتراض وٺڻ ٿا ته سماج جي اهڙيءَ ڪنهن ايڪٽر پڪڙ هيٺ - مٿانهيءَ کي، ائين رستي تي بيهي، وڏي وات، ظاهر ڪرڻ سان سماج جي اجائي خوري ٿئي ٿي، ۽ ائين ڪرڻ سان سماج جي عظيم تهذيبي روايت کي ڏک ٿو رسي. ايڪٽر پڪڙ هيٺ - مٿانهيءَ جي ڳالهه ائين آهي، جو چئجي ته سماج ۾ ڪوڙ سڀ ڪوڙ ٿا ڳالهائين، چوري سڀ ڪوڙ ٿا ڪن ۽ خون به ڪي بنهه ٿورڙا ٿين ٿا، ۽ وڏي ڳالهه ته ظالم به اڪثريت جي مقابلي ۾ بنهه اقليت ۾ آهن، تنهنڪري ادب جي دنيا ۾ انهن ٿورڙين سماجي هيٺ - مٿانهين ۽ ايڪٽر پڪڙ ظاهر، ڪوڙ، چوريءَ ۽ خون جهڙين خرابين جي ڪابه ادبي اپتار نه ڪجي، ڇو ته ان مان سماج جي خوري ٿيندي ۽ عظيم تهذيبي روايت کي ڏک لڳندو! ظاهر آهي ته ائين ادب کي چنڊي ٽوڪي، واس ڏوپ ڏيئي، پوريءَ طرح ڪفنائي دفنائڻي ڇڏڻو ڪونهي. ۽ جيتري قدر عظيم تهذيبي روايت جي بچاءَ جو سوال آهي ته معلوم هئڻ گهرجي ته سڀ کان قديم ۽ سڀ کان عظيم روايت خود زندگيءَ جي روايت آهي، جنهن کي هر صورت ۾ بچائڻو، قائم رکڻو ۽ سڌارڻو آهي، ۽ ان مقصد جي پورائيءَ ۾ ٻيءَ ڪنهن به روايت کي آڏو اچڻ ڪين ڏبو - پوءِ اها روايت تهذيبي هجي، سماجي هجي، مذهبي هجي، يا ٻئي ڪنهن نوع جي هجي. ادب جي دنيا ۾ زندگيءَ جي

روايت کان اوچي روايت بي ڪابه ڪانهي. ادب جو موضوع زلڊگيءَ جي هر ڪوجھائي ۽ زلڊگيءَ جو هر حسن رهيو آهي. ۽ ادب جي پنهنجي روايت سماج جي هر نامور کي ڇهڪ ڏيئي، آڪولن جي رهي آهي، تان ته ان تي مرهم رکي سگهجي. ادب کي جيڪڏهن پنهنجي مذهبي ڪارج تي ڪار بند رهڻو آهي ته ان کي پنهنجي ان بنيادي روايت ۽ پنهنجي ان بنيادي موضوع تي مهم رهڻو ئي ڀوندو.

ادب جي انهيءَ بنيادي موضوع ۽ انهيءَ بنيادي روايت کي جنهن ڪاميابيءَ سان لائق افسانہ نگار هن افساني ۾ پيش ڪيو آهي ۽ لباھيو آهي، اهو سندس ئي ڪمال آهي. سڄي افساني ۾ ڪٿي به ڪا. نعري بازي ڪانهي. هڪڙي سئين سڌي ڳالھ آهي، جيڪا هو بيحد ڪاريگريءَ سان ڪري وڃي مٿي چڙھيو آهي. ڳالھ اهڙي ڄاتل سڃاتل پئي لڳي، ۽ ان جا ڪردار اهڙا ٻنھ پنھنجا پيا معلوم ٿين، جو ائين چئي سگهجي ٿو ته هيءَ ڳالھ جيڪڏهن ٿي سگهي ٿي ته اسان جي، يعني هتان سنڌ جي ئي ٿي سگهي ٿي — ٻئي ڪنهن ملڪ، ٻئي ڪنهن سماج سان ان جو واقعاتي توڙي ڪردارن جي مخصوص رھت ڪھت جي حد تائين، ڪو خاص واسطو ڳنڍجي نٿو سگهي. افساني جي هن باڪمال رٿا ۽ ان جي ايڏيءَ پراثر پيشڪش پٺيان افسانہ نگار جو وسيع ۽ پختو مشاهدو ۽ حقيقت آفرين انداز بيان ۽ ٻوليءَ تي سندس ڪامل دسترس ڪار فرما آهن. ملوڪان جي ٻاراڻي حسن توڙي جوانيءَ جي حسن جي ڳالھ هجي، ملوڪان ۽ يارو۽ جي پهرئين پيار توڙي سندن رسڻ ڀرڇڻ جو بيان هجي، ملوڪان جي معصوم دل ۾ مائتن جي پيار جو توڙي ڏک ڏمر جو ذڪر هجي، راج جي زالن توڙي مردن جون پنهنجائپ توڙي پرائپ جون ڳالهيون هجن — مطلب ته افساني جي هر ڪردار، ڪردار جي هر جذباتي توڙي ذهني ڪيفيت، ۽ افساني جي هر واقعي ۽ ان جي هر ڦير گهير سان ٺهندڙ ۽ ٺهڪندڙ شعور ۽ ان جي پوري بيان لاءِ مناسب ٻولي ۽ ترلفظ اوهان کي هن افساني ۾ ملندا. اسان وٽ چوڻي آهي ته ڏهين ڪوهين ٻولي ٻي، يعني ٿوري ٿوري مفاصلي تي ٻوليءَ جي ڍار ٿين ٿين ۽ ٻوليءَ جا لفظ ۽ لفظن جا اچار نوان نوان ٿيندا رهن ٿا. نه فقط ايترو پر هڪ ئي هنڌ زالن جي ٻوليءَ ۽ مردن جي ٻوليءَ ۾ ڦير ٿئي ٿو. مختلف ڌنڌن وارن جي ٻوليءَ ۾ فرق ٿئي ٿو، مختلف قبيلن جي ٻوليءَ ۾ پنهنجي پنهنجي خصوصيت ٿئي ٿي، وغيره، وغيره. ٻوليءَ جي هن ڀالت ڀالت جي لهجي، ڍار ۽ اصطلاح جي مطالعي لاءِ

پڻ 'پسي ڪاڙها گل...' افسالي ۾ ڪافي مواد موجود آهي. هن افسالي جي ٻولي لائق افسانه نگار جي پنهنجي خطي، يعني لاڙ جي جهرڪ - جنگشاهيءَ جي ايراضيءَ ۾ رهندڙ خاص طرح سمات قبيلن جي ٻولي معلوم ٿئي ٿي.

سنڌي ٻوليءَ جي هن عظيم افسالي جو پنهنجو امتيازي شان آهي. افساني جو لائق مصنف ۽ ان جو لاشر صاحب پيڻي صدها مبارڪن جا حقدار آهن، جن هيءُ افسانو سنڌي ادب کي ڏنو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ ادب جي هن اهم خدمت تي هو جيترو فخر ڪن، اوترو کين موٽي.

نون-لطيف جي تاريخ شاهه آهي ته فنڪار جي جستجو هنجي منزل جي نشانن جو ڪم ڏيندي رهي آهي، ۽ هڪ سٺي ۽ سچي فنڪار کي هميشه پنهنجي لاکامين ۾ ڪجهه ڪاميابين ۽ ڪامرين جا افق نظر آيا آهن. هر ڏند منجهان روشنائي جي هڪ ٿين لڪ ٿئي آهي ۽ هر آرزوءَ جي رات، ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن، حقيقت جو هڪ رنگين صبح بنجي نروار ٿي آهي. پر هي سڀ ڪجهه الهي صورت ۾ ٿئي ٿو، جڏهن فنڪار جي دل ۾ انسان هڪ سچ وانگر هجن، هڪ يقين ۽ هڪ ايمان جهڙا هجن. سچائي ۽ يقين ۽ ان سان گڏ استقلال، جن دنيا جي هر وڏي ڪم جي ضمانت آهي ۽ اهڙي طرح فنڪار ۽ ان جي فن جي عظمت جي پڻ ضمانت آهي.

— ظاهر ايم. سيده

غزل

وزن : مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن
بحر هزج مثنى سالر

جڏهن گلزار ۾ نظاره شمشاد ڪنداسين؛
اتي سهڻي سنڌي قامت ڪي دل سان ياد ڪنداسين.

چوڻ قامت غلط آهي قيامت بلڪ آهي سا؛
حشر ۾ جور ۽ ظلمن سندنو فرياد ڪنداسين.

آڏي وڃ بلبل نادان، وڃائين عمر ڇو پنهنجي؟
جو هت تڪ تور ۾ تنهنجي پٺيان صياد ڪنداسين.

جڏهن مليو ته هن جڳ ۾ وفائيءَ جو اسانکي ڦل؛
تڏهن ڪيئن پوءِ مرڻان بعد ويهي ياد ڪنداسين.

مراءِ افسوس ۽ ارمان جي حاصل نه ڪجهه ٿيندو؛
جي ائين وقت جوالي مفت ۾ برباد ڪنداسين.

ڇڪا مجنون ۽ فرياد، ٿي عاشق زليخا پي؛
اسين پڻ وقت هن گهر عشق جو آباد ڪنداسين.

الهيءَ بي ترس بت کان سختيون شوخيون سهي سرتي؛
خدا اڳيان ئي جنن جو تثن اهو فرياد ڪنداسين.

— ’قليلي‘ مخزن، آڪٽوبر ۱۹۳۷ع

سنڌي ٻولي جي واڌاري ۾ اٽڪون

هيءَ ڳالهه سڳو قبول ڪندو ته سنڌي ٻولي پنهنجن پيڙن جهڙوڪ هندي، گجراتي، مراٺي، ۽ بنگالي کان گهڻو ٻڌي پيل آهي. هنجو هڪ وڏو سبب هي آهي ته اسانجن ڪيترن ڀائرن يا پيڙن انگريزيءَ سان ايترو چاهه نه رکيو آهي جو خانگي خط پٽ به انگريزيءَ ۾ لکڻ! اسان ۾ جيڪي ٿورو پڙهيل آهن تن کي اڪثر جاسوسي ٺاولن ۽ عاشقانه قصن ۽ ڪهاڻين مان مزو اچي جنهن ڪري اهڙن ڪتابن جو جيڪي سو چڱو ڪاپو ٿئي ٿو باقي پيو خير. اهڙي حالت ۾ وري به به شڪر جو ڪي سوسائٽيون ۽ سڀاڻون پنهنجي پنهنجي لمولي سنڌي ماهت جي شيوا پيون ڪن، جنهنڪري سنڌي ماهت ڏينهن ڏينهن وڌندو وڃي ٿو. حقيقتون جي چڱن لکندڙن کي ڪو همٿائيندڙ هجي ته اسانجو ماهت هنڪان اڳ جيڪر چڱو زور وٺي وڃي، پر اسان کي بمبئي يونيورسٽي ۽ سنڌ جو تعليم کاتو سنڌي يا ان سنڌي طرح وڏي اٽڪ ڪري پيا آهن.

شاگردن کي پنهنجي مادري زبان لاءِ چاهه جيڪر سڪولن ۽ ڪاليجن مان وڌي، پر ڏسو انصاف بمبئي يونيورسٽيءَ جا جو رڳو مئٽرڪيوليشن ۽ بي. اي ۾ سنڌي رکي اٿن! هنجو نتيجو اهو ٿيو آهي جو جيڪو شاگرد مئٽرڪيوليشن ۾ سنڌي کڻي تنهنکي لاچار ڪاليج جي ايف-اي ۽ اٽلر امتحانن لاءِ پارسي وغيره سکڻي پوي ٿي ۽ پوءِ بي-اي ۾ وري وڃي سنڌي کڻي. مطلب ته سنڌيءَ جو ماريو جيڪو مئٽرڪيوليشن تائين پراڻي سو پن ورهين ۾ ڌوڀيو وڃيس. ويجهڙائي ۾ يونيورسٽي کي مهر ي جو نه رڳو آرٽس ڪورس پر انجنيئرنگ ۽ ڪارمشل ڪاليجن ۾ به سنڌي آڻڻ جي رٿ رٿائين، ۽ الهيءَ لاءِ ڪي ڪتاب به منظور ٿيا؛ پر هن يونيورسٽيءَ جي ڊيگ ڊير سان ٿي ٿي جنهنڪري اها رٿ اڄ تاءِ عمل ۾ نه آئي آهي. هوڏانهن ڪيترا شاگرد ائين پيا ڪارين ته اير-اي تائين سنڌي پاڙهن ۾ اچي، پر سندن مڏ ڪو ڪول ٿو اولائي! ڪي چون ته سنڌيءَ ۾ ڪتاب آهن ڪٿي جي اير-اي تائين پاڙهجن؟ جيڪي ائين چون ٿا تن کي خبر ڪانهي ته سنڌيءَ ۾ اهڙا ڪتاب آهن جي چار پنج ورهيه ساندو جيڪر اير-اي تائين پاڙهي سگهجن.

الهيءَ وچر ڪيترائي نوان ڪتاب به جيڪر نڪري پون. هڪواري ڪاليجن جي سڀني ڪلاسن ۾ سنڌي هوي ته پوءِ ڏسو ته ڇڻا لکندڙ ڪن ٿا تڪڙا تڪڙا ڪتاب ڪين ۽ سنڌي ماهت ڪيتري ۾ ٿو زور وٺي. مطلب ته جيستاءِ ڪاليج جي سڀني ڪلاسن ۾ سنڌي پاڙهڻ ۾ نه ايندي تيستاءِ ڇڻن ڪتابن ٺڪڙن جي گهڻي اميد رکي ڪن سگهبي.

سنڌي ماهت کي سنڌ جو تعليم کاتو به هڪ وڏي اڌڪ ڪري ڀينو آهي. اڳي ماڻهن ۾ سنڌي ڪتابن لاءِ چاهه هاڻوڪي کان گهڻو گهٽ هو تنهنڪري تعليم کاتي وارا ڇڱيون ڇڱيون رقمون ڏيئي ڪن عالمن کان ڪتاب لکائيندا هئا ۽ ڪتابن جي وڪري لاءِ بوڪ ڊپو به پنهنجو هون. هينئر گهڻي لکندڙ آهن ۽ سنڌ ۾ ڇاپخانو به جام آهن، پوءِ ڇو درسي ڪتابن ڇاپڻ جو ڪم يورپي ڇاپخاني وارن کي ڏيڻ ۾ ٿو اچي؟ بوڪ ڊپوءِ جو به هاڻ ضرور ڪوٺائڻ ۽ ڊپو بند به ڪيو اٿن ته پوءِ ڇو جهونن ڪتابن جو مقاطعو ڏيئي ڇڏيو اٿن! سندن هن هلت جو نتيجو اهو ٿيو آهي جو اڳيان قديم ڪتاب جهڙوڪ ايسڀ جون آکاڻيون، سسئي پنهنون، عمر مارئي اجتاءِ پيا پاڙهڻ ۾ اچن ته مقاطعدار جا ڪتاب وڪامن. هاڻوڪن ڇڱن لکندڙن جا ڪي ڪتاب، درسي ڪتاب طور منظور به ڪجن پر ڪڏهن ڪنهن ورلي جو ڪتاب سڪولن ۾ هلايو نه ته راجا بدشتر جي ڏينهن وارو اهوئي لار ۽ اهاڻي ڪنگري اڃا هلي اچي! جنهن صورت ۾ اهو بوڪ ڊپوءِ جو مقاطعو سنڌي ماهت جي واڌاري کي هڪ هٿي ڀينو آهي تنهن صورت ۾ اسانکي ويهن ئي ٺهن جو زور هلائي انهيءَ جي بنهه بند ڪرائڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي ۽ يونيورسٽي ۾ ڏنلن گهرجي ته سڀني ڪلاسن لاءِ سنڌي مقرر ڪن، ساڳي وقت اها به ڪوشش ڪرڻ گهرجي ته آئيندي سڀ درسي ڪتاب سنڌ جي ڇاپخاني وارن کي ڇپجڻ لاءِ ملن. ائين لکندڙن ۽ ڇاپندڙن کي همتائبو ته جلد ئي سنڌي ماهت زور وٺندو ۽ اسانجو ڪنڌ ٻين قومن اڳيان مٿي ٿيندو.

قلم تازو - آءٌ هينئر مانا ڪاڻي مٿي آيو آهيان تنهنڪري مولڪي پنهنجي ڪا لالچ ڪالهي، باقي سنڌي ماهت جو واڌارو ٿيندو ئي تڏهن جڏهن بمبئي يونيورسٽي ۽ تعليم کاتي وارا اسانجا اهي واجبي عرض اونائيندا.

- ماهوار 'سنڌو' مخزن - مارچ، ۱۹۳۵ع

ق-رباڻي

نما شام جو وقت هو. سڄ پنهنجي هوين ترورن جي لعلان ساف اوچين عمارتن تي لعل چادر وڇائي ڇڏي هئي. چو طرف سانت ۽ ايڪانت وڌي وئي هئي. هڪي پرندا پنهنجي گهرن ڏانهن وڃي رهيا هئا. سنجها جي پوڄا جو وقت ڏسي، مندر جو گهند 'تن تن' جي آواز سان سڀني کي پوڄا لاءِ سڏي رهيو هو. وڏو آشرم جون استريون مندر ڏانهن وڃي رهيون هيون. آما ان وقت قدرت جي ديدار ڪرڻ ۾ مشغول هئي، مندر جي گهند جو آواز ٻڌي آما ان بيخوديءَ جي حالت مان اڻي ڪڙي ٿي. هوءَ تڪڙي تڪڙي پنهنجي ڪمري ڏانهن ويئي. وهائي جي هيٺان رکيل ڌرمي ڪتاب کنياڻين. ليڪن مندر ڏانهن وڃڻ بدران سندس پير اتي ئي ڪپي ويا. سندس عجب جي حد ۾ رهي جڏهن ڏٺائين ته ان ڌرمي ڪتاب جي ڀرسان هڪ لفافو پيو هو. لفافي جي مٿان انڊريس واري جڳهه تي لکيل هو "آما دادِي" ۽ لفافي جي ڪنڊ تي جنهن مان خبر پوي ته لفافو ڪنهن وٽان آيل آهي، لکيل هو "لرسلا" آما اتي ئي دلگ رهجي وئي. لفافو کولي پڙهڻ لڳي. خط هيٺين ريت لکيل هو:—

"منهنجي مٺي دادِي؛

توهان جي پوتر چرلن ۾ بار بار نمسڪار ڪرڻ بعد مان توهان کي آخري پرنام ٿي ڪريان..."

خط جي شروعات ئي آما کي ڏڪائي ڇڏيو. آما آڏير تي اتي ئي وڃايل فرش تي لپتي پئي.

"آما دادِي مندر ۾ سڀ اوهانجو انتظار ڪري رهيون آهن"، آشرم جي هڪ استريءَ دروازي جي اوت ۾ بيهي چيو.

"اڄ منهن جي طبيعت ٺيڪ نه آهي، راڻي، ننڍي دادِيءَ کي ڇو ته پوڄا جو ڪم پورو ڪري"، آما گهٻراهت وڇان چيو.

هن مندر ۾ وڃڻ مناسب نٿي ڄاتو، ڪمري جو دروازو بند ڪري، آما وري خط پڙهڻ لڳي. اڳتي خط هن ريت لکيل هو:—

"آخري پرنام انهيءَ ڪري، جو مان توهان کي وري گڏجي نه سگهنديس.

ظاهري مان پنهنجي پتا جي گهر وڃي رهي آهيان، ليڪن رستي ۾ کنگا ماتا منهنجو انتظار ڪري رهي آهي. حقيقت ۾ نه مونکي پتا آهي نه ماتا. ٻئي الهيءَ سال گذاري ويا جنهن سال مون هن آشرم ۾ اجهو ورتو. دادِي توهان کي ياد هوندو ته توهان مونکي هڪ ڏينهن پيار ڪري مٿي تي هڻڻو گهمائيندي چيو هو ته ”نرمل، جهڙو تنهنجو نالو آهي تهڙو ئي هميشه پاڻ کي نرمل ۽ پوتر رکڻ جي ڪوشش ڪج.“ دادِي هينئر مان پنهنجي نرملتا ۽ پوترتا کي کنگا جي گود ۾ حفاظت سان رکڻ لاءِ ٿي وڃان. اتي منهنجي نرملتا ۽ پوترتا کي ڪير به داغي نه ڪري سگهندو.

دادِي سچ ته منهنجي دل ۾ هڪ قسم جي تڙف هئي. منهنجي حالت ان لنڊڙي بالڪ مثل هئي جو ميلي ۾ هر ڪنهن چيز کي ڏسي حيرت ۾ ٻوڏو آهي ۽ چاهيندو آهي ته خريد ڪريان، پر سندس پهچ کان ٻاهر هوندو آهي. ساڳي حالت منهنجي هئي. پنڌرهن ورهين جي ڄمار ۾ مونکي خبر پئي ته مان وڏو آهيان ۽ دنيا جي ڪنهن به عيش عشرت کي ڇهڻ جي طاقت نه آهي، دنيا جي حرص هوس ۾ ڦاسڻ کان بچائڻ لاءِ پيرسڻ پتا ماتا هن آشرم ۾ موڪليو. آشرم ۾ اچڻ سان معلوم ٿيو جنڪ منهن جي تڙف ٻجهي چڪي آهي ۽ دنيا جي چالبازيءَ کان دور پهچي چڪي آهيان، ليڪن نرملتا ۽ پوترتا کي محفوظ رکڻ لاءِ طاقت ڪٿي. آف! جواليءَ جو جوش، لالچ ۽ لوپ، زور ۽ زبردستي کان پاڻ بچڻ لاءِ ڪيڏو نه ضابطو ڪڍي!

هن لنڊڙيءَ بستيءَ ۾ به دينوي چالاڪين کان بچڻ مشڪل آهي! هن لنڊڙيءَ بستيءَ کي به ڪوئي مينا بازار بنائڻ چاهي ٿو. هن سانتيڪي جڳهه ۾ حرص ۽ هوس جي چار وڇائڻ لاءِ ٻيو اڪبر سامائو آهي. اهو آهي، ايل ڪمار، بابو جڻ پرڪاش جو اڪيلو پٽ، جو پنهنجي پتا جي ههڙي اتر ڪارڊ کي لاس ڪرڻ جي ڪوشش وٺي رهيو آهي. دادِي هن آشرم کي ان مينا بازار کان بچائيو. حقيقت ۾ ششما پيٽ به ان مينا بازار کان پاڻ بچائڻ لاءِ آشرم ڇڏي ويئي هئي. دادِي هيءُ خط نه لکي رهي آهيان پر فرياد ڪري رهي آهيان. هن وڏو آشرم کي بچائيو، انهيءَ ڪتاب ۾ هڪ لفافو پيو اٿو سو بابو جڻ پرڪاش کي ڏجو.

توهانجي چران جي داسي
نرمل

آما جيئن خط پڙهندي ٿي ويئي تيئن سندس اکين مان لڙڪ وهندا ٿي ويا.

آما دادِي آشرم جي سنڀاليندڙ هئي. آشرم جي سموري سنڀال جو ڪم ۽ جوابداري مٿس. سندس زبردست ڌارميڪ مڪيا ۽ سائنسيڪي سڀاءُ آشرم جي آمترين ۾ انقلاب آڻي ڇڏيو هو. ليڪن هيءُ عجب ۽ لڪل راز پڙهي آما سوچ ۾ پئجي ويئي.

(۲)

آما سڄي رات جاڳندي ئي رهي. کيس لڻڊ ڪيئن اچي ۽ جنهن آشرم کي پنهنجي تن من، جنهن ۾ هن ڏهه سال گذاريا، ان آشرم کي هيئن ڳجهو ڪات لڳندو ڏسي سندس دل ڀرجي ٿي آئي. سندس حالت بي سرت بيمار جيان هئي.

صبح جي وقت سورج جڏهن آهستي آهستي پنهنجو تيج وڌائيندو آڪاس ۾ مٿي چڙهي رهيو هو، ان وقت آما ان بيهوشيءَ مان چرڪ ڀري اٿي ڪڙي ٿي.

هوءَ بستري تان اٿي اڻڻان پاڻي ڪري آشرم جي نظرداري ڪرڻ لڳي. وڌو آشرم ۾ وڌو استريون هر ڪنهن قسم جو ڪم ڪنديون هيون. آشرم کي پنهنجا اڏاڻا ۽ چرڇا هئا. آشرم جي باغ جي سنڀال به پاڻ ڪنديون هيون. الهن سڀني جابن جي وچ ۾ پوڄا لاءِ هڪ سندر مندر هو.

آما آشرم جو ضروري ڪم ڪار لاهي بابو جڻ پرڪاش جي گهر ڏانهن ويئي.

بابو جڻ پرڪاش جو ننڍڙو سندر بنگلو آشرم کان ڪجهه فاصلي تي ايڪاٽ جو مرڪز بڻيو بيٺو هو.

آما اتي پهچي نرملا جو لکيل خط بابو جڻ پرڪاش کي ڏنو. بابو جڻ پرڪاش آرام ڪرسي تي ليٽي ڪوئي ڪتاب پڙهي رهيو هو. آما جي اچڻ تي ڪتاب رکي خط ڪولي پڙهڻ لڳو، خط هن ريت لکيل هو:—

”بابو جي،

لمستي، اوهاڻ جي پوتر چرلن ۾ سس نواڻن بعد اوهاڻ کي آخرين پرلار ٿي ڪريان. بابو جي، آءٌ اهڙي حيثيت واري نه آهيان جو اوهاڻ کي خط لکڻ جو ساڻس پري سگهان، ليڪن مجبوري ائين ڪرائي رهي آهي.

اوهانجي اڏيل محلات کي باه لڳندي ڏسي ڇا اوهان جا خدمتگار ماڻ
ڪري وڃن. اوهان جي اٽل ڪارين کي پٺ پوئو ڏسي ڪير ڇپ رهي
سگهندو! اوهان جو وڏو آشرم جو اوج آدرش تي اڏيل آهي، ان کي
ڪوئي ڳجهو ڪات هڻي رهيو آهي. اهو آهي اوهان جو پٺ اٺيل ڪمار
هو آشرم کي آشرم لڳو سمجهي. هن لاءِ آشرم مينا بزار آهي. آشرم کي
ضرور بچائڻو. ان بزار جي شڪار ٿيڻ کان مان پاڻ بچائي وڃي رهي
آهيان شري ڪنگا جي ڳوڌ ۾.

”نرمل“

بابو جڻ پرڪاش خط پڙهي عجب ۾ پئجي ويو. خط ٺڌو هو ليڪن
معنيٰ سان ڀريل. آما رخصت وٺي هلي ويئي. جڻ پرڪاش اتي جيئن
جو ٿيڻ ويٺو رهيو. سندس حالت بلڪل بدلجي چڪي هئي. ڪنهن
وقت جوش وڇان سندس اکيون ڳاڙهيون ٿي ٿيون ته ڪنهن وقت ساڻو
ٿي ٿيو. سندس حالت ان پڪيءَ مثل هئي جهنجا اوچتوئي اوچتو ڀر
ڪڇي پيا هجن ۽ بيوس ٿي پٺ تي ڪري پوي. بابو پرڪاش هينئر
ٻن باهين ۾ هو. هڪ پاسي سندس آدرش کي خطرو هو ته ٻئي پاسي
پٺ جي موه ۾ ڦاٿل هو. جنهن آدرش کي هيڏين تڪليفن سهڻ کان
پوءِ اوجو ڪري سگهيو هو، ڇا تنهن کي پنهنجي پٺ جي اڳيان بک
ٿيڻ ڏئي؟ انهيءَ لاءِ هڪ ئي علاج هو ته پنهنجي اڪيلي پٺ کي
قربان ڪري. بابو جڻ پرڪاش اونهي ويچار ۾ پئجي ويو. ويچار ڪري
سڄو ڏينهن گذري ويس.

رات جا ٻارهن لڳي چڪا هئا. جڻ پرڪاش پنهنجي ڪمري ۾ اچ وڃ
ڪري رهيو هو. سندس منهن گهيرو هو ۽ سندس پيشاني ڇمڪي رهي
هئي اٺيل ڪمار اڃا گهر نه موٽيو هو.

هڪ بجڻ اٺيل گهر موٽيو، سالتيڪي گهر ۾ چڪر لڳائڻ کان پوءِ جڏهن
اٺيل کي ڪو ماڻهو نظر نه آيو تڏهن پيءُ جي ڪمري ۾ اچي اٺيل
چيو، ”بتا جي، ڇا سڀ لوڪر سمهي پيا آهن؟“ ”ها، توکي ڇا ڪهي؟
جيڪي گهرجيئي سو مون کان گور.“ ”مون کي مانيءَ جي ضرورت نه
آهي، باقي ڪير ڪهي.“ بابو جڻ پرڪاش گڏيل ڪير. جو پيالو اٺيل کي
ڏنو. سندس اکين اڳيان ڌاڌ اچي ويو. ٿوري وقت لاءِ پيءُ جي پيار
شور مڃايو ليڪن بابو جڻ پرڪاش دل کي ڊٻايو.

رات جي اونڌاهي وڌندي ٿي ويئي. اٺيل ڪمري ۾ بلڪل شانت ٿيو
سمهيو پيو هو ۽ بابو جڻ پرڪاش ان گهر ۽ آشرم کي الوداع ڪري

ڪنهن نامعلوم جڳهه ڏانهن وڌندو ٿي ويو. سندس اکين ۾ آنسو هئا ۽ دل ۾ درد.

صبح ٿيڻ سان نرنجن ائيل کي سندس ڪمري ۾ مثل لڌو ۽ جڻ ڀرڪاش جو پتو نه هو. نرنجن گهٻرائجي آما داديءَ ڏانهن ڊوڙيو شهر جي وڏن وڏن ڊاڪٽرن کي فون ڪيائين.

وڏا وڏا بزرگ ۽ مهمان اچي گڏ ٿيا.

گهر جي تلاشي وڌي ويئي. نرنجن کي صرف هڪ خط هٿ آيو. خط جو مضمون هي هو:—

”منهنجا مٺا پيءُ،

هي خط پڙهي تون عجب ۾ پوئين پر شايد جيسين توکي خط ملي تنهنڪان اڳ مان توکان هميشه لاءِ جدا ٿي ويندس.

مان هنن هٿن سان ائيل کي زهر ڏيئي هن دنيا جي جنجهٽن کان دور هليو ٿو وڃان. ائيل منهنجي وڏو آشرم کي ڪلڪه مڙهي لاس ڪرڻ ٿو چاهي. هو پنهنجي بدفعل سان منهنجي زلڊگي تي ٽڪو هڻڻ ٿو گهري ليڪن ان کان اڳ ئي کيس جهنر روالو ڪندس پيءُ پٽ جو خون ڪري! اف قدرت کي ڇا منظور هو! الا ان کان ته ايشور پٽر سبتان نه ڏئي ها ته چڱو.

منهنجا پيءُ، هي آشرم جو ڪم توکي سپرد ٿو ڪيان. آشرم جو ڪم ايمالداري ۽ شرافت سان ڪج.

جا ڪجهه وقت اڳ منهنجي ملڪيت هئي سا هاڻي تنهنجي حوالي ٿو ڪريان. منهنجو تو ۾ ايمان ۽ پروسو آهي. خدا توکي شڪستي ڏئي ته هن اوج ڪم کي هڪ عجيب رنگ لڳائين. وڌيڪ تولا ۽ پيار ۽ آشيرواد.

جڻ ڀرڪاش

خط پڙهي نرنجن روئي ويٺو. عام ماڻهن جڻ ڀرڪاش جي هن اڪت قربانيءَ کي ساراهيو. اخبارن ۾ وڏا وڏا ڪالم جڻ ڀرڪاش جي ساراهه ۾ لکيا ويا ۽ وڏو آشرم بابو جڻ ڀرڪاش جي لائالي مثال جو يادگار ايڪانت واري جڳهه ۾ مايوس ۽ گنڀير ٿيو ويٺو هو.

— ماهوار ’منڌو‘ مخزن ۱۹ — جنوري، ۱۹۴۴ع

ڪراچيءَ ۾ سنڌي ادبي سنگت جو عظيم الشان اجتماع

سنڌي ادبي ڪانفرنس

۲- آڪٽوبر ۱۹۶۶ع، آچر جي ڏينهن، سنڌي ادبي سنگت (ڪراچي برانچ) 'سنڌي ادبي ڪانفرنس' سڏائي رهي آهي، جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جا برگ ادیب، ڪهاڻيڪار، شاعر ۽ سنڌي ادبي سنگت جي سڀني شاخن جا عيوضي شريڪ ٿيندا. ڪراچيءَ ۾ انهيءَ قسم جو ادبي ميڙ گهڻي عرصي کان پوءِ ٿي رهيو آهي. انهيءَ ڪانفرنس ۾ ادب جي مختلف موضوعن تي مضمون پڙهيا ويندا، ڪهاڻيون پيش ٿينديون، مشاعرو ٿيندو ۽ پڇاڙيءَ ۾ راڳ جي محفل ٿيندي.

انهيءَ موقعي تي مرڪزي سنڌي ادبي سنگت جو ڪنوينشن پڻ ڪوٺايل آهي، جنهن ۾ سڄي سنڌ جي سنگتن جا نمائندا شريڪ ٿيندا، ۽ سنڌي ادب، زبان ۽ تعليم جي اهم مسئلن تي ويچارڻو ويندو.

سنڌي ادبي ڪانفرنس ۾ شامل ٿيڻ لاءِ سڀني
کي دعوت ڏجي ٿي

تاج بلوچ
ميڪريٽري، سنڌي ادبي سنگت (ڪراچي برانچ)
اورنگزيب مارڪيٽ، بندر روڊ، ڪراچي
(اشتهار)

غزل، نظم، واڻي

واڻي

غزل

نظم

غزل

غزل

نظم

گيت

نظم (امريڪي)

شعر

نارائڻ شيام

قمر شهباز

ارجن حاسد

الطاف

احسان بدوي

نظر سنڌي

پريو ناشاد

عبدالله انصاري

رابنسن جيفرس

هڪڙو نڌاعر
قيوم طراز

نارائڻ شيا

سور تہ ساڻ ائين جڻ هائي
 سڪ جي ساعت پانءِ سڀائي
 سچ تہ پڪي ۾ پنهنجي رهندي
 قدر ڪن جو ڪونه سڃاڻي
 ساگر موتي ماڻڪ، ليڪن
 پاتاران ڪو پيهي آئي
 ڪوئي سڪ جي خاطر پٽڪي
 ۽ ڪو پٽڪڻ ۾ سڪ ماڻي
 راند اکين جي ڪيدن ڪيئي
 ڪوئي روح ورونهن به ڄاڻي
 ڇت ۾ سهسين سورج چمڪيا
 جوت جلي جڻ سانجهي ۽ ٽائي
 ساگر جنهنڪي ڇاتي ۽ لائي
 سو البيلو موجدون ماڻي
 پهريائين هيءَ رات تہ گذري
 صبح جي ڳڻتي 'شيام' سڀائي

غزل

غزل

خاموشيءَ جو سڏ، ٻڙلاءِ
 هر ڏس ڇڻڪ ڏنو ورجاءِ
 گل تہ نه ها نردِيڪ ڪٿي
 پوءِ به فضا ۾ هئو هڳاءِ
 تنهنجو حسن ۽ تنهنجو خيال
 پنهنجو ناهي سرت سماءِ
 آئيني ۾ آئينو
 جڳ جو حيرت ڀريو لقاءِ
 دنيا آه غمن ۾ غرق
 ڪونه ڪندو ڪو پيڇو، آءُ
 ڇا ٿيو پير پريا گپ ۾
 جهوليءَ پڻيون، هٿ هڳاءِ
 واعظ جو تہ عمامو خوب
 جو ڳي ۽ تي پي ڏس تہ جڙاءِ
 قول چني وياسين تہ سهي
 پاڻهي پوءِ پيئ ڪهڪاءِ
 ويندي دل جي سوڙهه لهي
 آءُ ڪلئي آپ هيٺان آءُ
 تنهنجو گيت رسيلو 'شيام'
 جڻ رادا جو سهج سڀاءِ

حياتي موت جو احسان ڄاڻي
 ڪنڌ نٿڙائي هلڻ وارا
 سري ڄاڻن نه جي ڄاڻن —
 جڻڻ جي جاءِ هيءَ دنيا نه جنڪي پاسجي
 ڪن موت کانپوءِ زندگيءَ جي لاءِ اوسڙو
 سرڻ کانپوءِ ڇا آهي، گرڻن ۾ لکيل آهي
 حقيقت جي خبر توکي، نڪا مونکي
 مگر هو پئي اڪيون ٻوٽي
 لهن نت سونهن ۽ سنگيت جا سڀنا
 اکين ڌاران به ڪي ڏسيو
 ڪنن ڌاران به ڪي ٻڌيو
 سرڻ کانپوءِ ڌڪجي جسم کان ڌار
 نيل آڪاش جي ٻولار ۾
 ڀٽڪن نه شل ننڍا ڪٿاروح —
 ڪٿي سوسرڳ، ٿينداسرڳ جاسپناڄتي پورا

ننڍا ڪٿا روح

هيءُ منهنجو جيون:
 سمنڊ ڪناري ڇاڪي ريت
 طرحين طرحين ڇٽ ڇٽجن
 لهر لهر سان مٽجن

هيءُ منهنجو آواز:
 سمنڊ ڪناري پورو شنڪ
 واءُ لڳڻ سان گونجي ڏن
 لرزي سوز ڀري سن

سمنڊ ڪناري

هيءُ منهنجي. تقدير:
 هيٺو سارو سمنڊ آجهاڳ
 نيڻ نهارن نت هنن ڀر
 هنن ڀر ويسر ويسر

ٽانڊاڻي جي لات — رات انڌاري، پنڌ گهڻو
 هڪ وڪ ڪڍندي روشني، ٻي وڪ ڪڍندي پاٽ
 ٽانڊاڻي جي لات — رات انڌاري، پنڌ گهڻو
 ڪنهن ڪنهن مهل هتان هتان، رڪي رڪي چمڪاٽ
 ٽانڊاڻي جي لات — رات انڌاري، پنڌ گهڻو
 بوند بوند هيءَ روشني، اوندهه نجي آسات
 ٽانڊاڻي جي لات — رات انڌاري، پنڌ گهڻو
 ڏسندي پري نري وڃي، ويتر ڪاري وات
 ٽانڊاڻي جي لات — رات انڌاري، پنڌ گهڻو
 شايد اينءَ پوري ڪجي، هيءَ جيون جي جاٽ
 ٽانڊاڻي جي لات — رات انڌاري، پنڌ گهڻو

واڻي

دور دور هٿن دور، الا، اک ڇا ٿي ڳولي
 ڪونجون ڪري قطار آڏائون
 دور آفڪ کان دور — الا، اک ڇا ٿي ڳولي
 وڙي ويئي ڪجلي ڪڪري
 مڙندي هاڻ نه مور — الا، اک ڇا ٿي ڳولي
 آهائڪي آپ ڏانهن نهاري
 پيئي ڪهڙي پور — الا، اک ڇا ٿي ڳولي
 رات سهائي، جمنا جرڪي
 لهرن ۾ وهلور — الا، اک ڇا ٿي ڳولي
 تارن پي ڪر موڙيا هاڻي
 چنڊ ننڊ ۾ چور — الا، اک ڇا ٿي ڳولي

واڻي

وائبي

توتان جندڙي گهوري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

اسين اهي ئي مارو تنهنجا
اسان ئي صديون جا ڳي توله
تارن جي وت سوري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

اسين اهي ئي چارڻ تنهنجا
اسان ئي سرجي لڻن هنڻين، هو
اسان ئي ويٺا چوري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

اسين اهي ئي رانا تنهنجا
اسان ئي مومل ماڻي، لا
اسان ئي ڪاڪ ڪڪوري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

اسين اهي ئي سالگي تنهنجا
اسان ئي مندو تنهنجي ڌارا
اسان ري سنڌ اڏوري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

اسين ئي ڄام تماچي تنهنجا
اسان ئي مارئي جا متوالا
اسانجي سورڻ، نوري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

اسان اهي ئي هوشو تنهنجا
اسان ئي تنهنجي مٽي ماءُ
پنهنجي رت ۾ توري ڙي

مندڙي تنهنجي سيند نه اجڙي

قمر 'شهباز'

ڪين رڪياسين، ڪين جهڪياسين، توڙي اوکو ٻنڌ
 سنڌڙيءَ جو سوکند
 ٻار کي پيري ۾ جو ٻالي، تنهنجو ڪوريو ڪنڌ
 سنڌڙيءَ جو سوکند
 مهسين سورث جهڙيون ٻوڙ پي، سورث سورث سنڌ
 سنڌڙيءَ جو سوکند
 هڪڙو هوشو ڪيريو، ليڪن هوشو آهر هنڌ
 سنڌڙيءَ جو سوکند

واڻي

ارجن 'حاسد'

غزل

مقدر جي سھاري زلڏي ڪاٺن سي ويچارا
 بهادر ڪين ڪي ٻڌا ڪڏهن محتاج قسمت جا
 ٽڪر ٽاڪي سگهن ٿا جي، جي رخ ڦيرن لڏين جا ٿا
 اڏي چوڪين سگهندا سي، محل خود پنهنجي چاھت جا
 خزان جو دور بدلي جن بهار آڏي، ٻئي مالھي
 ڪلاڻي ڇو نه سگهندا سي چمن ۾ ڦول راحت جا
 حقيقت جي جھان ۾ خواب، دلياکي سي ڪئن سمجھن
 جي خوابن جي جھان ۾ پڻ لهن سڀنا حقيقت جا
 فتح پائڻ ٻئي فاتح، جھان جي دور گردش تي
 زماني ۾ ڇڏڻ ليشان ٿا پنهنجي شجاعت جا
 وطن جي لڙ جي وهائڻ خون جو ٿا آخري قطرو
 ترالا گولچندا قائم رهن ٿا تنجي شهرت جا
 جي دلياً ۾ رهن ٿا مشڪندا مشڪل جي سامهون پڻ
 زمانو ڇو نه پائيندو سبق تن کان ڪي همت جا
 مدد جي پاڻ کي ڪن ٿا، خدا تن جو مددور آ
 هميشه ٿا رهن 'حاسد' کليل در هنجي رحمت جا

نذب کان اڳ ۾

مون ٻئي بند ڪئي پاڻ ڪٿي ڪٿ تي ڇڏير
ٿورڙي دير اڪيون بند ڪير ۽ ڪولير

دل جي پاتال ۾ اونهه کان سواءِ ڪوبه نه هو
توڪي آواز تي آواز ڏلر تو به نه سو

هاڻ هن حال ۾ جيڪا گهڙي جيئندو رهندس
ته اها موت جي اوڙاهه ڏي وڌندو رهندس

دل چئي ٿي ته رڙيون دانهون ڪري درڪولي
گم ٿيڻ لاءِ وري رستي تي لڪري ويڃي

رستا جن جي پنهي پاسن تي وڻن جا پاڇا
رات جو پاڻ ۾ سرگوشيون ڪن ٿا ڇا ڇا

پر اهي شهر جا اولداها ۽ انڌا رستا
جن جي فت پات تي سڻيا پيا آهن لاشا

مونکي گهيرو ڪري پهچائي وڃن ٿا گهر تي
جتي تنهائي ملي ٿي وڃي ٻاهر در تي

وهر ٿي هوندو مگر مون کان ته وسري ٿي لٿو
ڪوبه رستو تنهنجي دروازي کان گذري ٿي لٿو

پوءِ به جيڪا گهڙي قسمت سان ملي وئي آهي
ڪجهه رڻ هارڪي ٿي مرڪي ڪلي وئي آهي

ڇو نه ان هڪڙي گهڙيءَ کي به غنيمت سمجهان
ڇو نه ڪو هو به هو تو جهڙو وهي نظر لکان

اڃايل ديوي

پيار لڻ جيڪا پريشان آه پاڻ
عشق جي انجي الدر ۾ آه ڪاڻ

الجي لس لس لينهن جي چڻ لهر آه
ساهه الجو سڪ سندي ڪا لهر آه

الجي من ۾ ميٺ جو مهران آه
سڪ جي سيني ۾ سندس سرهاڻ آه

ڇا التڌيري ۾ گذاري زلدگي
سا سراها روشنئي ئي روشنئي

الجي پيشالي سدا چوڏهينءَ جو چنڊ
الجي هڪ هڪ ڳالهه اهڙي جيئن ڪنڊ

جوت الجي لاءِ ڪان جڳ ڪي ملي
الجي پاڇي ڪان به اولدا هي ڀڄي

هوءَ جڏهن آهون پري دلڪير ٿي
تڙي مڪڙين ڪي صبح جي هير ٿي

آه پياسي سڀ سا الفت جي پري
لال اوڳاڇي جا هڪڙي سرڪ هي

هن جي ليئن ۾ سدهائين لير آه
منهنجي خوابن جي مگر تعبير آه

پيار جي جنهنڪي ازل ڪان آه پياس
مان رڪان ٿو ڀرت جي انڪان ئي اس

اهڙي ديوي جي وڃي مولڪي ملي
ان تان مان گهوري ڇڏيان هر ڪا خوشي

تنهنجي عطا جو هر دم، آ انتظار ساقي
 ڪو جام بيخوديءَ جو، مونکي پيار ساقي
 بيڪار هي به ويندو، فصل - بهار شايد
 هي چند روز آهن، فرصت شمار ساقي
 دست ڪرم وڌائي، مونکي به ڏي صبحي
 مستن جي دم سان آهي، تنهنجي بهار ساقي
 جوش جنون کان ناخن، ٿي دل جو ڦٽ اڳيڙيو
 خوناب ان کان صحرا، آ لال زار ساقي
 تون ٿو پڇين تون منهنجي ڇا لاءِ آشڪباري
 لاغرض ڪنهنجي لئهان، مان اشڪبار ساقي
 هو ڪيف ۽ مسرت باقي رهيا نه آهن
 بگڙي ويو جهان جو نقش و نگار ساقي
 'احسان' جي هميشه رهندي نه بيقاراي
 هڪ ڏينهن ان کي ايندو، آخر قرار ساقي

احسان بدوي

غزل

'نظر' منڏي

غزل

هزارين غمن جي پٺيان غم رهيا
 ارادا مگر پوءِ به محڪم رهيا
 ڏنوسين مصيبت کي منهن مرڪندي
 ڏکڻ ۾ اسان ڇا نه سر خم رهيا
 دغا ڪذب کي نيٺ پهتي شڪست
 بلند منصفيءَ ڄا ٿي پرچر رهيا
 اسين صاف دل ٿي هئاسين مگر
 نه سمجهي سگهيا دوست، برهم رهيا
 قدر ٿيو نه ڪو اهل حڪمت مندو
 زماني ۾ سڀ چهر - پرلر رهيا
 وفا ڪرڻ وارا گسن ٿا ڪٿي
 اٿل مي ارادن تي تادم رهيا
 سڀني درد دل جا رهيا دل الدرد
 نه ڪي دوست يا حال محرم رهيا
 محبت جو هڪ معاملو آ ڏکيو
 پيا ورهه سڀني سولا ڪم رهيا
 دغا جن ڪٿي دوستن سان 'نظر'
 ڏناسين ته مي ليٽ لادم رهيا

واعدو

چمن ۾ سدا چنڊ کڙندو ئي رهندو
 سدا رات جو روح رڙندو ئي رهندو
 ستارن جون سيجون سجايل ئي رهنديون
 ۽ مڪڙيون سدا مسڪرايل ئي رهنديون
 ڏکڻ جي ٿڌي هير گهلندي ئي رهندي
 ڪلابن جا گل خوب ٿڙندا ئي رهندا
 سدا باغ ۾ پوئڙ مڙندا ئي رهندا
 ۽ خوشبوءِ رلندي ئي رهندي سدا دربدر
 صراحي ۽ ساغر جي راهن ۾ ڀٽڪي
 مسرت سان لبريز مينن جون لهرون
 سراپن جي پشتر سان ٽڪرائجي
 ٿڪي ۽ ٿٽي، سائون ٿي، جمبي
 ليٺ قطبن ڪنان سرد ٿي وينديون
 سر-راه ڪئين يار ملندا ئي رهندا
 صدين جا سماچار ڪلندا ئي رهندا
 ائين روز ديدار ٿيندا ئي رهندا
 ملي ۽ ڪلي نيٺ ويندا ئي رهندا
 اڳ ۾ بهارن جو دعوت بنا خوب ٿيندو اچي
 مگر منهنجي دل ۾ خزان آه مهمان بنيل
 بهارن جي ڪيئن آجيان مان ڪندس
 بهارن سان ٿاڻو ٺاهي نه سگهندس
 مان ڄاڻان ٿو دنيا جو دستور چاهي
 بهارن، ڪلابن، ستارن جي دلڻا
 ڪلاسن ۽ مينن ۽ لهرن جي دنيا
 ۽ خوشبوءِ، ساغر ۽ پونئرن جي دنيا
 مگر مان ڪريان ٿو هڪو واعدو
 هي آرزو، رنجيده برباد دل
 صدين کان وٺي منهنجي 'ناشاد' دل
 ٿي گوتم جيان شالتيءَ جو ضمير
 ائين ئي صدين تائين خاموش رهندي

گيت

اچ تون اوري يار، الا او يار
 آء تہ توڙيون گڏجي ونگ وره جا

تون ئي جيون جوت، تون ئي منهنجو ڀاڳ
 توبن آهي جڳ انڌارو، تون ئي منهنجو ڀاڳ
 سڄو سڄو منسار، الا او منسار
 آء تہ توڙيون گڏجي ونگ وره جا

رات سهائي وري سجي ٻئي
 جوت تارن جي توکي تڪي ٻئي
 وقت اهو تون سار، الا او سار
 آء تہ توڙيون گڏجي ونگ وره جا

بادل ڀرجي لير وهائن
 چم چم وسو آڳ لڳائن
 ڪڪرن ڪئي آڪار، الا او ڪار
 آء تہ توڙيون گڏجي ونگ وره جا

روح مندم آ ڪيت سهائو
 ڪنهن ٻر ڇڏيان سمجهه مياڻو
 باري ڪشندا بار، الا او بار
 آء تہ توڙيون گڏجي ونگ وره جا

موج مهران جي چوه ڏهڪار
 راڻا ريتو پڄندا پار
 ٻيڙي منهنجي تار، الا اوتار
 آء تہ توڙيون گڏجي ونگ وره جا

آمريڪي شاعر رابنسن جيفرس Robinson Jeffers، ۱۹۱۹ع کان هڪ پٿرائين گهر ۾، ڪيليفورنيا، ڪارميل ۾، سمنڊ جي ٻرسان رهندو اچي. اهو گهر هن پنهنجي زال جي مدد سان پاڻ ٺاهيو آهي. هو پٿس برگ Pitts burgh (آمريڪا) ۾ ڄائو، ۽ ڪيليفورنيا کان علاوه ٻاهرين ملڪن ۾ به تعليم حاصل ڪيائين. جيفرس ويهن سالن کان شاعري ڪري رهيو آهي. سندس ڇپيل ڪتاب هيٺيان آهن.

Be angry at the sun, Hungefield and other poems, And The Double. نظر ’زندگي‘ Animula، سندس مٿن نظمن مان هڪ آهي.

روح جي جاوداني کان

خدا بچائي اسانکي

ستر ورهين جي عمر تائين جيئن ٻار آهي

مدا حياتي ماڻن ته روح تي ظلم آهي

شيطان الڪي مٿائي مڱهي ٿو، نه ئي قائم ڪرڻ جي قوت اٿس

خوش قسمتيءَ سان

اسان جو ڪو ڏوهه ناهي، ۽ نه ئي وري ڪو خطرو

دنيا مان شايد اسانجي بيداري گذري پئي

پر اها بيداري عظيم آهي

۽ لامڪاليت کي قائم رکي مڱهي ٿي

— لفظ خدائي راهه ڏسيندڙ، لفظ لافنا ۽ عظيم

— اسين گهڻائي خواب ٿا ڏسون خراب

پر خدا جي سونهن عظيم آهي — شفاف ۽ نظر ايندڙ

’رولينڊ‘ جي تلوار وانگر بلند

ڄڻ جبلن جون چوٽيون، سمنڊ، سڄ جو لهڻ ۽ ڪڪر

رت جهڙي ڪوهيڙي سان وريل پٿرائين زمين

۽ هلڪي بهار واري ساوڪ

مگر هاڻي تارا لڪن ٿا ۽ اسين ڪيڏا ننڍڙا آهيون

اسان جي دنيا کيس دولهين جيان اڏائي ٿي

۽ دولهين جيان ئي مٿي کڻي ٿي

ڪروڙين سالن جي رفتار کانپوءِ بنجي پوي ٿي

اها بي حسي ۽ خلا جي بي قوتِي

— سنڌيڪار: پروال ڀٽي

ڊاڪٽر عبدالقيوم ولد علي نواز شيخ، ۱۷ - سيپٽمبر ۱۹۳۵ع تي شڪارپور ۾ ڄائو. اتي جي سي. اينڊ. ايس گورنمينٽ ڪاليج مان انٽر سائنس پاس ڪري، ۱۹۶۰ع ۾، لياقت ميڊيڪل ڪاليج مان ايم. بي. بي. ايس ڪرڻ بعد، سکر، ڏيپلي، بهاولپور، لوابشاهه ۽ خيرپور ۾ سرڪاري ڊاڪٽر ٿي رهيو. هن وقت رائيپور (ضلعو خيرپور) ۾ ميڊيڪل آفيسر آهي. شاعري ننڍي هوندي کان، بيتن لکڻ سان شروع ڪيائين. سندس گيت، غزل، وايون ۽ بيت سماهي 'مهراڻ'، ماهوار 'مارئي'، ماهوار 'هلال پاڪستان' ۽ ماهوار 'روح رهاڻ' ۾ شايع ٿي چڪا آهن گيت لکڻ ڏانهن سندس طبيعت جو لاڙو ايت وڌيڪ آهي، ۽ ان ۾ ڪوبه شڪ نه آهي ته پاڻ ڪافي سٺا گيت پيش ڪري چڪو آهي. ادبي حلقن ۾، تنوير عباسيءَ جي صحبت ۾، قيوم طراز جي ادبي لالي سان متعارف ٿيو؛ پر ڪنهن به ميٽر يا مشاعري ۾ نظر نه ايندو آهي. سندس ڪي اڻڇپيل شيون، مختلف صفحن ۾ پيش ڪجن ٿيون.

غزل

دل پریشان جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
تنگ انسان جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
مون ته حسرت جو به رشتو توڙيو
اڄ به ارمان جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
محفل - اغيار ۾ وينس وڃي
يار لادان جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
هن قسم کاڌو اسان جي پيار جو
رسم - جانان جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
عقل جي تابع هجي ڀل عشق پر
هوش حيران جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
ٿي هلي ياري سدا مقصد بنا
غرض پنهنجي هجي پوءِ ڇا ڪجي
مون گهڻي ڪوشش ڪئي خوش ٿي رهان
ڏک جو سامان جي هجي پوءِ ڇا ڪجي
ساز مان آواز ڇما لڪري 'طراز'
سوز دوران جي هجي پوءِ ڇا ڪجي

غزل

پريشان ميڪدي ۾ ٿو رهي فڪرات جو روح
 اکين ۾ آهي منهنجي ڪن مثل جذبات جو روح
 هٿن کي روڪيو سڀ جام ڪوئي دت مٿان ڪٿي
 هوا ۾ رقص ڪنان آهي رکيل لمحات جو روح
 لڳي آه دشت جي ڪن وسعتن ۾ باهه شايد
 ائين ٿو ريگ زارن ۾ ڦري برسات جو روح
 سڄائيندا رهو سڀ بزم گڏجي ڇو ڏکو ٿا
 جهان جي اڄ حوادث ۾ رهي هرات جو روح
 ٿئي ناهي ته ٿيندي ختم آخر هي صراحي
 رهي هر وقت وابسته دل سان خدشات جو روح
 ڪڏهن ٿيندي سحر اولده ختم ٿيندي اسانوت
 پچندو ٿو رهي ساڻي اوهان کان هر رات جو روح
 هٽ وڃڻا اسان ناهيون اوهان پنهنجو ڪيو فڪر
 طراز هت ٿو ڦري بيٺو مٿان فڪرات جو روح

واڻي

پریت ڏنو پيغام، مٺا
 اڄ ڪوڙين ٿيا قتلام؛ وولا
 ڪوڙين ٿيا قتلام
 لاز پريا تو نيڻ ڪنيا جو
 قائم ٿيو ڪهرام؛ وولا
 ڪوڙين ٿيا قتلام
 فڪر فنا جو ڪين ڪيو اڄ
 سوچو ڇو انجام؛ وولا
 ڪوڙين ٿيا قتلام
 سڌ تي سرڪي سر جو ڏيندو
 تن جي سوري سام؛ وولا
 ڪوڙين ٿيا قتلام
 ڪسڻ تن جو ڪافي ڪولهي
 جن جو عشق امام؛ وولا
 ڪوڙين ٿيا قتلام

گيت

منهنجا ڪيت
 منهنجي ريت
 پاڻ هي ڄاڻن... پاڻ سڃاڻن
 منهنجي آشا
 ٻيئي نراشا
 ٺيڻ آجهان... پاڻ سڃاڻن
 سڪ جو ساگر
 زهر وانگر
 من کي ماري
 تن کي ساڙي
 دڪ ۾ برهن... پاڻ سڃاڻن
 رات اونڌاهي
 ڏڪ جي ڄاڻي
 روز روڻندو
 آهي چمنندو
 دل جو درهن... پاڻ سڃاڻن

گيت

ان بن گذري ڪيئن هيءَ رات
 او ساڄن اکئين ساٿي اوجاڳا
 منهنجون اکيون ائين ٻيون
 جيئن افق ۽ اولدا هي
 منهنجي من جو چين ويو
 جيئن ٻل ڀر جو ڪو راهي
 اڄ برهه ٻڙي برسات
 او ساڄن اکئين ساٿي اوجاڳا

اهڙي آهي سانت سمڻ تي
 دل جي ڌڙڪڻ ڏيل ڏڪائي
 اک ڇنڀڻ آواز ڪري ٻن
 منهنجي دل کي ٿي دهلائي
 هي ڦرنا ۽ فڪرات
 او ساڄن اکئين ساٿي اوجاڳا

ان پر سائين! منهنجي حالت
 وينس دل تي دائ لڳائي
 جيئن ڪوٻڪ مڙيل وجهي هت
 وينو وٽ کي باهه لڳائي
 اڄ موه ڏني آ مات

او ساڄن اکئين ساٿي اوجاڳا
 پيشانيءَ ۾ پرهه ڇپائي
 رات ويني جهنڊ لڳائي
 چوٽي پڪڙي چنڊيءَ جي ڪو
 مڪ سان ان جي جڳ جاڳائي
 ۾ پرهه ڪري پريات

او ساڄن اکئين ساٿي اوجاڳا

گيت

ڳوڙها اگه تون پنهنجي ڳل تان
يار اسانجا پاڳ اهي ٿي

جيون ناهي سڄ سڪن جي
ڏک جا سڪ تي داء
آشائن جا پير به زخمي
گهر را دل ڪي گهاء
چنڊ ڪي آيا ڇهڪ ڏکن جا
ڪارا ڪارا داڳ اهي ٿي

يار اسانجا پاڳ اهي ٿي

نير وهائي آس وڃائي
لسرن ٿا لاءور
ويڳائڻ جي وسني دلها
هائ پٽن اج هور
پنهنجا اهنجا پريت پرائي
روئندا روئندا راڳ اهي ٿي

يار اسانجا پاڳ اهي ٿي

ڪيسين آڏو اولده هوندي
آخر ڇڙهه ڇڙهه ڇڙهه
چانڊوڪي مان جرڪي هوندي
اوندهاين جو ڪنڊ
نيٺ ڏک جو انت به ايندو
ڪرندا جهولدا سانگ اهي ٿي

يار اسانجا پاڳ اهي ٿي

قطعو

ڪين ڄاتو سين مرڻ جو ڪو قرينو
هاڻ ان افسوس ۾ زلده مٿاسين
ڪجهه ڪمي البار غم ۾ گر هڻي ڪا
اڃ اها پوري به ٿي، آخر اڻياسين

گيت

هاڻ ٻڌائين ، يار مڏائين
توڪي سڀ ڪنهن آه سڃاتو
ڪيئن ٿو پالئين؟

تنهنجي پوڄا ساڍا موھ
تو وٽ لهرن وارو چوھ
تنهنجن توڪي سڄ ميڪاريو
سڄ جي رلگ ۾ تو وٽ ڊوھ
ڪوڙا ڪيئن ٿو هاڻ بچائين
توڪي سڀ ڪنهن آھ سڃاتو
ڪيئن ٿو پالئين؟

هڪڙي هٿ تو ريتو رت
بي ۾ ٻچ لاءِ تو وٽ ڀت
تنهنجي منهن تي مرڪ ظلم جي
وقف مٿس لاءِ سارو ست
پوءِ به ڪير لک آڏائين
توڪي سڀ ڪنهن آھ سڃاتو
ڪيئن ٿو پالئين؟

جڳ جي رڳ ۾ زهر ڀرين تون
ڪاري رلگ تي قهر ڪرين تون
جن پي تو لاءِ جان ڏلي آ
تن لاءِ دامن تنگ ڪرين تون
ڪيئن ٿو تون انسان مڏائين

توڪي سڀ ڪنهن آھ سڃاتو
ڪيئن ٿو پالئين؟

ٿڌي پٽي تند
شوخيون
نديڙو گناه
ڪنول پاڙون پاتار ۾
رحمت جو فرشتو (ترڪي ڪهاڻي)

ڪهاڻيون

غالب لطيف
نانڪ مدناڻي
اقبال جتوئي
آسنداس
نهفت عثمان

ڏٺي پئي ٿند

”هائ... آلا!“

”ڇو؟“

”يار هوڏانهن ته لهار“

”ڇاهي؟...“

”يار مري ويس!“

”انالله وانالله راجعون...“

”تون ته مذاق پيو ڪرين...“

”مذاق؟ مذاق ڇاڄو؟ تو چيو مري ويس. مان چيو هل ته تنهنجي ڪيڏ

مان به اچان ٿو. انهيءَ ۾ مذاق جي ڪهڙي ڳالهه آهي.“

”توڪي ڪهڙي خبر ته منهنجي دل تي ڇا ٿو وهي واهري.“

”مثال طور؟“

”مثال طور؟ يعني هي حسن جا جلوا ڏسي تنهنجي دل تي ڪو اثر ڪونه

ٿو ٿئي؟“

”ٿئي ٿو پر ڪنهن ڪنهن وقت، تو جيان چوويهه ڪلاڪ نه.“

”انهيءَ جو مطلب اهو ٿيو ته تو ۾ جمالياتي حسن جي ڪمي آهي.“

”ڪيئن؟“

”جيڪڏهن ڪنهن حسينه کي ڏسي تنهنجي دل جي ڌڪ ڌڪ تيز ٿئي

ٿئي ته انهيءَ جو مطلب اهو ٿيو ته تنهنجي دل بي حس آهي.“

”يار ڏس، اهي اڃا پون ڳالهيون آهن. اسين ڪي گلفار ڪين آهيون

جو حسينائون اسان کي ڏسڻ شرط ڪچيءَ ڏوريءَ ۾ ٻڌجي اسانجي پٺيان

هليون اچن ۽ اسين، يعني گهٽ ۾ گهٽ مان، پنهنون جو ٻوٽو يا مجنونءَ

جو ڏهٽو ڪونه آهيان، جو ڪنهن به وات ويندڙ حسينه کي ڏسي سيني

مان دل ڪڍي هٿن ۾ رکي کيس پيش ڪريان.“

”لعنت آهي تنهنجن اهڙن خيالن تي. سارو موڊ ئي خراب ڪري

ڇڏي.“

ائين چواري هو تنگ تنگ تي چاڙهي، ساڄي هٿ جو آڱوٺو کاڌيءَ

هيٺان رکي، پوز بڻائي، منهن ڦيرائي ويهي رهيو.

سندس لالو انور هو. منهنجي ساڻس گهڻي واقفيت ڪانه هئي، سواءِ انهيءَ جي جو جڏهن ڪراچيءَ ۽ لاهور ۾ ڪيترائي ڀيرا لوڪري حاصل ڪرڻ جي سلسلي ۾ انٽرويو ڏيڻ ويو هوس ته اتي ساڻس ملاقات ٿي هئي، انهن ڏينهن ۾ مان به بيروزگار هوس ۽ هو به.

مونکي تازو پنهنجي پبلشر وٽان ٻن ڪتابن جي رائيٽيءَ عيوض چڱي خاصي رقم ملي هئي ۽ مان سير تفريح لاءِ مري هليو آيو هوس.

مريءَ ۾ مان بلڪل اڪيلو هوس. ساري ڏينهن ڪشمير پوائنٽ، پنڊي پوائنٽ، فاريسٽ ويو ۽ لورس ڀات جا چڪر هڻي، شام جو جڏهن اچي Sams يا Linttots هوٽل ۾ ويهندو هوس ۽ چاء يا ڪافي پيئندي ڪلاڪن جا ڪلاڪ مال روڊ جي ڇهل پهل ڏسندو هوس ته ساري ڏينهن جو ٿڪ ٿي لهي ويندو هو. مريءَ جي صاف سٿري مال روڊ تي شام جي وقت خوشنما روشنين ۾ هلندڙ انسان ڪنهن ٽيڪنيڪل فلر جي ڪردارن جيان نظر ايندا هئا. هر طرف شگفتگي هوندي هئي، تازگي هوندي هئي، حسين جي چين تي مرڪون ۽ لوجوانن جي زبائن تي ٽهڪ هوندا هئا، ۽ مان الهيءَ ماحول ۾ گم ٿي ويندو هوس.

هڪ ڏينهن شام جو مان پنهنجيءَ هوٽل کان نڪري، مري ڪلب کان ڦرندو سيسل (Cecil) هوٽل ڏانهن چڪر ڏيڻ لاءِ اڪٽس ته هو مونکي مليو. پري کان ڏسندي ئي اچي زور سان ڀاڪر ڀاتائين. اجنبِي جاءِ تي هڪ واقفڪار کي ڏسي دل باغ باغ ٿي ويئي، ۽ پوءِ مريءَ ۾ اسين يڪ جان دو قالب ٿي وياسين. ائين ته اسان ۾ ڪو اختلاف ڪونه هو، پر منهنجي ۽ هن جي نظريي ۾ زمين آسمان جو فرق هو. منهنجو نظريو هو ته عورت جو وجود پوڄڻ لائق آهي. عورت ڪائنات جو هڪ حسين ترين سرمايو آهي، ۽ انهيءَ سرمايي جي حفاظت ڪرڻ امانجو فرض آهي. هن جو نظريو هو ته عورت هڪ رانديڪو آهي ۽ انهيءَ سان راند ڪري کيس پيڇي ڦٽو ڪرڻ مردانگيءَ جو شيرو آهي.

اڪثر اسانجو انهيءَ ڳالهه تي بحث ٿيندو هو، ۽ ڪيتري جهڳ جهڳ ۽ چڻ چڻ کان پوءِ به مان پنهنجي ڳالهه کان هڪ انچ نه هٽندو هوس، ۽ هو به پنهنجي ڳالهه سڃاڻڻ لاءِ جوش ۾ اچي، نهن کان وٺي چوٽيءَ تائين ڳاڙهو ٿي ويندو هو.

”اڙي، اڄ اربع آهي نه؟“ مون هن جي ڪاوڙ ڀريل چهري ڏانهن ٽڪيندي چيو. هن ڪوبه جواب ڪونه ڏنو.

”اڙي، Sams ۾ هلي ٿا ڊالس ڏسون.“ مون چيو.

”نه، مان ڪو به هائلس.“ هن بدستور ٻاهر تڪيندي جواب ڏنو.
 ”ادو، ٿي، ڏس ته اتي ڪيئن نه حسين جو ديدار ٿو ٿئي!“ مون سندس
 ٻانهن کان چڪي، کيس اٿاريندي چيو. حسين جو تذڪرو ٻڌڻ سان
 سندس چين تي مرڪ پڪڙجي ويئي، ۽ هو اٿي مون سان گڏ
 هلڻ لڳو.

اسين Lintots کان نڪري Sams ڏانهن روانا ٿياسين. ڏاڪيون
 چڙهي، ڪائونٽر تي پهتاسين.

”اسانکي ڊانس لاءِ ٻه سيٽون رزرو ڪرائيون آهن. مون ڪائونٽر تي
 ٽوڪت جي ٽيڪ ڏيندي، ريسپشنسٽ کي چيو.

”جي... بلڪل، پر اوهان سان گڏ ٻيو ڪير آهي؟“ هن پڇيو.

”مونسان گڏ منهنجو دوست آهي.“ مون انور ڏانهن اشارو ڪندي چيو.

”اوهان سان ڪا ليڊي ڪا آهي ڇا؟“ ريسپشنسٽ پڇيو.

”ليڊي؟ ليڊي ڇاڇي لاءِ؟“ مون حيرت مان ڪالڻس پڇيو.

”هن هوٽل جواهو اصول آهي ته ڊانس لاءِ اوهان سان گڏ ڪا به
 ليڊي ضرور هجي.“ ريسپشنسٽ ورائيو.

”مري وياسين!“ مون انور ڏانهن ڏسندي چيو، ”هاڻي ڇا ڪريون؟“

”هاڻي ڌوڙ پايون!“ هن ڪاوڙ مان ورائيو، ”مون توکي اڳيئي پئي

چيو ته اهڙين پر لطف جاين تي قدم قدم تي حسين سهارن جي ضرورت
 پوندي آهي. پر تون... پنهنجيءَ جو پوتو يا مڃئون جو ڏهڻو بڻجڻ بجاءِ،

مسيءَ جو چاچو ۽ ليلجي جو مامو بڻجڻ ٿو چاهين.“

”اڄ ته سامهون ويهي ٿا ترڪيب سوچيون.“ مون چيو، ۽ اسين ٻئي

مال ڏانهن ڪلنڊر دريءَ وٽ ويهي رهياسين.

”نوجوانو، اوهين ڪٿان پيا اچو؟“ منهنجي ڪنن ۾ اوچتو آواز آيو.

مون چرڪ ڀري سامهون ٺهاريو. سامهون واري ٽيبل تي هڪ پنجاهي

ڪن ورهين جي عورت ويئي هئي. قد جي پوري پٺي، بدن ۾ مٿي، جسم

تي ريشمي شلوار - قميص، ڪلهن تي سفيد ڪشميري شال، ۽ اکين تي

لظر جو چشمو.

”اسين... اسين سنڌي آهيون.“ مون هڪندي ورائيو.

”منڏي؟... اوه، مان به سنڌ ۾ رهي آهيان، حيدرآباد ۾، منهنجو مڙس

اتي انجنيئر هو.“ هن چيو.

”اڃا! نهايت ئي خوشي ٿي اوهان سان ملي. اوهان هتي ڪٿي رهو؟“

مون پڇيو.

”اسين هنيئر لاهور ۾ رهندا آهيون، فيروز پور روڊ تي. مونکي بيگم ايم. ايس. حسن چوندا آهن؛ پر توهين مونکي آنتي چئي سگهو ٿا.“ هن چيو.

”مسٽر حسن صاحب جي پوسٽنگ هنيئر ڪٿي آهي؟“

”هو هنيئر رٽائر ٿي چڪو آهي.“ هن ورائيو.

”آنتي، اوهان سان ملي لهايت ئي خوشي ٿي. منهنجو نالو خالد آهي.

۽ هن سان ملو، هي آهي منهنجو دوست انور“ مون چيو.

”اوهان سان ملي خوشي ٿي؟“ آنتيءَ چيو.

”مهرباني، انور بيزاريءَ مان ورائيو. کيس منهنجو آنتيءَ سان گهاٽل

مائل ٿي ڳالهائڻ پسند ڪونه پئي آيو.

”توهان جي سنڌ ۾ ته ڪافي زمينداري هوندي؟“ آنتيءَ پڇيو.

”جي... جي ها.“ مون تڪڙ مان ورائيو. حالانڪ منهنجن ته وڏن وٽ

ٻه زمين جو هڪڙو انچ ٽڪر نه هو، ۽ مان هڪ ڦلاش ليکڪ هوس،

پر اصلي حالت لکائي مون چيو: ”جي... اسانجيون ڪافي زمينون سنڌ

جي مختلف ضلعن ۾ آهن، ۽ اسين خانداني رئيس آهيون. منهنجي دوست

الور جو پيءُ به جاگيردار آهي.“ مون چيو.

انور مون ڏانهن چيريندڙ نگاهن سا نهاريو.

”توبه، ڇوڪريءَ ڪيتري نه دير ڪري ڇڏي آهي!“ آنتيءَ پنهنجي

رست وڃ ڏانهن ڏسندي چيو.

”ڇوڪري! ڪهڙي ڇوڪري؟“ مون پڇيو.

”منهنجي هڪڙي ئي ته ڇوڪري آهي. مونکي هت ويهاري، شاينگ

لاءِ هيٺ لهي ويئي آهي.“ آنتيءَ چيو.

”او...“ منهنجي اکين اڳيان هڪ حسين چهرو گهمي ويو. مون الور

ڏانهن ڏٺو. ڇوڪريءَ جي ذڪر تي سندس چپ به ڦڙڪڻ ۽ ڏنڊ

ڪڙڪڻ لڳا.

”هوءَ اچي ويئي،“ آنتيءَ ڏاکڻ ڏانهن نهاريندي چيو.

مون اوڏانهن نهاريو. آف، اهڙو حسين ۽ دلربائيءَ وارو انداز مونکي

مري اچڻ کانپوءِ ڪنهن به ڇوڪريءَ ۾ نظر ڪونه آيو هو. ڊگهو قدم،

صحتمند بدن، وڏيون ڪاريون اکيون، دلڪش پٺيون، ڳاڙها گل،

گلابي چپ، ڪٽيل وار ڪلهن تي ڪريل، ۽ سرخ ساڙهيءَ

۾ ملبوس!

”هيءَ آهي منهنجي سڪيلٽي ڌيءَ، مسرت. هن سال ايم. اي. فائنل

جو امتحان ڏٺو اٿس. ۽ مسرت، هي آهي مسٽر خالد، ۽ هي سندس دوست مسٽر انور. آلتِيءَ چيو.

”هانوءَ ڊويو ڊو.“ مون مسرت سان هٿ ملائيندي چيو.

هٿ ملائيندي منهنجي بدن ۾ بجليءَ جي لهر ڊوڙي ويئي.

”ٽينڪس“ مسرت پنهنجي ڪنڌ کي هلاڪو خم ڏيندي، دلربانه انداز سان چيو. منهنجي اکين اڳيان الڊلٽ جا ست ئي رنگ تڙي پيا.

”هي هي هي... مس مسرت، گلنڊ ٽو ميٽ يو.“ انور پنهنجو هٿ مسرت ڏانهن وڌائيندي چيو. مون ڏٺو انور جي اکين ۾ ڏهه ڏهه شيطان نچي رهيا هئا.

”سو اٿم آءُ.“ مسرت ساڳئي انداز ۾ ورائيو.

مولڪي مسرت جو انور کي ساڳئي انداز ۾ جواب ڏيڻ ڪونه وڻيو. مون پهريون ڀيرو پنهنجيءَ دل ۾ انور لاءِ رقابت جو جذبو محسوس ڪيو.

ڀيرو ڪافي ڪافي آيو. ڪافيءَ جي دور مان گڏوگڏ ڳالهائون به ٿينديون رهيون. سنڌ جي زمينداريءَ کان وٺي، مريءَ جي موسم، ۽ Sams جي ڪافيءَ تائين، اسان ڪوبه عنوان ڪونه ڇڏيو. مسرت مولڪي پهرين ئي نظر ۾ ايترو ته وڻي جو مون سندس لاءِ پنهنجيءَ دل ۾ هلاڪو هلاڪو درد محسوس ڪيو.

”مس مسرت ڇا خيال آهي، اوهين ڊانس ڏسنديون؟“ مون پڇيو.

”جي، جيڪڏهن اوهانجي مرضي هجي ته بسم الله“ مسرت چيو.

مان اٿيس ۽ ڪائونٽر تي وڃي ڊانس لاءِ ٽيبل رزرو ڪرائي آيس. اسين هال ۾ داخل ٿي هڪ ٽيبل تي وڃي ويٺاسين.

هال سازن جي آواز سان گونجي ويو، ۽ مغربي موسيقيءَ جون لهرون ڪمري ۾ ڦهلجي ويئون. نوٽس جي ڏن تي هڪ مغربي رقاصه تيز تيز رقص ڪرڻ لڳي. مون مسرت ڏانهن ڏٺو. سندس اکيون خوشيءَ وچان ڇمڪي رهيون هيون. رقص جي تمزييءَ سان گڏوگڏ، اسانجا پير به ڇرڻ لڳا. مون پنهنجو پير مسرت جي پير مٿان رکي ڊٻايو. سندس چهره ٻهڪي اٿيو، ۽ مان سندس چهري جي رعنائِي ۾ گهر ٿي ويس.

”معاف ڪجو، مان اڃان ٿو.“ ٽوائليٽ ۾ ويس، منهن کي واش ڪيم، وارن کي ڦٽي ڏينم، ليڪٽاءَ جي گنڊ درست ڪري، پوز بڻائي، پاڻ کي آئيني ۾ ڏٺم. پنهنجو پاڻ کان پڇيم: ”مسٽر خالد، ڇا خيال آهي؟“ مسرت نهايت حسين ۽ جميل چوڪري آهي. سندس پيءَ دولتمند آهي،

۽ هوءَ سندس مڪيلتي ڌيءَ آهي. جيڪڏهن ساڻس شادي ٿي وڃي ته؟
 اهو خيال ايندو ئي منهنجي دل خوشيءَ ۾ ڀرجي ويئي.

مان ٻاهر آيس. هال ۾ داخل ٿيڻ تي ڏٺو ته الور مسرت جي چهري مٿان جهڪيل، آهستي آهستي ڳالهائي رهيو هو. آنتيءَ ڏانهن ڏٺو. هوءَ رقص ڏسڻ ۾ محو هئي. مونکي ڏسي، الور ۽ مسرت سنوان ٿي ويهي رهيا. مان ويهي رهيس پر منهنجيءَ دل ۾ الور خلاف نفرت جا جذبا پکڙڻ لڳا. - "نالائق ذليل پاڻ کي وڏو گلنار ٻيو سمجهي. چئي ٿو ته عورت هڪ رالديڪو آهي. شڪل ڏسوس ته شيشا ٿي پيچيس. مان اهڙي ماڻهوءَ جو پاڇو به مسرت جهڙيءَ سول مٿان هرگز پوڻ ڪوڙ ڏيندس." مون سوچيو.

Sams جو الف، ليلوي ماحول، جهڪي روشنائي، سان ڏٺو، رقص، ۽ سڀ کان وڌيڪ مسرت جي رفاقت... مون کان سڀ ڪجهه وسري ويو. مون تي عجيب غنودگي طاري ٿي ويئي.

مونکي خبر ئي ڪانه پئي ته ڪهڙيءَ مهل سازن جون تارون خاموش ٿي ويون، ۽ هال ۾ ويٺل ماڻهو ٻاهر وڃڻ لڳا. "مسٽر خالد، ڇا، ننڊ اچي ويو، آڻو ته هلو." مسرت منهنجي ڪلهي کي لوڏيندي چيو.

"جي... هلو." مون آڻندي چيو.

اسين هوٽل کان هيٺ لٿاسين.

"اسين مينا لاج ۾ رهيل آهيون." آنتيءَ چيو.

"اڃا. مان مري ڪلب ۾ رهيل آهيان، ۽ انور سيسل هوٽل ۾." مون پنهنجي جاگيرداريءَ جو ڀرڻ رکڻ لاءِ ڪوڙ ڳالهايو، حالانڪ حقيقت اها هئي جو اسين ٻئي مريءَ جي سسٽن هوٽلن ۾ رهيل هئاسين.

"ڇڱو، اميد ته وري ملاقات ٿيندي." آنتيءَ موڪلائيندي چيو.

"ڇڱو، آنتي! ڇڱو، مس مسرت، سولانگ!" مون مسرت سان نظرون ملائيندي چيو.

"سولانگ!" مسرت هٿ وڌائي مون سان ملايو، ۽ منهنجي هٿ کي زور سان دٻايائين. هن اهڙيءَ ريت انور کان به موڪلايو، ۽ ٻئي هليون ويئون. اسان به اتان ڇڙياسين.

"انور، هر وقت ۽ هر ڪنهن ڇوڪريءَ سان عشق فرمائڻ جي ڪوشش

لہ ڪندو ڪر.“ مون ٽهر آلود نظرن سان ڏانهس لهاريندي چيو.
 ”ڇو؟ منهنجي ائين ڪرڻ سان توکي تڪليف ٿي رهي آهي؟“ هن تيز
 لهجي ۾ ڳالهائيندي چيو.

”مولڪي مسرت سان محبت آهي.“ مون هر اعتماد لهجي ۾ چيو.
 ”محبت؟ ۽ جيڪڏهن مان به ساڳي ڳالهه چوان؟“ هن پڇيو.
 ”تو کي ڪو حق ڪو به آهي جو پنهنجي دوست جي محبوبه ۾ بري نظر
 رکين.“ مون چيو.

”تو مسرت جا حق ۽ واسطا پنهنجي لالي محفوظ نه ڪو به ڪرايا آهن.
 مولڪي به ساڻس محبت ڪرڻ جو اوتروئي حق آهي، جيترو توکي.“
 هن چيو.

”ڪميٽل ذليل، بڪ بند ڪرا اڄ کانپوءِ تنهنجي منهنجي دوستي ختم!“
 مون ڪاوڙ مان چيو، ۽ تيزيءَ سان ڀر واري رستي ڏانهن لڙي ويس.
 الور اتي بيٺو ڏسندو رهيو.

ٻئي ڏينهن مان مينا لاج پهتس. مسرت نهايت ئي خوشيءَ وڃان منهنجي
 آڃيان ڪئي. ايتري ۾ آنتي به اچي ويئي.
 ”پٽ خالد، اڄ سارو ڏينهن مسرت تنهنجيون ڳالهيون ڪري ڪري ٿڪجي
 پئي. تنهنجن اعليٰ خيالن ۽ شاهائي چال چلڪت کيس بيحد متاثر ڪيو
 آهي.“ آنتيءَ چيو.

مون دل ٿي دل ۾ مرڪي ڏلو.

ڏينهن گذرندا ويا، ۽ منهنجو ۽ مسرت جو لاتو وڌندو ويو. هوءَ هڪ
 لہ ٻئي ڏينهن مون سان ملندي هئي. هن منهنجو جيءُ پنهنجي نينهن
 ۾ جڙي قابو ڪيو، ۽ مان سندس محبت ۾ بالڪل غرق ٿي ويس. اسان
 زندگي ڀر سات نياڻن جا انجام اقرار ڪيا، ۽ آخر هڪ ڏينهن مون
 کيس شاديءَ جي آڇ ڪئي، جا هن قبول ڪئي.

ڇا، مون جهڙو خوش نصيب به ڪو ٿي سگهيو ٿي؟ هڪ رٽائرڊ انجنيئر
 جي سڪيلڊي ڌيءَ، لکن جي ملڪيت جي واحد مالڪ... مان جلد ئي
 لکپتي بنجڻ وارو هوس! هي ته قسمت مون تي قرب ڪيو هو، لہ ته
 ساري ڄمار قلم گسائيندي گسائيندي غربت جو موت هري وڃان ها.
 انهيءَ دوران انور مولڪي ڪڏهن ڪڏهن نظر اچي ويندو هو. پر مان
 هميشه منهن ڦيري هليو ويندو هوس ۽ سوچيندو هوس ته هو ڪيترو لہ
 بيوقوف هو. کيس خبر لہ هئي ته عورت هڪ مقدس هستي آهي، جيڪا
 ٻوڏن لائق آهي. مسرت جي سڄي محبت مون تي ڪيترا لہ قرب

ڪيا هئا.

مريءَ جي ميزن ختم ٿيڻ واري هئي. ماڻهو آهستي آهستي واپس پيدائي
علائقن ڏانهن موٽڻ لڳا هئا. مريءَ جي رونق جهڪي ٿيندي پئي ويئي.
مون وٽ پئسا بلڪل ختم ٿيڻ تي هئا. مون گهر بابي کي خط لکيو
تہ مولڪي هڪ لهايت ٽي اعليٰ لوڪري ملي پئي. پر الهيءَ لاءِ پنج هزار
روپيا بطور مٺائي، ڪم ڪرائڻ واري ماڻهوءَ کي ڏيڻا اٿس، ڪيئن به
ڪري انهيءَ رقم جو بندوبست ڪري موڪليو، لوڪري تي چڙهن
کانپوءِ سڀ ٺيڪ ٿي ويندو. خط لکي پوسٽ ڪيم، ۽ سوچڻ لڳس تہ
پنهنجي اميريءَ جو ڀرم رکڻ لاءِ ضروري آهي تہ مري ڇڏڻ کان اڳ
مسرت کي ڪو قيمتي تحفو ڏيان. لاهور وڃڻ کانپوءِ تہ جلدي ئي
اسالجي شادي ٿي ويندي، پوءِ مان لکن جو مالڪ بنجي ويندس. بابي
جو قرض به لهي ويندو، ۽ سڀ ڏک سور دور ٿي ويندا. الهيءَ وقت
مان مسرت کي اصلي حقيقت کان آگاهه ڪندس تہ مان ڪو خانداني
رئيس يا زميندار ڪونه آهيان، پر هڪ غريب ۽ بيروزگار ليڪڪ آهيان.
پهريائين تہ هوءَ حيران ٿيندي، ۽ پوءِ کلي مون سان چنبڙي پوندي، ۽
منهنجي انهيءَ سانگهه رچائڻ تي زور زور سان اُهڪ ڏيندي، مولڪي
معاف ڪري ڇڏيندي.

مونکي سندس محبت تي پورو اعتماد هو.

هفتي کن کانپوءِ بابي جو خط مليو، ۽ پنجن هزارن جو ڊرافٽ به
رڪيل هو:
”پٽ خالد،“

منهنجي شروع کان حسرت هئي تہ تون وڏو ماڻهو بنجين. گهر واري
جاءِ گروي رکي، پئسن جو بندوبست ڪيو اٿس. پئسن جو ڊرافٽ هن
گڏ موڪليان ٿو. خدا توکي تنهنجن نيڪ ارادن ۾ ڪامياب ڪري.
آمين!“

مون خوشيءَ وچان ڏانهن ڪندي خط کي چميو، ۽ ڊرافٽ کڻي هڪدم
بئنڪ ڏانهن ڊويزن.

بئنڪ مان پئسا وٺي، سڌو روپي جيو لڙز جي دڪان تي وڃي هڪ قيمتي
هار خريد ڪيم. مون ڏٺو، انور سامهون واري ڪائونلر تي مونکي پئي
ڏيو بيٺو هو. مون اک ٽپت ڪري ڏانهس نهاريو. هو هڪ هيري جي
منڊي خريد ڪري رهيو هو.

”هون، شيطان! وري ڪنهن رانديڪي جي چڪر ۾ هوندو!“ مون سوچيو

۽ ٻاهر لڪري آيس.

مان مينا لاج پهتس، ۽ هار مسرت جي حضور ۾ پيش ڪيو. هن خوشيءَ وچان هار وٺندي پنهنجي گلي ۾ ٻاٽو، ۽ موتين جي چمڪي سان سندس حسن دوبالا ٿي ويو.

”خالڊ پٽ، مسرت جي پيءُ پٽسا موڪلڻ ۾ ڪجهه دير ڪئي آهي. جيڪڏهن هڪ ٻن ڏينهن لاءِ پنج هزار رپيا اڌارا ڏيئي سگهين ته ڏيئي ڇڏ. لاهور کان پٽسا اچڻ شرط توکي واپس ڪنڊيس.“ آلتِيءَ اندران ايندي چيو.

”واه آلتِي، آڌار ڇو؟ هي پٽسا اوهانجا نه آهن ڇا؟ اچي، في الحال هي رکو.“ مون بنا ڪجهه سوچڻ جي، کيسي ۾ پيل اٽڪل چار هزار روپين جي رقم سندس حوالي ڪري ڇڏي. آلتِي منهنجو شڪريو ادا ڪندي، رقم کڻي پنهنجي پرس ۾ رکي.

ٻئي ڏينهن مان مينا لاج ويس، پر مسرت ۽ آلتِي اتي ڪين هيون! مون وٽ بيجل ريزگاري به ختم ٿي چڪي هئي، ۽ هينئر کيسا بلڪل خالي هئا. طرح طرح جا خيال دل ۾ اچڻ لڳا. هڪ پرديسن، ٻيو کيسا خالي مولڪي هڪدم الور جو خيال آيو... الور؟ نه، مان کانئس ڪڏهن به پٽسا نه گهرندس! پر وري دل ۾ خيال آيو ته گذارو ڪيئن ٿهندو؟ مون سوچيو، مان ۽ انور هينئر پاڻ ۾ لٿا ڳالهائون ته ڇا ٿي پيو، آخر ته چار ڏينهن گڏجي کاڌو اٽئون. کيس الهيءَ گڏ کائڻ جو حيا اڪين ۾ ضرور هوندو.

منهنجا قدم خود بخود سندس هوٽل ڏانهن ڪڇڻ لڳا. اڃا هوٽل وٽ پهتس ئي مس ته انور کي ايندي ڏٺم. خلاف توقع، هن منهن ڪوله ڦيريو، پر سڌو موٽڻ لڙي آيو.

”خالڊ، مان توڙي ڏانهن پئي آيس.“ هن مونکي پاڪر هائيندي چيو.

”ڇو؟ خير ته آهي؟“ مون حيرانيءَ وچان پڇيو.

”يار، توهن منهنجو دوست آهين. ڪنهن عورت جي ڪري لاراضگي ٿي پئي ته ڇا، آخر ته يار آهيو ۽ چار ڏينهن گڏ کاڌو پيتو اٽئون... مولڪي ڪجهه پئسن جي ضرورت آهي.“ هن چيو.

”پٽسا؟“ منهنجو مٿو ڇڪرائجي ويو.

”ها، پٽسا. توکي شايد خبر نه آهي ته مسرت مون مان شاديءَ جو انجام ڪيو هو. ڪالهه شام سندس ماءُ مولڪان پٽسا اڌارا گهريا. مون پنهنجي گهران ڪجهه رقم الهيءَ بهاني تي گهرائي هئي ته مونکي هت

هڪڙو ٺيڪو ملي ويو آهي. مون وٽ ڇهه هزار هئا. سڀ آلتِيءَ کي ڏيئي ڇڏيڻ! اڄ ويس ڏنڻ، پئي مائر ڏيڻ ڪم آهن!...” هو چوڻو ويو. منهنجين اکين اڳيان اوندو اچي ويئي. مون انور کي هٿ کان وٺي، مينا لاج ڏانهن وٺي ڊوڙ هاتي. انور ڪجهه لڳ سمجهندي، مون سان ڊوڙ ڏنو آيو.

مينا لاج جو چوڪيدار اسان ڏانهن وڌي آيو، ۽ پڇيائين: ”اوهان مان خالد ڪير آهي، ۽ الور ڪير؟“
 ”مان، خالد آهيان، ۽ هي الور.“ مون سهڪندي چيو.
 چوڪيدار هڪ لفافو منهنجي هٿ ۾ ڏنو، ۽ هڪ الور جي. مان جلدائي سان لفافو ڦاڙي پڙهڻ لڳس:

”مسٽر خالد،

تنهنجي بدولت مريءَ ۾ چڱي تفريح رهي، ۽ اسان جي سيزن چڱيءَ طرح گذري ويئي. تنهنجي ڄاڻ لاءِ لکان پئي ته منهنجو پيءُ انجنيئر لڳ آهي. ۽ لڳ ڀڳ ائين ٿئي وارا آهيون. تو اسان کي بيوقوف ٿي بڻايو. اسان کي پهرين ئي خبر هئي ته تون ڪهڙي هٽل ۾ رهين ٿو، پر جڏهن تو اسان کي بيوقوف بڻايو ته تون پاڻ به بيوقوف بڻجي وئين، بهرحال اوهانجي رفاقت لاءِ شڪريو. باءِ باءِ!

تنهنجي — مسرت.

مون پنهنجو خط انور جي حوالي ڪيو، ۽ هن پنهنجو خط مون کي ڏنو. الور جي خط جو مضمون به هوبهو ساڳيو هو! اسان هڪٻئي ڏانهن نهاريو ۽ سڀڪجهه سمجهي وياسين.

”عورت ڪائنات جو حسين ترين سرمايو آهي، ۽ سندس وجود پوڄڻ لائق آهي: هون، لعنت آهي تنهنجي الهيءَ نظريي تي!“ الور چيو.
 ”عورت هڪ رانديڪو آهي، ۽ انهيءَ سان راند ڪري کيس پيڇي ڦٽو ڪرڻ مردانگي جو شيو آهي پر انور ڏيڻ، هنيئڻ ته پاڻ رانديڪا بنجي ويا آهيون!“ مون چيو.

مون ڏٺو، الور پري آسمان ۾ ڪپهه جي پوئين جهڙن اچن ڪڪرن جي ٽڪرن پٺيان لهندڙ سچ کي لهاري رهيو هو. مون کي ائين لڳو، جڻ ته اهي ڪڪرن جا ٽڪرا لڳ ڀڳ اسانجي نظرين جا پرڙا هئا، جيڪي فضا ۾ اڏاسي رهيا هئا.

شوخيون

ايمانداريءَ جو قدر

مون هڪ پاڪيت مار دوست کي صلاح ڏني ته مهرباني ڪري هو غريب ڪلارڪن جو ڪيسو نه ڪٽري ڇو ته هو ويچارا مهالگائيءَ کان متايل آهن. اگر ڪيسو ڪٽرڻو ٿي اٿس ته ڪنهن ٻاهر لڪتل پيٽ وارن سينن، بلڪ مارڪيٽيٽرن ۽ وڏين وڏين ملين جي مالڪن جو ڪيسو ڪٽري.

مان مذڪوره دوست کي صلاح ڏيئي اڳتي وڌي ويس. ٻه ٽي قدم اڳتي وڌڻ سان، مون محسوس ڪيو ته منهنجو ڪيسو ڪجهه هلڪو هو!

ٻه ادبي خط

شريمان ج. ڇ. گ

’نئين ڌارا‘ اوهان کي گذريل ڏهن سالن کان موڪليندا رهيا آهيون ڇو ته اوهين رسالي جا جهونا ڪم ڪندڙ آهيو ۽ ڪافي وقت تائين سمپادڪي مندل جا ميمبر پڻ رهيا آهيو پر ڇو ته ڪماڙي ’پ‘ جي ڪهاڻيءَ ۾ اوهان کي موضوع نظر آيو هو جو ٻين ميمبرن کي ڏسڻ ۾ نه آيو هو ان ڪري اوهان کي سمپادڪي مندل کان الڳ ٿيڻو پيو هو!

اوهان کي خبر نه آهي ته اوهانجي ان طرح واکاڻوت ڪرڻ سبب اسانجي رسالي کي ڪيترو نه مالي ۽ ذهني نقصان سھڻو پيو آهي. ’نئين ڌارا‘ اڄ ڪلهه قرض ۾ گھيل آهي. نتيجي طور پريس گروي رکيل آهي. ’نئين ڌارا‘ اڪثر سڀني کي مفت موڪلي ويندي آهي. ’نئين ڌارا‘ اخبار ٿي هڪ واحد اخبار آهي جنهن کي بزرگ اديب مفت ۾ به پڙهڻ نٿا چاهين. هيءَ ئي اخبار آهي جا ترقي پسند ادب پيدا ڪندي آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته ڪن حلقن ۾ ترقي پسند ادب کي نعري بازيءَ وارو ادب ڪري سڏيو ويندو آهي.

اڄ ڪلهه توهان جون ادبي سرگرميون ڪهڙيون آهن؟ اسان کي ضرور واقف ڪندا. اڄ ڪلهه توهين ڇا ٿا لکو؟ اهو به ضرور لکندا.

آخر ۾ اسين اوهان کي عرض ڪنداسين ته اوهين اڳيون ڳالهيون وساري
لئين ڌارا جي سمپادڪي منبل تي اچي ته فقط اسانجا هٿ مضبوط ڪندا
پر رسالي کي باقائدي نڪرڻ ۾ به مدد ڪندا.

لياز منڊ

سَمپادڪ ’لئين ڌارا‘

شريمان سمپادڪ صاحب،

اوهانجو پتر مليو. مهرباني.

توهانجو لکڻ ته مون ڪماري ’پ‘ جي ڪهاڻي ’نالو ۽ وچون‘ ڪري
سَمپادڪ منبل تان استعفا ڏني ڇو ته مولڪي ان ۾ موضوع نظر آيو
صحيح نه آهي. دراصل ڪماري پ مقبول ليکڪا هئي. هن جو ترقي
پسنديءَ سان دور جو واسطو نه هو. اهوئي سبب هو جو سمپادڪ
منبل جي ميمبرن هن جي ڪهاڻيءَ کي واهيات سڏي رد ڪري ڇڏيو.
ازالسواءِ توهانجي رسالي جي لپيءَ مطابق ڪهاڻيون الهن ليکڪن جون
شايع ٿينديون هيون جيڪي لئين ڌارا لاءِ گهڻي ۾ گهڻا گراهڪ ڪري
ڏيندا هئا! اهوئي سبب هو جو ڪماري پ جي اها اعليٰ تمثيلي
ڪهاڻي ’لئين ڌارا‘ ۾ نه اچي سگهي ۽ مون کي سمپادڪ منبل تان
استعفا ڏيڻي پيئي! دراصل منهنجي جڳهه تي ٻيو ڪوبه هجي ها، بشرطيڪ
هو غيرتمند هجي ها ته هو به ضرور استعفا ڏئي ها!

توهان سمپادڪ منبل تي وري اچڻ لاءِ عرض ڪيو آهي. دراصل جڏهن
مان سمپادڪ منبل جو ميمبر هوس ان وقت مون شدت سان محسوس ڪيو
هو ته اسين فقط ڪٿ بهتلا آهيون اصلي ڪم ڪندڙ پرڏان سمپادڪ هو!
(يعني اوهين هئا) منهنجون ادبي سرگرميون؟ سو عرض آهي ته مان اڄ
ڪلهه نوان نوان تجربا ڪري رهيو آهيان. ڪهاڻين ۾ من ڇنڊ ويدنا
آئي رهيو آهيان. ڪن ڪهاڻين ۾ چيتنا پرواه Streen and consciousness
به آلدو اٿم ويجهڙائيءَ ۾ ڪيتريون آڪهاڻيون لکي ورتيون اٿم. توهين
پڇندا ته آڪهاڻي يعني Anti stoy ڇا ٿيندي آهي. ان ڪري توهانجي
ڄاڻ لاءِ هيٺ لکان ٿو.

آڪهاڻي يعني Anti story جديد ڪان جديد ليکڪن جو نئون تجربو آهي.
ان لاءِ ليکڪ کي سوچڻو نه پوندو آهي. ڪردارن جي به چونڊ نه ڪرڻي
پوندي آهي. اگر ڪردار هوندا به آهن ته الهن کي نيم ٻاڳل ڏيکاريو
ويندو آهي! ٻي ڳالهه جا آڪهاڻيءَ ۾ هئڻ گهرجي اها آهي ته آڪهاڻيءَ
۾ ٻوليءَ کي زوري بگاڙيو ويندو آهي. ازالسواءِ اگر ڪردار جاهل

آهي ته هن جي واتان الگريزي جا لفظ (جيڪي ڊڪشنريءَ ۾ نه ملن) چوایا ويندا آهن! اهو آهي آڪهائي جو سنڪيپ ۾ وسارا ۽ ها مان آڪهائون ڪيئن لکندو آهيان؟ اهو اوهين ضرور ڄاڻڻ چاهيندا آڪهائي لکڻ جو راز اوهان کي ٻڌائي ٿو ڇڏيان بشرطيڪ اوهين ڪنهن کي ٻڌايو لا ها ته مان آڪهائي تڏهن لکي سگهندو آهيان جڏهن مونکي شدت مان زڪام ٿيندو آهي! ۽ نڪ جي هڏي جلڻ لڳندي آهي! خط ڪافي ڊگهو ٿي ويو آهي. ان ڪري بند ٿو ڪريان. وڌيڪ ٻئي دفعي.

اوهانجو
شريمان ج. ڇ. گ

خواب ۽ حقيقت

”توهان مولڪي سڃاڻو ٿا؟“

”اوهانجي تعريف.“

”مولڪي مولچند چوندا آهن!“

”ليڪن معاف ڪجو، مان ڪنهن به مولچند ٻولچند کي نه سڃاڻان!“

”عجيب انسان آهيو! اوهان کي ياد هوندو ته امين ڪشمير ۾ مليا

هئاسين!“

”ليڪن مان ڪڏهن به ڪشمير نه ويئي آهيان!“

”ڪشمير ته مان به ڪولہ ويو آهيان!“

”پوءِ؟“

”ڪشمير ۾ شاليمار گارڊنس ۾ مولڪي لس پس اوهان جهڙي شڪل جي چوڪري ملي هئي، پر اهو سڀ مون خواب ۾ ڏٺو هو!“

ننڊڙو گناهه

هيءَ جي ٻن ۽ مڪن جي گوليءَ سندس پيٽ چڱي طرح تہ نہ ڀريو پر تڏهن بہ بک جي شدت بہ گهٽتائي جو احساس ٿيس. هو ان کان وڌيڪ کائي بہ تہ نہ پئي سگهيو. ٻن روپين مان کيس ٽن ڏينهن جو گذر ڪرڻو هو.

صبح جو جڏهن هو ملباريءَ جي هوٽل ۾ تڪڙو تڪڙو گهڙيو هو، تڏهن سندس نظر ڪنڊ ۾ ميزن ۽ ڪرسي تي پئي هئي، مزدورن کي نئين رنگ ڪرڻ لاءِ اڳين رنگ کي ڪرڙيندي ڏٺو هئائين. کيس ڏاڍو صدمو پهتو، ٻاهر نڪري ڏٺائين تہ ملباري اچي گوڏ، اچي قميص ۾ فوٽ پاريءَ تي بيٺو هو. هنکي ملباريءَ تي ڏاڍي ڪاوڙ آئي. دل چيس تہ بہ ٽي چنبا وهائي ڪڍيس ۽ ڪن کان جهلي پچيس تہ اڄ هوٽل کي چوٽي ڪرائڻ جو ڪهڙو ضرور! ملباري، جنهن کي هو پهرين تاريخ اوڏر ڇڪائڻ مهل دلها جو ايماندار ۽ رحمڊل چئي ڇاپلوسي ڪندو هو، سو کيس هڪ عظيم گنهگار ٿي لڳو — بک ۾ ائين ئي ٿيندو آهي، چڱايون وسري وينديون آهن. اخلاق ۽ ڪردار جون ڳالهيون پيٽ اڳيان هيچ معلوم ٿينديون آهن. بکي کي سڄي دنيا ذليل ۽ وحشي لڳندي آهي. پيٽ ڀرڻ لاءِ استعمال ڪندڙ طريقن تي کيس ذليل ۽ وحشي چيو ويندو آهي. سڄي عمر ڀلائي ڪندڙ لاءِ بہ دل هڪ لمحي ۾ ڦريو وڃي.

هو آفيس ڏانهن وڌيو. سندس اڳيان سوڙهن ڪپڙن ۽ انگريزي وارن واري چوڪري هلندي ٻي پاسي ڏانهن وڃڻ لاءِ مڙي ويئي. چوڪري ڏاڍي ٺاهوڪڙي هئي. سندس رنگ پورو ۽ وڻندڙ هو، هن کي چوڪريءَ جي تور ۽ ٿلڻ بہ نہ موڃيو. مٿانئس ترچي نگاهه وجهندي ٺاري ڇڏيو هئائين ۽ ملباريءَ کي ڳاريون ڏيندو رهيو: ’پيسا، ري جو بت، جڏهن پويون تاريخون اچي ڪڙڪيون آهن تڏهن تو هوٽل کي سينگاري،‘ آفيس ۾ ڪڪ پچي بہ پيو نہ ڪيو هئائين. سندس ميز تي رکيل فائيل ائين ئي رکيا هئا. ڏهين بجي ڌاري آفيس سپريڊنٽ سندس سامهون لڳل شيشي مان ڏٺو. هو سمجهي ويو، پر مجبور هو. کيسي ۾ ڇڙا بہ روپيا هئس ۽ پگهار ۾ اڃان ئي ڏينهن هئا.

سپريڊلٽ مٿس ڏاڍو مهربان آهي. ٻين ڪلارڪن سان ڏاڍي ڪهري لموني مان پيش ايندو آهي، کين چڙهندو آهي پر هن سان ڏاڍي مٺي لموني ۾ هلندو آهي. کيس ڏينهن ۾ ٽي چار ڀيرا گهرائي پاڻ وٽ ويهاري ٿو. دنيا جي چرندڙ ٻرندڙ موضوعن کان سواءِ ڪڏهن ڪڏهن ساڻس گهر جون ڳالهيون به ڪندو آهي. ڏينهن ۾ هڪ دفعو ته ضرور اها ڳالهه ڪندو ته سندس زال ڏاڍي سگهڙ آهي، کيس ڪنهن قسم جي تڪليف نه ڏيندي آهي، سودو سامان به پاڻ وٺي ايندي آهي، يا جيڪڏهن ورهاڱي واري ڀڄ ڀڄاءُ ۾ سندس سرتيڪيت ڪم نه ٿئي ها، ته اڄ ڪنهن نه ڪنهن بئنڪ يا فورم ۾ گهٽ ۾ گهٽ مينيجر ته ضرور هجي ها.

کيس ڏينهن ۾ هڪ ٻه دفعو چانهه، ڪٽي چوٽي جا تيز پاڻ ۽ ڪي-ٽو جو سگريٽ پياري، ٻه ڪلاڪ کن اڳ ۾ ڪسڪي ويندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڌوبيءَ کان شيرواني کڻي آئي ڏيندو اٿس يا سندس زال لاءِ هاڪي لپ سٽڪ جي فرمائش به پوري ڪندو اٿس.

’اڄ بهرين بئنڪ هالائي، سڀاڻي ٻي عيد ميلادالنبی موڪلي، ٽين آچر...‘ هن آگرين تي ڳڻپ ڪئي. ’ڀڳهار سومر ڏينهن ٿي ملندو.‘ ٻن روپين مان ٽن ڏينهن جو گذر سفر کيس ڏاڍو ڏکيو نظر لڳو. دل ۾ خيال ڪيائين ته اڃا به شڪر جو سگرين جو عادي نه هو ته اهي به کيس ڪنگهائي ڪنگهائي اڏڻو ڪن ها. دوستن مان به ڪو خوشحال نظر نه چڙهيس. آفيس جا ڪلارڪ ته ويچارا زالن جي لڳن ۾ ئي پورا هئا.

هن کي انگريزي ڪئلينڊر تي به ڏاڍي خار لڳي. ’پيسان، ڀولا، ڀڄڙا...‘ سوڙ... انگريزن تي ڪاربن جي وسڪار شروع ڪيائين. ’تيهن بجاءِ ايڪتيه ڏينهن ڪري، ڊگها مهينا بڻائي ڄڻ سوڀ ڪئي اٿن. پاڻ ته هتي هفتي هفتي ۾ ڀڳهار وٺي عيش ڪن، مصيبت اسان مسڪينن لاءِ ڪري ويا. بي غيرت، ڪميٽا...‘

پاڻيءَ جو ڪلاس گهرائين، پر ٻه ٽي ڍڪ پري، دوا جي ڪلاس وانگر وات تان هٽائي، هيٺ رکيل بالٽي ۾ هاري ڇڏيائين. خالي پيٽ پاڻي به کيس چڱو نه لڳو. ٻاڙو ۽ ٻي سوادو لڳس. گهڙيال به وڃايا ۽ پٽيوالي سندس اڳيان رکيل فائينل ڪي ڪٽي ڪٽ ۾ بند ڪيو. هو اٿيو، پر گوڏن تي هٿ رکي وري ويهي رهيو. پکي جي ٿڌي واٽ ۾ ويٺي، ٻاهر وڃڻ تي دل ئي نه ٿيس. خيال ڪيائين ته هٿ ئي

گهراڻي ڪجهه ڪاٺي، پر سامهون شيشي مان سڀڙيلت ڪي ويٺل ڏسي،
اٿڻ تي مجبور ٿيو.

ڏاڪڻ لهڻ مهل سندس لڱن مان ست ٽي نڪري ويو هو ۽ هو ان
مهل ان مواليءَ جهڙو ٿي لڳو جيڪو دٻي ڪي هاءِ سمجهي ٿيڻ کان
گهٻرائيندو آهي. ڏاڪڻ تان لهڻ مهل آپريٽر ’روزي‘ سندس پيرسان
سنهي ڪڙي واري سينڊل سان ڪٽ ڪٽ ڪندي لنگهي ويئي، پر هن
ڏانهن ڪو ڌيان نه ڏنو.

بي-بي جي ٻن ۽ مڪڻ جي گولي سندس ٻيٽ چڱيءَ طرح نه ڀريو پر
تڏهن به بڪ جي شدت ۾ ڪجهه گهٽتائي جو احساس ٿيس. هو ان کان
وڌيڪ ڪاٺي به نه پئي سگهيو. ٻن روپين مان ڪيس ٽن ڏينهن جو
گذر ڪرڻو هو!

چانهه پي، رومال سان ٻوٽ تان ٻن جا پورا گهيائين. ڪپڙن تان گهنج
لاهيندي، هن پيرساف لڳل شيشي ۾ ٺهاريو، ڪيس پنهنجو چهرو به هاڻي
وڻيو ٿي، سرهو هو، ايمان هئس، اطمينان هئس. ڪرسي تان اٿي ٻن
ڏيڻ لاءِ ڪائونٽر ڏانهن وڌيو. ڪائونٽر تي به ڏاڍا ماڻهو هئا. ايراني
به چڱو ڦڙت هو. سندس اچو رنگ ڦري ڳاڙهو ٿي ويو هو.
”ٻه آنا، چار آنا، اٺ آنا، ڊبل اٺ آنا، هڪ روپيو، هڪ روپيو چار
آنا...“ ٻري آواز ٿي ڏنا.

هن کان اڳ ڪائونٽر تي ٿلهن شيشن واري عيڪ ۾ چروت پيئندڙ
شخص ٻٽون مان پنجاهه جو نوٽ ڪڍي وڌايو. سندس ٻٽون ۾ ٻيا به
پنجاهه جا ڪي نوٽ هئا. مهانڊن مان پوري سيٺ ٿي لڳو. پنجاهه جو نوٽ
ڏسي هن جي دل ۾ هلچل پيدا ٿي. پنهنجي ساه مان ڪيس بغاوت جي
بوءِ اچڻ لڳي. اڪيون ڦوٽارجي ويس.

هن سوچيو: ’ڪپڙا به ڳريل آهن. هن دفعي ڌوبيءَ ڪي به ٻيٽا ڏوڪڙ
ڏيئا آهن.‘ سيٺ ڏانهن ڏٺائين هو ڏهين ڏهين جا نوٽ ڳڻي رهيو هو.
’ڏاڍا ٺاٺ ٿيندا اڄ،‘ هن چين ۾ پڻ پڻ ڪئي.

هن اڳڪٿي ڪئي ته جڏهن سيٺ ماڻهن جي ٻيهر ۾ هلندو تڏهن
چالاڪيءَ سان سندس پوئين ويڪري ڪيسي مان ٻٽون ڪڍي وٺندو، يا
جيڪڏهن ڪنهن ڳلي ۾ مڙيو ته پاڻ بهتر. لڙيءَ تي ٺهن ڏئي سڀ
پئسا ڦري وٺندس.

’پوري ائين به وائين والگر ڪائونٽيندا آهن،‘ هن دل ڪي ڌاريو.
هن ڪي ان وقت اها سڌ ٿي ڪانه هئي ته هو ميونسپالٽيءَ جي چڱن

هوشيار ڪلارڪن مان آهي. پنهنجن اچن ڪپڙن ڏالهن به نه نهاريائين. هن ڪي ائين لڳو ڄڻ هو اصل کان دادگير هو! دلو هو! اهو سندس اصل پيشو هو. ”ڏولگر جيڏا ئي ڏينهن ائين ئي گذارجن، پيو ڇا؟“ سندس دل ۾ ڪا چرپر نه ٿي. نه ڪو ڊپ نه ڊاءُ!

جڏهن سيٺ پئسا ڳڻي پتون ۾ وڌا ۽ هٿيو تڏهن هن روپي جو لوٽ، ڪاٺونتر تي رکيو، سندس سمورو ڌيان سيٺ ڏانهن ٿي هو. ايراني پنهنجو ڪنجو مٿو لوڏي پٿرن جو پچيس، ۽ هن سيٺ ڏالهن نهاريندي آگر جو اشارو ڪيو. ايراني هڪ چالھ سمجھي کيس چوڏهن آلا موٽايا. ڇهين آني بدران چوڏهن آنا ڏسي هو هڪو هڪو ٿي ويو. هيڏي هوڏي ڏٺائين. چرپر ڪيائين. ”هٿ ٿي نه ٿيس جو چوڏهن آلا ڪئي. ڪن گهڙين جي چڪتاڻ کان پوءِ هن رانيوٽو هٿي ريزو ڪنيو.“

ٻاهر لڪري ڏٺائين، سيٺ آهستي آهستي فوت پاري تان وڃي رهيو هو، هن وڪ وٽائي، پر وري ڀرو ٿي ويو. هن ريزي کي وري ڏٺو ۽ کيسي ۾ وجهي ڇڏيائين: ”نهيو ويلو ته بچيو“ رومال سان لڙڙ تان پگهر اگهندي، روڊ جي ڀرين پاسي ڏانهن ٽپي ويو، ۽ کيس ائين محسوس ٿيو ڄڻ ڪنهن ڪوري بار کان آجو ٿي ويو هجي.

سامهون وارن صفحن تي هڪ لئين ڪهاڻيڪار آسنداس جي پهرين ڪهاڻي پيش ڪجي پئي. آسنداس هروائي، ولد لڌارام هروائي، آگسٽ - ۱۹۴۴ع مئي ۾ ڄائو. بسترڪٽ ڪائونسل هاءِ اسڪول مان ۱۹۶۱ع ۾ مئٽرڪ پاس ڪيائين، فرسٽ آئير مسلم آرٽس ڪاليج حيدرآباد، اتر آرٽس ميمن انجمن ڪاليج ۽ بي- اي ۱۹۶۵ع ۾ مڇل آرٽس ڪاليج مان ڪيائين. هاءِ حيدرآباد لا - ڪاليج مان ايل- ايل- بي ۽ سنڌ يونيورسٽي مان سنڌي ادب ۾ ايم- اي ڪري پيو. سندس اها ڪهاڻي نه فقط پلاٽ جي لحاظ کان سٺي ڪهاڻي آهي، پر تيڪنڪ جي لحاظ کان به ڪهاڻي ۽ ۾ پختگي آهي، اڳتي هلي هي هڪ سٺو ڪهاڻيڪار ثابت ٿيندو. - ادارو

ڪنول پاڙون پاٿار ۾

”تنهنجو اهو چوڻ ته سڀ ڪجهه قسمت جي وس آهي، مان انهيءَ سان متفق نه آهيان. مان الهيءَ اصول جو آهيان ته سڀ ڪجهه انسان جي وس ۾ آهي جيڪڏهن انسان ڪو ڪم ڪار نه ڪري، ماڻ ڪري هڪ هنڌ ويهي رهي، پوءِ ڏس ته هنڪي قسمت ڪارائي ٿي يا بڪ ٿو مري. جي ساري دنيا قسمت تي پاڙي ويهي ته هوند اها دنيا هلي ٿي نه.“

”له رشيد، تون پليل آهين، انسان جي وس ۾ ڪجهه نه ڪجهه ضرور آهي، پر قسمت آڏو هو مجبور آهي. جيڪر ائين نه هجي ها ته دنيا ۾ هر ڪم ممڪن هجي ها، پر نه جيڪو قسمت ۾ هوندو آهي، سوئي ٿيندو آهي، ڪئين آرزوئون ۽ اميدون انسان رکي ٿو، ڪئين ڪم ڪرڻ ۽ ڪئين شيون حاصل ڪرڻ چاهي ٿو، پر هنجي قسمت ۾ جيڪو نه لکيل هوندو سو ڪڏهن به نه ٿي سگهندو. انسان جي قسمت ۾ جيڪو لکيل هوندو آهي سوئي ٿيندو آهي، پوءِ ڀل هو ڪيتري به ڪوشش ڪري. ڇا هيءَ قسمت جي ڳالهه ڪانهي جو تنهنجا ماءُ پيءُ ڪار جي حادثي ۾ گذاري ويا، ۽ توکي اسانجي گهر اچي رهڻو پيو. ننڍي هوندي تون پاڻ به اهو عقيدو رکندو هئين، ته سڀ ڪجهه قسمت جي وس آهي، پر پوءِ تنهنجا خيالات بدلجي ويا. شايد پهرين توتي پنهنجي مائٽن جي اوچتي موت جو اثر هو، جو تون قسمت جو قائل ٿي وئين، پر وقت جڏهن اهو ڏک گهٽائي ۽ پوءِ مٿاڻي ڇڏيو ته قسمت جي لکڻي کان ڦري وئين.“

فهميده سوچڻ لڳي ته ڪڏهن اهڙا ڏينهن به هئا جو رشيد سان قسمت جي موضوع تي بحث ڪندي به سڄا سڄا ڏينهن لنگهيو ويندا هئا ۽ خبر ئي نه ٻولي هئي ته ڪڏهن سڄا ڏينهن ڪڏهن تارا ڪٽيا. پر هاڻ اهي سڀئي ڳالهيون خواب ٿي لڳيون، ائين ڄڻ حقيقت سان ڪڏهن الهن ڳالهين جو واسطو ئي نه رهيو هجي. فهميده سڄو سڄو ڏينهن رشيد جون تصويرون ۽ خط پڻي ڏسندي هئي ۽ رشيد سان ڪيل ننڍي ۾ ننڍي ڳالهه به کيس ياد اچي بيچين ڪري ڇڏيندي هئي.

رشيد ۽ فهميده جو پيءُ گڏ پڙهيا هئا، تن ڏينهن ۾ هو ٻئي ڪراچيءَ ۾ رهندا هئا، پوءِ فهميده جو پيءُ تعليم ختم ڪري حيدرآباد موٽي آيو ۽ پنهنجين زمينن جي ڪمن ڪارين ۾ لڳي ويو، ۽ رشيد جو پيءُ ڊاڪٽر ٿي ويو. ننڍي هوندي جي دوستي وڏي ٿيڻ تي وڌيڪ مضبوط ٿي وئي. فهميده جو پيءُ جڏهن ڪراچي ويندو هو ته رشيد وارن جي گهر رهندو هو، ۽ رشيد اسڪول جون موڪلون فهميده وارن وٽ گذاريندو هو. گرمين جون موڪلون مليون، رشيد جي پيءُ هميشه والڪر پٽ کي حيدرآباد فهميده وارن وٽ موڪليو ٿي، پوءِ خيال آيس ته ٻه ٽي ڏينهن سڀئي حيدرآباد ۾ آرام ڪري اچن. رشيد جي پيءُ کي آرام مليو — ۽ هميشه لاءِ ملي ويو. نٿي کان سندن ڪار اڳتي لڪري آئي هئي جو اوچتو رستي جي هڪ موڙ تي هڪ ڀريل ٽرڪ سان ٽڪرائجي ويئي. ڪار اٿلي پئي، رشيد جو پيءُ جنهن موٽر ڊرائيو پي ڪئي سو اسٽرينگ ۽ سيت جي وچ ۾ ڦاسي پيو ۽ اسٽرينگ جي زورمندس سڀئي پاسرائيون پڇي ڇڏيون، ۽ هو موقعي تي ئي مري ويو. مائٽس به تمام گهڻي زخمي ٿي ويئي هئي، پر رشيد کي رهڙ به ڪالهه آئي. مائٽس کي حيدرآباد جي سول اسپتال ۾ کڻي آيا، جتي هن نئين ڏينهن بيهوشيءَ جي حالت ۾ دم ڏنو. هاڻ دنيا ۾ رشيد جو ڪو ٻيو مٽ مائٽ نه هو، البت ڪجهه ماڪيت هئي. فهميده جي پيءُ رشيد کي پاڻ وٽ رهايو. رشيد جي جاين جي جيڪا مسواڙ ملندي هئي سا هو بينڪ ۾ رشيد جي نالي جمع ڪرائي ڇڏيندو هو ۽ رشيد فهميده وارن جي گهر ۾ گهر جي ڀاتيءَ جي حيثيت سان رهڻ لڳو.

فهميده ۽ رشيد هڪ ئي عمر جا هئا. ننڍي هوندي کان ئي سندن دلين ۾ هڪ ٻئي لاءِ قرب هو، جيڪو وڏي ٿيڻ تي محبت ۾ تبديل ٿي ويو. رشيد ننڍي هوندي کان ئي جذباتي هو، والد ۾ جيڪڏهن فهميده ڏک هڻندي هئي ته به معاف نه ڪندو هوس، پر ٻيئي زور سان مک وهائي ڪڍندو هو. ڪڏهن ڪنهنجو احسان به نه ڪندو هو، جي فهميده ڪا شئي تحفي طور رشيد کي ڏيندي هئي ته رشيد انهيءَ ئي ڏينهن انهيءَ کان به وڌيڪ قيمتي تحفو کيس ڏيندو هو. جڏهن رشيد ميٽرڪ پاس ڪري فرسٽ ايئر ۾ ويو ته فهميده جي پيءُ کي چيائين ته هاڻ هو جدا رهڻ ٿو چاهي. فهميده جي پيءُ گهڻو ئي سمجهائين ته اسان سان گڏ ره، پر رشيد نه مڙيو، چيائين: ”مان اوهان کي گهڻي تڪليف

ڏيڻ ٿو چاهيان. اوهين جيڪو مولتي خرچ ڪيو ٿا، اهي پئسا به مون کان
 نٿا وٺو. فهميده جي پيءُ چيس: ”تون اسان وٽ ئي ره، تون جڏهن
 اصرار ٿو ڪرين ته اسين توکان خرچ ڪڍي وٺنداسين.“ ۽ پوءِ رشيد کي
 اتي ئي رهڻو پيو، پر نه ڄاڻ ڇو هاڻ هن جي دل گهر ۾ ٿئي لڳي،
 سڄي گهر ۾ فقط فهميده ۾ ئي هو دلچسپي وٺندو هو. رشيد فرست ايئر
 ٽائين ته اتي ئي رهيو پر انتر ۾ ويندي ئي هاسٽل ۾ ويو هليو ۽
 فهميده جو پيءُ به کيس روڪي نه سگهيو، فهميده گهڻو ئي روڪيو پر
 هو نه مڙيو.

رشيد هاسٽل ۾ رهڻ لڳو ۽ هاڻ فهميده جي لاءِ گهر ۾ ڪابه دلچسپي
 نه رهي، گهر ڇڻڪ ڪيس ڪاٺڻ ٿي آيو. سڄو سڄو ڏينهن وڃي رشيد
 واري ڪمري ۾ ويهندي هئي ۽ تصور ئي تصور ۾ ساڻس ڳالهائيندي
 هئي، گهر ۾ سندس ماسٽ فيروز ۽ سوت سلمي به رهندا هئا. پر فهميده
 جي فيروز سان شروع کان ئي نه پوندي هئي جو هو ننڍي هوندي کان
 ئي تمام گهڻو مغرور هوندو هو، ۽ هاڻ هو ته بي-ڊبليو-ڊي ۾ لندو
 انجنيئر هو پر پاڻ کي ڪنهن چيف انجنيئر کان گهٽ نه سمجهندو هو، ۽
 رشوت تمام گهڻي وٺندي هو، الهءِ ڪري هڪ واکس ويگن ڪار
 وٺي ڇڏي هئڻ، ۽ لطيف آباد ۾ بنگلو ٺهيس هئي. رهي سلمي اها به
 وڏائي خوري هئي، ۽ فهميده کي سندس اها عادت ته وٺندي ئي ڪونه
 هيس جو هڪ ساهڙيءَ وٽ وڃي پئي جي ڪلا ۽ پئي وٽ پهچي ٽئين
 جي ڪلا. ايترو مائهن هوندي به رشيد جي وڃڻ ڪري کيس گهر
 خالي خالي ٿي لڳو. فيروز سمجهيو ته رشيد جي وڃڻ کانپوءِ شايد
 فهميده کيس لفت ڏيندي، پر فهميده ته ماڳهن ساڻس ڳالهائڻ ئي
 ڇڏي ڏنو.

اتوار جي ڏينهن رشيد آيو. فهميده جي لاءِ ته عيد ٿي پئي، رشيد کي
 ڏسندي ئي ٿڙي پئي، ملندي ئي شرط اها ڳالهه ڪيائين: ”تون ڪاليج
 ۾ بور ٿو ٿين؟“

”بور ڇو ٿيندس!“ رشيد رکو ڇڪو جواب ڏنو. فهميده سوچيو هو ته
 رشيد چونڊو ته توکان بنا ته ڪاليج ۾ دل ئي ٿئي لڳي، پر هن ته
 ماڳهن رکو جواب ڏنو.

”منهنجو مطلب آهي ته اتي توکي اڪيلائيءَ جو احساس ته ٿيندو هوندو؟“
 فهميده آهستي چيو.

”اڪيلائي!“ رشيد تهڪ ڏنو، ”چري هتي ته ڪئين دوست گڏ آهن، ڏينهن جو ته ڪيتريون چوڪريون به اينديون آهن، الهن سان به چڱي خاصي دوستي ٿي پئي آهي، وقت گذرڻ جو ته احساس ئي نٿو ٿئي.“ فهميده وڌيڪ ڪجهه به پڇي نه سگهي، ڳوڙها سندس اکين مان وهي اچي گوڏي تي رکيل هٿ تي ڪريا.

”تون روئين پئي!“ رشيد ويجهو اچي ويٺو.

پر فهميده جواب نه ڏنو. رشيد سندس کاڏي مٿي ڪري چيو، ”هيڏانهن ڏس.“ فهميده نظرون مٿي نه کنيون، رشيد وري چيس، ”تون ڏس ته سهي.“

فهميده ڏٺو رشيد جي هٿ ۾ جينٽس پرس هو، ۽ پرس ۾ فهميده جي تصوير لڳل هئي، رشيد چيس، ”چري جڏهن هي مولوت هر وقت موجود آهي ته پوءِ مان بور ڪئين ٿيندس، ۽ مونکي اڪيلائيءَ جو احساس ڪئين ٿيندو.“

۽ ڪجهه دير کانپوءِ فهميده جا تهڪ ڪمري ۾ گولجڻ لڳا. رشيد چيو، ”فهميده، توکان بنا ڀلا هاسٽل ۾ ڪهڙو مزو، پر...“

”پر ڇا؟“ فهميده جلديءَ سان پڇيو.

”هتي منهنجي پڙهائي لٽي ٿي سگهي.“

جڏهن ترم ويڪيشن ملي ته رشيد اهي ڏينهن ڪراچيءَ ۾ گذارڻ چاهيا، پر فهميده جي ڪهڙي اصرار تي اچي انهن جي گهر رهيو. فهميده ته ٿڙي پئي، ڳالهه، ڳالهه تي ڪليو ڏيندي هئي، فهميده جو پيءُ به رشيد کي تمام گهڻو پائيندو هو، البت فهميده جي ماءُ کي هاڻ رشيد نه پئي وڻيو. انهيءَ جو سبب فيروز هو. فيروز فهميده جو ماساٽ هو، پر فهميده کيس لفت ئي نه ڏيندي هئي، ۽ اها ڳالهه فهميده جي ماءُ کي نٿي وڻي، ليٽ فيروز هنجو پائيجو هو.

هڪ رات فهميده پنهنجي ڪمري مان نڪتي ٻي ته ڏٺائين، رشيد ڏاکڻ واري پٽ کي پاسو ڏئي اونڌاھ ۾ بيٺو آهي. هن وڌي رشيد جي ويجهو وڃڻ چاهيو ته هيٺين ڪمري مان پئس ۽ مائٽس جي ڳالهائڻ جو آواز ڪنن تي پيس، گهڙيءَ گهڙيءَ سندس ذڪر هو، انهيءَ ڪري پاڻ در ۾ ئي بيهي رهي. مائٽس چئي رهي هئي، ”مونکي اها ڳالهه پسند ڪونهي، آخر فهميده رشيد سان ايتري بي تڪلف ڇو آهي؟“

”رشيد هن جي ننڍ پڻ جو ساٿي آهي، ننڍي هولدي کان گڏ رانديون ڪيون اٿن، آخر توکي ڇو اعتراض آهي؟“ فهميده جي پيءُ ارميءَ

سان چيو.

"فيروز به ته فهميده سان لنڊي هولدي کان گڏ رهندو اچي، ۽ منهنس مامات به آهي، انهيءَ سان ته سڌي منهن ڳالهائي به ٿئي." مائس ڪاوڙ ۾ چيو.

"پنهنجي پنهنجي پسند آهي، فيروز آهي به مغرور ۽ طبيعت جو هلاڪو." فهميده جي پيءُ چيو.

"خير ڪجهه به هجي، مون سوچيو آهي ته فهميده جي شادي هاڻ ڪري ڇڏڻ گهرجي."

"منهنجو پنهنجو به اهو خيال آهي." فهميده جي پيءُ چيو.
 "پر اوهانجي سڪيلڊيءَ سان انهيءَ ڏينهن ڳالهه ڪر، ته تهه ٻه جواب ڏنائين: 'اڃان ڪهڙي جلدي آهي'."

"ڳالهه ته اها به صحيح آهي،" فهميده جي پيءُ بيپرواهيءَ سان چيو.
 "جيڪا ڳالهه هوءَ ڪري، اها صحيح، جيڪا اوهين ڪريو، اها به صحيح، مونکي ته ڪا اهميت ئي ڪونهي."

"انهيءَ ۾ جلدي ڇاڄي. ڇوڪرو گهر ۾ ئي آهي، ڊاڪٽري پاس ڪري ته شادي ڪري ڇڏي."

"اوهانجو مطلب ڇا آهي؟" فهميده جي ماءُ ڪاوڙ ۾ پڇيو.
 "منهنجو اشارو رشيد ڏالهن آهي." فهميده جي پيءُ ساڳي بيپرواهيءَ سان جواب ڏنو.

"ائين ڪيئن ٿيندو، فيروز منهنجو ڀائرجو ويٺو آهي، ۽ فهميده جو سنگ رشيد کي ڏبو. ائين ڪڏهن به نه ٿيندو. هن وٽ آهي ڇا، اسانجي ٽڪرن تي ته هليو آهي. فيروز وٽ ته سڀ ڪجهه آهي، موٽر اٿس، بنگلو اٿس... هن سڪڻي وٽ ڇا آهي."

"ائين ته رشيد وٽ به ملڪيت آهي، پر فيروز وانگر حرام جي ڪولهي ۽ جيڪر ڪجهه به نه هجي ها ته به ڇا ٿيو، هن وٽ علم آهي، قابليت آهي، شرافت آهي جيڪا فيروز وٽ ڪونهي." فهميده جي پيءُ جوش ۾ چيو.

"خير ڪجهه به هجي، فهميده جي شادي ٿيندي ته فيروز سان نه ته نه ٿيندي." فهميده جي ماءُ ڪاوڙ ۾ چيو.

فهميده کي جلديءَ سان پنهنجي ڪمري ۾ ويڻو پيو، ڇاڪاڻ ته رشيد سندس ڪمري ڏانهن آيو هئي. پر ڪافي دير کانپوءِ به جڏهن رشيد نه آيو ته فهميده ڪمري کان ٻاهر نڪتي، رشيد ٻاهر به نه هو.

فهميده رشيد جي ڪمري ڏالهن وٺي، در مان جهاتي پاتئين، رشيد اکين تي پانهن ڏيو پلنگ تي لٽيو پيو هو، بوت به نه لائاهئين. فهميده پهرين اندر وڃڻ چاهيو، پر پوءِ موٽي آئي، سوچئين هئينر رشيد جو مود آف هوندو صبح جو ڳالهائيندس. صبح اٿڻ سان رشيد جي ڪمري ۾ وٺي پر هو ستو پيو هو، انهيءَ کان پوءِ به ٿي چڪر هئين پر رشيد اڃان نه جاڳيو هو. ڏهن بجي رشيد اٿيو. فهميده لنگهي اندر وٺي، رشيد کيس ڏٺو، پر خاموش رهيو، ڪجهه دير خاموشي رهي، نيٺ فهميده خاموشيءَ کي توڙيندي چيو، ”چو رشيد مود آف آهي ڇا؟“

”نه مٿي ۾ سور آهي.“ رشيد مختصر جواب ڏنو.

”نه مان بام ٿي ڪٿي اڃان.“ فهميده اٿندي چيو.

”انهيءَ جي ضرورت ڪونهي ... ڪهڻي سمهڻ ڪري ٿي پيو آهي، ونهڃڻ سان لهي پوندو.“

فهميده وري ويهي رهي. هن چاهيو ٿي ته هو ڪنهن لمولي رشيد سان راتوڪي ڳالهه ڪري، ۽ کيس دلچاء ڏيس. پر رشيد جي ڪهري ڳالهائڻ ڪري همت نه ٿيس، رشيد اٿيو، ولهجي، ڪپڙا پائي آهني جي اڳيان وار ٺاهڻ لڳو. فهميده ماٺ ڪيو ويٺي هئي، پوءِ اٿندي چيائين، ”مان ليرن ڪٿي ٿي اڃان.“

”ضرورت ڪونهي ... يارهن بجي هڪ دوست سان اڀائينتمينٽ آهي، يارهن لڳڻ وارا آهن.“

۽ انهيءَ کان پهرين جو فهميده ڪجهه چوي، رشيد ڪمري کان نڪري ويو. فهميده سڄو ڏينهن ٻه پڇايندي رهي: رشيد ايندو ته سائس ڪهڙي لموني ڳالهه ڪندي. کيس هڪ هئي ته هو رشيد کي ريجھائي وٺندي، کيس يقين ڏياريندي ته، ”هوءَ سندس آهي، امان ڪجهه به ڪٿي چوي، بابا به ته کيس ئي پسند ڪري ٿو، اهي ٻه پڇايندي رات ٿي وئي. رات جو لوين بجي رشيد جو فون آيو ته هو سيڪنڊ شو ۾ وڃي رهيو آهي، رات جو دير سان ايندو.“

ٻئي ڏينهن صبح جو فهميده جي اک ڪجهه دير سان کلي، هٿ منهن به نه ڌوئڻ سڌي رشيد جي ڪمري ۾ وٺي، رشيد آئي نه هو، ڪپڙ ڪٺو پيو هو، رشيد جا ڪپڙا ڪپڙا ڪپڙا ڏسڻ ۾ نه آيا. جهڪي پلنگ جي هيٺ ڏٺائين، اڻڇي ڪيس به نه هو، ميز تي رکيل رشيد جا ڪتاب به ڪول هئا. فهميده سوچ ۾ پڙي وئي، کيس ڪجهه به سمجهه نه پي آيو. جلديءَ سان هيٺ لهي آئي نوڪر کان پڇيائين

تہ رشید رات جو ڪيڏي مهل آيو هو؟ هن ٻڌايو ته: ”ٻارهن کان پوءِ رکشا ۾ آيو هو، رکشا آتي ئي بيهاري ٽڪڙو ٽڪڙو اندر ويو، ٿوري دير کان پوءِ سامان کڻي انهيءَ رکشا ۾ ويو هليو، منهنجي ڇڻن تي فقط ايترو چيائين، ”ٻاهر وڃو اٿس،“ فهميده جي اکين جا بند ٿي پيا، ڳوڙها جهل ٿي نه ڏيسن، هاڻ پڇتائڻ لڳي ته ڪلهه ئي همت ڪري رشيد سان ڳالهائي وٺي ها، پر هاڻ ڇا ٿيندو، رشيد ته ويو هليو. ڪاليج به بند آهن، پوءِ رشيد ڪيڏانهن ويو هوندو؟

ٿوري دير کان پوءِ سڀني کي خبر پئجي وئي ته رشيد ويو هليو. فهميده جي پيءُ اوڏي مهل ٿي نوڪر کي رشيد جي ٻن ڇڻن دوستن وٽ ڊوڙايو، پر سڀني لاءِ علمي ڏيکاري. اوچتو فهميده کي خيال آيو ته شايد رشيد ڪمري ۾ ڪا چٽي ڇڏي ويو هجي. جنهن ۾ هن ائين هليو ويڃڻ تي معافي ورتي هجي. ٿوري دير لاءِ فهميده جي اکين ۾ ڇمڪ اچي ويئي، هوءَ ڊوڙي رشيد واري ڪمري ۾ وئي، ويهائڻ کڻي ڏٺائين، ميز تي ڏٺائين: پر ڪجهه هجي ته ملي. هوءَ مائوس ٿي پنهنجي ڪمري ۾ موٽي آئي — شام جو پنجون بجي رشيد جي هڪ دوست سعيد احمد جو فون آيو: رشيد ڪراچي هليو ويو.

فهميده جي لاءِ ته هاڻ دنيا ۾ ڪجهه رهيو ئي ڪو، هاڻ رڳو انتظار هوندو هوس رشيد جي خط جو. هفتو ٿي ويو پر رشيد جو ڪو خط نه آيو. فهميده جي پيءُ ڪراچي ۾ گهڻن ئي کان رشيد جي پڇا ڪئي، پر ڪنهن وٽان به خبر ڪو نه پيس. ايت پٽنهن ڏينهن کانپوءِ رشيد جي هڪ مساوڙيءَ جو خط آيو. جنهن لکيو هو: ”رشيد کيس جاءِ خالي ڪرڻ جو لوڻيس ڏنو آهي، جاءِ ۾ پاڻ ٿو رهڻ چاهي،“ فهميده جو پيءُ ٻئي ڏينهن ڪراچي ويو، مساوڙيءَ کان رشيد جي ڏسيل انٽريس تي مليو، رشيد کي گهڻو ئي سمجهايائين، پر هن نه مڃيو، چيائين: ”مان هر هفتي اوهان وٽ پيو ايندس، ۽ ڪاليج جون موڪلون به اوهان وٽ گذاريندس...“

فهميده جو پيءُ لاچار ٿي موٽي آيو. فهميده کي اميد هئي ته شايد رشيد موٽي اچي، پر اهو آسرو به ٽٽي ويو. هن ڄاتو ئي ته رشيد ضدي آهي، هڪ دفعي به ڪيائين ته پوءِ ها به ڪندو.

ڪجهه ڏينهن کانپوءِ فهميده جي لالي رشيد جو خط آيو. لکيو هئائين: ته کيس افسوس آهي جو بنا ٻڌائڻ جي هليو آيو، پر هو مجبور هو. انهي کان پهرين کيس سندس گهر ڇڏي هاسٽل ۾ رهڻو پيو هو،

انهي لاء به هو مجبور هو. وقت ايندو ته پوري ڳالهه ٻڌائيندو، في الحال فقط معافي ٿو گهري.

فهميده جي لاء ته رشيد جو خط به وڏي ڳالهه هئي. اهو ته هن ڄاتو ٿي ته رشيد ڪراچي ڇو ويو آهي؛ رشيد گهر ڇڏي هاسٽل ۾ ڇو ويو، آها ڪهڙي مجبوري هئي!... خرچ لڙ وٺڻ جي! — پر لڙ خرچ ته ڪانس پوء هو وٺڻ لڳا هئا... ته پوء ڪهڙي ڳالهه ڪهڙي مجبوري ٿي سگهي ٿي! — ۽ پوء هوءَ ڳالهه سمجهي ويئي. مائٽس شايد پهرين به پئس ڪي ڪجهه ڇپو هوندو، يا ڪنهن ٻئي سان ڳالهه ڪئي هوندي، ۽ رشيد اهو ٻڌي ورتو هوندو. ها، اها ئي ڳالهه ٿي سگهي ٿي. رشيد ضدي ۽ جذباتي آهي، هو برداشت نه ڪري سگهيو هوندو.

رشيد هفتي هفتي اچڻ جو واعدو ڪيو هو، پر نه آيو. البت سندس خط فهميده جي لالي ايندا رهيا. ڪڏهن ڪڏهن فهميده جي پيءُ کي به لکندو هو. هاڻي رشيد جي خط جو انتظار ڄڻ فهميده جي زندگيءَ جو مقصد بنجي ويو. رشيد جا خط ڏاڍا دلچسپ ۽ بلند حوصلي وارا هئا. هر خط ۾ لکندو هو ته هو لڙ فقط محنت سان پيو پڙهي، پر پيا به وسيل ڪم آڻي پيو، ۽ جلد ئي ڪافي پيسي وارو ٿي ويندو. فهميده ڄاتو ٿي ته رشيد ڇو جلد پئسي وارو ٿيڻ چاهي ٿو. رشيد جي دل تي فهميده جي ماءُ جو مھڻو آڪري پيو هو، جنهن ڪري هن جلد دولت مند ٿيڻ چاهيو ٿي، جيئن فهميده جي ماءُ کيس مھڻو لڙ ڏئي سگهي ۽ هو فهميده کي آسالي سان حاصل ڪري سگهي.

ڏينهن گذرندا ويا، رشيد ميڊيڪل جي آخري سال ۾ هو. فهميده کي پورو يقين هو ته رشيد امتحان ۾ ٽاپ ڪندو، ڇو ته اڄ تائين هر امتحان ۾ لمبر کنيو هئائين. رشيد جو امتحان ٿيو، رزلت واري ڏينهن فهميده سڄو ڏينهن پريشان ۽ انتظار ۾ رهي، کيس يقين هو ته رشيد جي تار ايندي، پر تار نه آئي. فهميده ٻڌڻ ۾ مبتلا هئي، سارو ڏينهن لنگهي ويو، پر پتو نه پئجي سگهيو. ٻئي ڏينهن اخبار ۾ رشيد جي تصوير پهرين صفحي تي هئي. رشيد امتحان ۾ پهريون نمبر کنيو هو. فهميده جي اکين مان ڳوڙها نڪري آيا. فهميده جو پيءُ به تمام گھڻو خوش ٿيو، ۽ ٻئي ڏينهن تي ڪراچي وڃڻ جو پروگرام ٺاهين. فهميده کي به ساڻ هلڻ جو چيائين.

فهميده خوشيءَ ۾ نه ٻي ماڻهي. هن جو طويل انتظار هاڻ ختم ٿي چڪو هو. پر شام جو هڪ اهڙي ڳالهه ٿي پئي جنهن فهميده جي خوشين

تي پاڻي ڦيري ڇڏيو. فيروز شام جي اخبار کڻي ڊوڙلدو فهميده وٽ آيو. اخبار جي پهرين صفحي تي رشيد جو صبح جي اخبار وارو فوٽو هو. هيٺ لکيل هو 'ميديڪل جي امتحان ۾ پهريون نمبر ايندڙ رشيد لالي چوڪرو، بليڪ ميلر ثابت ٿيو.' هيٺ پوري خبر هئي، فهميده ۾ ايتري همت نه ٿي جو هو خبر پڙهي، فيروز کيس خبر پڙهي ٻڌائي، "اڄ هائوسنگ سوسائٽي مان پوليس هڪ اهڙي گروهه کي پڪڙي ورتو جيڪو شريف چوڪرين کي بليڪ ميل ڪندو هو، الهيءَ گروهه ۾ پنج پڙهيل ۽ ڏسڻ ۾ شريف چوڪرا شامل آهن. الهن مان هڪ جو لالو رشيد آهي، اهو رشيد اهوئي آهي، جنهن هن سال ميديڪل جي فائينل ۾ ڪراچي يونيورسٽي ۾ پهريون نمبر کنيو آهي. اهو گروهه شريف چوڪرين جون تصويرون ڪنهن نمولي سان هٿ ڪري پوءِ انهن کي ٻين تصويرون سان اٽڪل سان ڳنڍي، چوڪرين جي والدين کان وڌيون وڌيون رقمون گهرلدو هو. انڪار تي تصويرون ظاهر ڪرڻ جي ڌمڪي ڏيندا هئا. شريف ماڻهو پنهنجون عزتون بچائڻ لاءِ گهريل رقمون ڏيئي ڇڏيندا هئا." خبر پڙهي فيروز تهڪ ڏئي، "ويچارو ڏاڍو شريف ٿي لڳو. فهميده مولڪي تو سان همدردي آهي." فيروز تهڪ ڏيندو ويو هليو. فهميده اچي روئڻ ۾ ڇٽڪي.

'او رشيد، تو هي ڇا ڪيو، مان ڄاڻان ٿي تو ائين ڇو ڪيو، هر تو ڦٽن تي مرهم رکڻ جي بجائين، لوڻ پرڪي ڇڏيو.'

رشيد جي ائين اوچتي پڪڙجي پوڻ تي سڀني کي حيرت ۽ ڏک هو. فهميده جو پيءُ ته پنهنجا ڳوڙها روڪي نه سگهيو. هن رشيد کي پٽ وانگر نڀايو هو، رهي نه سگهيو، پٽي ڏينهن ڪراچي ويو. هنکي آسرو هو ته شايد اها خبر غلط هجي، يا ڪنهن دشمني ڪري هنکي ڦاسايو هجي. پر ڪراچي وڃي سڀ سچ ثابت ٿيو. پوليس سپرنٽينڊنٽ فهميده جي پيءُ کي پورا ثبوت ڏنا. رشيد پاڻ به ڏوهه قبول ڪري چڪو هو. فهميده جو پيءُ رشيد سان ملڻ ويو، پر رشيد هن ڏانهن منهن نه ڪيو، هو ڪيتري دير اتي بيٺو رهيو، پر رشيد نه ساڻس ڳالهائڻ ۽ نه ئي مڙي ڏنائين، گوڏن ۾ ڪٽڻ وجهيو ماڻ ڪيو ويٺو رهيو. ۽ فهميده جو پيءُ بيٺي بيٺي موٽي آيو.

فهميده کي ٿورو گهڻو جيڪو آسرو هو سو به ڦٽي پيو. هن رشيد جي

تصوير ڏالهن ڏٺو، 'رشيءَ توکي قسمت تي ڀروسو نه هون، شايد هاڻ ٿي ويو هجي. جيڪڏهن قسمت انسان جي وس ۾ هجي ها ته نه ڄاڻ انسان ڇاڇا ڪري ڇڏي ها. هر اهو ڪم جيڪو هو چاهي ها، ڪري سگهي ها. پر قسمت هن جي آڏو هڪ ڳرو پٿر آهي. تو ٻين کي بليڪ ميل ڪرڻ چاهيو، قسمت توکي بليڪ ميل ڪري ڇڏيو.'

آها شاخ خراب ۽ ڪني آهي جا پنهنجي پاڙ کان ٻائي وٺي ان مان آئي ڪٽي ٿئي ٿي ۽ وري پنهنجي پاڙ پٽڻ جو قصد ڪري ٿي. ان جو نتيجو اهو ٿئي ٿو ته جڏهن پاڙ پٽجي وڃي، ۽ ميدان صاف ٿيو وڃي تڏهن آها ٽاري به سڪي ۽ خشڪ ٿيو وڃي، ۽ سواءِ ڪنهن ميوي ڏيڻ جي زمين تي ڪريو پوي.

— مولانا 'جامي'

(ترکي 'کهاڻي')

رحمت جو فرشتو

سڄي رات برنجاري ٿي هئي. صبح ٿيڻ تائين سڄي علائقي کي اڇي اڇي ڪپھ جهڙي برف ڍڪي ڇڏيو هو. ڏامر جو رستو ۽ سيمنت جا پتا بلڪل نظر لٿي آيا ۽ رستي تي هلندڙ ماڻهو مرن تائين برف ۾ الڌرگي ٿي ويا. — اڄ صبح جو بي انتها ٿڌ هئي.

رستي جي ٻنهي پاسي جديد طرز جا گهر هئا. هڪڙي پيلي رنگ جي هڪڙي خوبصورت گهر ۾ هڪ دوشيزه رهندي هئي، جنهن بورچيخاني جو ڪم ختم ڪري ڇڏيو هو ۽ هاڻي ڪمري ۾ اڇي سگريءَ تي ٿو ويهي رهي هئي. سگريءَ ۾ ڪجهه ٻيا به ڪوئل وجهي هن پنهنجي خوبصورت ۽ لرم هٿن کي مهنيو ۽ پوءِ انهن کي پڙڪندڙ شعلن تي سڪڻ لڳي.

انهيءَ کانپوءِ هوءَ اتان اٿي ۽ دريءَ جي ڀرسان اڇي ويٺي. شيشن تي پيل برف ڳري چڪي هئي. باقي جيڪا ڪجهه رهي هئي انهيءَ کي صفا ڪري هن دريءَ هيٺ جهاتي پاتي.

صبح جي ڪمزور سولھري ڪرڻن جي ڪري برف ڏاڍي چمڪي رهي هئي. ۽ رستي تان لنگهن وارن ماڻهن ڳرن ڳرن ڪوٽن کانسواءِ مفلر به ويڙهي ڇڏيا هئا. ڪي چوڪرا برف جون گوليون ٺاهي راند ڪري هئا ۽ راند ڪرڻ سان گڏوگڏ وڙهندا به پئي ويا.

ڪجهه مزور رستي تان برف هٽائي رستو صاف ڪري رهيا هئا. سرديءَ جي شدت کان سندن ڪن، لڪ ۽ ڳل ٿيرا ٿي ويا هئا. مگر تنهن هوندي به هو ڏاڍي اطمينان سان کلي خوش ٿي ڳالهائون ڪري رهيا هئا ۽ بيحد خوش نظر اچي رهيا هئا.

ان دوشيزه کي به هروڀرو ڪل اچي ويٺي. مگر هوءَ حيران هئي ته ايتري سخت سردي ۽ مشقت جي باوجود هي ماڻهو ايترو خوش ڇو آهن؟ سگريءَ ۾ پڙڪندڙ ڪوئلن جي ڪري ڪمرو ڪافي گرم هو. ۽ کيس لنڊ اچڻ لڳي، هوءَ آرام ڪري ٿي آرس پيچي پوئتي آهلي پئي. هر طرف جا پريشان ڪندڙ خيال سندس ذهن مان پري ٿيندا ويا. ۽

سخت سردی، ڇمڪندڙ برف، غريب ٻارن ۽ ليرن هٿن وارن مزورن کي وساري هوءَ مستقبل جي خوشگوار - تصورات ۾ گم ٿي وئي. انهيءَ حسين و دلڪش لير خوابي کيفيت ۾ هن محسوس ڪيو ته باغ جي دروازي کان ٻاهر ڪو ٻار کيس اشارا پيو ڪري. هن اڳتي لوڙي غور سان الهن اشارن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي مگر شايد چوڪري کي اهو خيال ٿيو ته ايترو پري کان هو پنهنجي ڳالهه چئي نٿو سگهي الهيءَ ڪري هو باغ ۾ اندر گهڙي دريءَ جي ڀرسان اچي بيٺو. سندس منهن آيو ۽ عمر اٽڪل پنڌرهن سال هئي. ٽن تائين کليل قيص ۽ ڦاٽل سلوار مان سندس ميري ۽ خشڪ چمڙي صاف نظر اچي رهي هئي. هو ڏاڍو ڏکي رهيو هو. ۽ پنهنجي ڪمزور سيني کي ڦاٽل قيص سان ڍڪڻ جي ناڪام ڪوشش ڪري رهيو هو. الهيءَ دوشيزه دري کولي کائس پڇيو ته کيس ڇا ڪهي؟

”مٿس!“ چوڪري لمانا لڻ ڪئي لهاريندي چيو، ”مان ڪيترن ڏينهن کان بکيو آهيان. جيڪڏهن توهان کي ڪجهه ڪوٺلا پڇاڻا هجن يا دروازي تي ڄميل برف صاف ڪرائي هجي ته مان سڀ ڪم ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. مونکي ڪجهه کاڌي لاءِ ڏيو.“ ۽ پوءِ پنهنجون نظرون جهڪائيندي هن آهستيءَ سان چيو، ”مان ڏاڍو بکيو آهيان. ۽ مونکي سيءُ به پيو پوي.“

هڪ سيڪنڊ لاءِ هن سوچيو ته انڪار ڪري ڇڏي. ڇو ته وٽس اٽڪل ٻن هفتن لاءِ پگڙل ڪوٺلا موجود هئا. پر پوءِ چوڪري جي خراب حالت، معصوم لهجي ۽ قابل رحم حالت کيس ڏاڍو متاثر ڪيو ۽ هوءَ الهن ڳالهين تي سوچي ڏکي وئي. هن پنهنجو ڪل جو لرم ڪوٽ ويڙهيندي چوڪري کي ڪوٺيءَ جي پوڀيان وڃڻ لاءِ چيو جتي ڪوٺلا رکيل هئا، ”تون وڃي ڪوٺلا پڇ، مان اجهو ٿي اچان.“

معصوم مشڪ چوڪري جي چين تي تڙي پئي! ۽ سندس اکيون ڇمڪڻ لڳيون. ”مرن تائين برف ۾ هلندي هوگر جي پٺيان آيو، جتي ان دوشيزه کيس ٻڌايو ته ڪوٺلا، ڪيتري سائز جا هئڻ گهرجن ۽ اهي پڇي ڪٿي رکندو وڃي. اهي هدايتون ڏئي هوءَ تڪڙي تڪڙي بورچيخاني ۾ آئي ۽ چوڪري لاءِ ڪجهه کاڌو تيار ڪرڻ لڳي. سندس سرگرمي اهڙي قسم جي ماڻهن جيان هئي جي زندگيءَ ۾ اتفاق سان نيڪ ڪم ڪري خوش ٿيندا آهن. بورچيخاني ۾ راتڪو ٿورو بچيل شورو ۽ مالي ڏسي هن سوچيو ته هي ته ائين به بيڪار ٿي وڃي ها، هاڻي هن غريب چوڪري

جي ڪم اچي ويندو.

انهيءَ تصور سان ته هوءَ هڪايڪ ڪم انجام ڏئي رهي آهي، سندس ضمير کي ڏاڍي تسڪين ملي، مگر سندس ذهن بيتاب هو ۽ هوءَ مختلف ڳالهين تي سوچي رهي هئي. کيس انهيءَ احسان جو ڏاڍو احساس هو جيڪو هوءَ انهيءَ چوڪري تي ڪري رهي هئي. اهو چوڪرو به ڪيترو نه ممنون و مشڪور ٿيندو. ويچارو سرديءَ ۾ ٽڙڪي رهيو آهي. سوچيندو هوندو ته هيءَ عورت ڪيڏي نه نيڪدل آهي. نيڪي ڪرڻ به وڏي خوشيءَ جو باعث آهي. نيڪي ماڻهن جي چاهي کي به پاڪيزه بنائي ٿي ڇڏي.

اهو خيال ايندئي هوءَ سڀ ڪم ڪار ڦٽو ڪري غسل خالي جي آئيني ۾ ڏسڻ وئي ته نيڪ ڪم ڪندي سندس صورت ڪهڙي ٿي ڏسڻ ۾ اچي. پر کيس ڏاڍي مايوسي ٿي. جڏهن کيس ڪو خاص فرق نظر نه آيو تڏهن سندس سڀ جوش ختم ٿي ويو. ۽ بورچيخاني ۾ ايندي هن سوچيو ته چوڪري کي ماليءَ کالسواءِ ڪيرڻي وغيره ڪاڌ ڏيندي آخر جڏهن هي ماڻهو محض ماليءَ تي ئي گذارو ڪري ٿا سگهن ته پوءِ ڪين ڪيرڻيءَ جي ڪهڙي ضرورت آهي. پر پوءِ سندس خيال بدلجي ويو ۽ ٿالهيءَ ۾ مانيءَ ۽ شوروي مان گڏ ٿوري ڪيرڻي به رکيائين. ورائنڊي ۾ پهچي هن چوڪري کي سڏ ڪيو. ۽ هوءَ جلدي جلدي ورائنڊي جي ويجهو اچي هيٺ بيهي رهيو. ۽ دوشيزه جي هٿن ۾ ٿالهي ڏسي پنهنجي ڦاٽل سلوار سان هٿ اگهڻ لڳو. ان دوشيزه لوڙي ٿالهي سندس هٿ ۾ ڏني ۽ پڇيو، ”سڀ ڪم ختم ٿي ويو؟“

”نه ٿورا ڪوٺلا اڃان بچيل آهن.“

”چڱو هيءُ ڪاٺي وٺ، ٻيا پوءِ پڇي وٺجان.“

”مهرباني مٿڀر! تون ڪيڏي نه مهربان ۽ رحم دل آهين.“

انهن لفظن سان دوشيزه ڏاڍي خوش ٿي. آخر پيشيور پينو فقير جا لفظ ته هئا ڪونه جو صرف ماڻهن کي بيوقوف بنائڻ لاءِ سندن تعريف ۾ استعمال ڪيا ويندا آهن. هيءُ ته انهيءَ چوڪري جي ممنوليت ۽ عقيدت جا لفظ هئا جي گرم شوروي ۽ ڪيرڻيءَ جي پليت ڏسي سندس وات مان بي اختيار نڪري ويا.

اهو سڀ سوچي هوءَ ڏاڍو خوش ٿيندي رهي. ۽ چوڪرو ٿالهي وٺي وري ٻيهر پٺيان هليو ويو. ٿوري دير بعد خالي ٿاڻو کڻي آيو. شوروي جو هڪڙو ڦڙو به باقي نه بچيو هو.

چوڪري جي ڦاٿل قميص ۽ ڪمزور سيني کي ڏسي دوشيزه کي ڏاڍو رحم آيو.

”ڇا توکي سڀ ڪو ٿو ٿئي؟ قميص جا ٻيڙا ته ٻاڻي ڇڏ.“ هن چيو. ”مولڪي ڏاڍو سڀ ٿو ٿئي. پر قميص ۾ ٻيڙا ڪو آھن.“ چوڪري جواب ڏنو. ۽ پوءِ باقي بچيل ڪوٺان پيڇڻ لاءِ هليو ويو.

پهرين هن سوچيو ته کيس ٿاڇني ڏئي پر پوءِ ياد آيس ته وٽس هڪ پراڻو اولي سئٽر به رکيل آهي ۽ اندر وڃي اهو سئٽر ڳولڻ لڳي، جيڪو کيس هڪ صندوق ۾ لپي ويو. سئٽر لپڻ کانپوءِ هوءَ جلد از جلد اهو معلوم ڪرڻ لاءِ بي تاب هئي ته ايڏي وڏي احسان جو ان چوڪري تي ڪهڙو اثر ٿيندو؟ انهيءَ ڪري سئٽر هٿ ۾ کڻي هوءَ چوڪري وٽ وئي جيڪو ڪم ختم ڪري هاڻي اطمینان سان هٿ ڇنڊي رهيو هو. دوشيزه کي ڏسي هن پڇيو، ”پوءِ ڪو ڪم منڊم؟“

”نه، بس، هاڻي پوءِ ڪوبه ڪم ڪونهي.“ هن جواب ڏنو ۽ پوءِ غور سان چوڪري ڏانهن... ان غير متوقع نوازش جي رد - عمل ڏسڻ لاءِ سئٽر ان ڏانهن وڌائيندي چيو، ”هي ڏس تنهنجي لاءِ سئٽر آندو اٿس، اهو ٻاڻي ڇڏ.“

چوڪرو سچ پچ حيران ٿي ويو، ”هي توهان منهنجي لاءِ آندو آهي؟“

”۽ نه ته پوءِ وري ڪنهنجي لاءِ؟ تمام سخت مردي آهي. جلدي ٻاڻي وٺ.“

چوڪري مشڪي سئٽر ورتو. ۽ پوءِ ڏاڍي تعجب سان ڏسڻ لڳو، گویا کيس يقين ٿي نه آيو هو.

پنهنجي مرضيءَ مطابق چوڪري جو رد عمل ڏسي دوشيزه کي ڏاڍي خوشي ٿي، ”ڏسين ڇا ٿو؟ هاڻي ٻاڻي وٺ.“

چوڪري تڪڙ ۾ سئٽر ٻاڻي ورتو ۽ لرم پشم تي هٿ ڦيرائڻ لڳو. ”ڇا توکي پسند آيو؟“

”جي ها، هي ته ڏاڍو سٺو آهي. خدا توهانجو هميشه پلو ڪري، نيڪ منڊم!“

”ڇڱو خدا حافظ.“

چوڪرو هڪڪندي هڪڪندي وڃڻ لاءِ مڙيو. پر وري واپس موٽي آيو. ”توهان مولڪي هڪڙو بيلچو ڏيو ته مان هيءَ برف صاف ڪري ڇڏيان.“

”له، الهيء جا ڪا ضرورت نه آهي. توکي سٺيتر جي عيوض وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. برف پاڻهي رجي ويندي.“

پر هن هروڀرو ضد ڪري بيلچو ورتو، ”مان پنجن منٽن ۾ سڀ برف صاف ڪري ڇڏيندس.“

دوشيزه کي ڀلا الهيء کان وڌيڪ ڪهڙي ڳالهه تي خوشي ٿي سگهي ٿي، هوءَ بيلچي کڻڻ لاءِ اندر وڃڻ لڳي ۽ ويندي ويندي سوچيائين... ”بهرحال مون به ته ان سان ڪا گهٽ ڀلائي ڪانه ڪئي آهي. هو منهنجو اهو ڪم ته تمام آسانيءَ سان ڪري سگهي ٿو.“ اڌ ڪلاڪ اندر ئي چوڪري ڪم ختم ڪري ڇڏيو ۽ رخصت ٿي ويو. دوشيزه پنهنجي ڪمري ۾ سگريءَ جي سامهون ڪرسيءَ تي ويهي ويئي.

”ڪيترو نه آسانيءَ سان هي ماڻهو مطمئن ٿي ٿا وڃن.“

هن سوچيو—”مهرباليءَ جو هڪ لفظ، چند سڪا، هڪ پراڻو سٺيتر، شوروي جو هڪڙو پيالو—خوشيءَ جو اصل مقصد انهن جي ويجهو اهو ئي آهي. جنهن مهل هو وڃي رهيو هو ان وقت اوڙي منهنجا هٿ چمڻ لاءِ تيار هو. الڪي منهنجي شفقت جو ڪيتري قدر نه احساس هو. بلڪل ڪالھوڪي لنڊڙي ڪٽي وانگر—ويچارو جالور. ۽ جڏهن مون هنڪي مانيءَ ٽڪر شوروي ۾ ٻوڙي ڏٺو، ان وقت هو بک ۾ باهه ٿي رهيو هو. خوشيءَ کان ڪپڙن ۾ ئي لٽي ماڀيو. مولڪي ته ڊپ پئي ٿيو ته خوشيءَ ۾ سندس ڪل نه ڦاٽي پئي. خوشيءَ ۾ چريو ٿي ويو هو. بلڪل الهيءَ ٻار وانگر جنهن کي پنهنجي خوشيءَ جي اظهار لاءِ لفظ ئي نه ملندا هجن. خدا ٿو ڄاڻي هو مولڪي ڇا سمجهندو هوندو. هڪ رحمت جو فرشتو جنهن بک ۾ کيس کاڌو کارايو. سندس برف جهڙي ٿڌي جسم جي ڍڪڻ لاءِ ڪپڙا ڏنا. هو مولڪي ضرور ڪا عظيم هستي سمجهندو هوندو. ڪا ٻيءَ دنيا مان آيل مخلوق، هو شڪر گذاريءَ جي جذبات کان ايتري قدر ته احساسمند هو جو منهنجي اشاري تي وڏي کان وڏو ڪم سرانجام ڏئي سگهيو ٿي، چاهي اهو ڪم ڪهڙو به ڪئي هجي. شروع ۾ ته هو ڏاڍو غمگين پئي لڳو پر سڀڪجهه انهيءَ ڪري ٿيو جو کيس هڪ ٽيڪڊل هستي ملي وئي هئي. خير—ڪلهوڪي وانگر منهنجو اڄوڪو ڏينهن به ليڪيءَ کان خالي نه گذريو. ڪلهه ته مان ان ويڃاري ڪٽي جي گلر کي الڌر ڪئي آئي هيس. الله تعاليٰ الهن ماڻهن کي عزيز ٿو رکي جي انسانن ۽ جانورن تي رحم ٿا ڪن. جي بکين کي کاڌو ٿا ڪارائين. ۽ نيڪي ڪرڻ جي ڪوشش ٿا ڪن.“

جيڪڏهن دوشيزه ان وقت اُٿيو ڏسي ها ته پنهنجن ڇهن تي فخر ۽ اطمینان جي مشڪ ڏسي ها، ڇو ته هن هڪ بکابل انسان جو پيٽ ڀري کيس پنهنجو غلام بنائي ڇڏيو هو. کيس يقين هو ته هوءَ کائڻس جو ڪجهه چاهي ڪرائي سگهي ٿي. انهيءَ کانسواءِ ان خدا جي سامهون پنهنجي ليڪ لٽيءَ جو ثبوت پيش ڪري ڇڏيو هو. الهيءَ عمل کيس اهو اطمینان عطا ڪيو هو جو نيڪيءَ جو لازمي ثمر آهي. هو آرام سان پنهنجي ڪرسيءَ تي پوئتي آهليجي هئي ۽ ان پنهنجي ليڪيءَ جي جذبه کان متاثر ٿي خدا کان دعا گهري ته هر رز اهڙائي بکيا چوڪرا ۽ رولو ڪتا ڏانهن موڪليندو رهي.

منجهند جي وقت دوشيزه ڪمري جي گرم فضا ۽ اخلاقي برتري جي احساس کان پيدا ٿيڻ واري مستي دور ڪئي ۽ سامان خريد ڪرڻ لاءِ بازار وئي. مصالح ۽ گوشت وٺي جڏهن هوءَ ميوي جي دڪان تي پهتي ۽ ”ڀاءُ“ جون نارنگيون ڏسڻ لڳي ته پنهنجي ڀرسان هڪ اهڙو آواز ٻڌائين جنهن کان سندس ڪن اڳڀر ٿي آشنا هئا.

”علي، هي منهنجو سئيتر ته ڏس.“

ان احتياط سان مڙي ڏٺو. هي اهو ساڳيو ئي چوڪرو هو. اڃان چوڪري ان دوشيزه کي ڪولہ ڏٺو هو.

”خراب ته ڪولہ آهي؟“

تو کي ڪٿان مليو؟“

”هڪ دوشيزه وٽان. اها هتي رهندي آهي. ان مونکان ڪجهه ڪوٺلا پڇارايا هئا.“

”ته الهيءَ آجوري جي عيوض توکي اهو ڏنائين؟“

”تنهنجو ڪهڙو خيال آهي؟ ان مولڪي آجورو به ڏنو ۽ هي سئيتر به.“

تو الهيءَ دوشيزه کي ڏٺو ته ضرور هوندو؟ الهيءَ کي ڏسي تنهنجو

وات ٻائي ٿيڻ لڳندو. جڏهن هوءَ ٻڌائڻ لاءِ اڳتي نونڙي ته کيس

ڪيتري سائيز جا ڪوٺلا گهڙجن ته مون ٻئي ... ڏسي ورتا. الهن

لارنگين وانگر — مڪڻ جهڙا اڃا!“

”اڙي ڪشو ته ڪولہ ٿو هڻين؟“

انهيءَ گفتگوءَ کان اها دوشيزه ڏاڍو گهٻرائجي وئي. پريشان ٿي ان

پنهنجو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو. ڄڻ ته رستي جي هر ماڻهوءَ کي خبر هئي

ته اها ”دوشيزه“ جنهن جو ذڪر چوڪرو ڪري رهيو هو اهاڻي هئي.

سندس هٿ ۾ جيڪا نارنگي هئي اها هن چييءَ ۾ وڌي ۽ چوڪرن جي

گفتگو جيئن اڳتي وڌي ته هو جيتريقدر تيزيءَ سان ممڪن ٿي سگهيس
اتان هلي وئي.

”اڙي اهو ته ڪجهه به نه آهي. هن بالڪنيءَ تان مونکي شوروي جو
پيالو ڏنو هو ۽ جتي مان بيٺو هوس اتان مون ڏک سرسري نظر وڌي
مئڊس رالن تائين — پوءِ توکي ڇا ٻڌايان. منهنجي هٿن مان پيالو ڪرلدي
ڪرلدي ٻڃي ويو...!“

— سنڌيڪار: غلام لبي ميمڻ

ذهنت عجمان ترڪيءَ جو نوجوان مصنف آهي. سندس هن ڪهاڻيءَ
کي ۱۹۵۰ع ۾ ليويارڪ هيرالڊ ٽرييون جي العامي مقابلي ۾ شايع
ڪيو ويو هو. ۽ هيءَ ڪهاڻي ’دنيا جون العامي ڪهاڻيون‘ نالي ڪتاب
۾ شامل ڪئي وئي جيڪو نيويارڪ هيرالڊ ٽرييون شايع ڪيو آهي.
حال انگريزيءَ تان ترجمو ڪري پيش ڪجي ٿو. — ادارو

تذقيديءَ راء

● سهڻي جا ڇهه ئي لمبر مليا. هاڻ پڙهان ٻيو ۽ ٻين کي به پڙهڻ لاءِ ڏنا اٿس. اڄ ڪلهه گهٽ ٿو لکان، جيڪو لکي سگهيس، اهو موڪليان پيو. اهي شعر اهڙا سٺا ته ڪولهن جو سهڻيءَ لاءِ موڪلجن...

— لارائڻ شيام، دهلي، ڀارت

● ٽي سهڻيون مليون اٿس، واهه جي ڪڍي اٿو. سهڻا گل ڪلاب جا. سهڻا سندن ويس. لاشڪ معياري آهي، مبارڪون، طارق جو ’مولولاگ‘، تي لکيل مضمون مڪمل نه هو، ڪجهه سطحي لڳو. مولولاگ هڪ قسم جون، بلڪ ٽن قسمن جو ٿيندو آهي، ان جي باري ۾ ته ڪجهه به نه چيو اٿس. — ڀرم آئند ابيچندائي، دهلي، ڀارت

● ’سهڻيءَ‘ جو ۶-۵ لمبر اڃا سڄو ته ڪونه پڙهي سگهيو آهيان البت ان مان جيڪي ڪجهه پڙهيو اٿس تنهن مان هڪ لکتي جي باري ۾ پنهنجي راءِ پيش ڪريان ٿو. سرگواسي سڳن آهوجا جو مضمون ’سنڌي جديد شاعري- ۽ لارائڻ شيام‘ گهڻي ڇاهه ۽ ڌيان سان پڙهيم. آهوجا جو ورتل تنقيدي جائزو، سنڌس اعليٰ ادبي معيار جي ضمانت ڏئي ٿو. هن ۾ هڪ ڪامياب تخليقي نقاد جهڙيون خوبيون لڪل هيون جن کي آڄاگر ڪرڻ سان هو صاحب سنڌي ادب ۾ پنهنجو مقام قائم ڪري ويو آهي. آءٌ البت، ڪن ڳالهين ۾ سرگواسي آهوجا جي راءِ سان اختلاف رکان ٿو. آءٌ جيڪر هيئن چوان ته سنڌي ادب ۾ ’پهرين سجاڳيءَ‘ بابت جيڪا راءِ پاڻ قائم ڪئي هئائون تنهن ۾ حقيقت گهٽ ۽ پاسخطري وڌيڪ آهي. آهوجا جي مضمون ۾ انگريزن جي فقط پوئين زماني واريءَ سنڌي شاعريءَ جو جائزو ورتل آهي؛ تنهنڪري کيس گهربو هو ته اها دعوا نه ڪري ها ته ”سنڌي شعر و ادب جي دٻا ۾ پهرين سجاڳي ڪشچند ’بيوس‘ آئي.“ آهوجا صاحب اهڙي راءِ ڏيئي سنڌي شاعريءَ ۾ ابتدا کان وٺي ٽالپرن جي دور تائين ۽ اڳتي هلي انگريزن جي دور ۾ ۲۳-۱۹۲۲ع تائين جيڪي انقلاب آيا، يا جن جن هستين ان ۾ انقلاب آندا آهن جي محنت تي ٻاڻي ڦيري ڇڏيو آهي. جڏهن سنڌ جي ليکڪن کي ائين چولدي ٻڌبو آهي ته سنڌي شعر و ادب جي دٻا ۾ پهرين سجاڳي ’بيوس‘ آئي ته تڏهن تعجب نه ٿيندو اٿس ۽ افسوس به. آءٌ ان وقت مجبور ٿي هيءَ راءِ ڏيندو آهيان ته اسان جي نقادن شايد ثابت علي شاهه، مخلص،

الله بخش اوجھي، شمس العلماء مرزا قليچ بيگ، مرحوم شمس الدين 'بلبل' ۽ حڪيم فتح محمد سيوهاڻيءَ جي شاعريءَ جو غور سان مطالعو ٿي نه ڪيو آهي. هر دور جو ادب الوقت جو جديد ادب آهي، ۽ هر دور جو ادب پنهنجي وقت جي حالات جو عڪس پيش ڪري ٿو. سنڌي ادب کي الهيءَ راءِ جي روشنيءَ ۾ ٺٽي پرڪڻ ۽ پڙهڻ گهرجي. لطيف سائين ته سنڌي ادب جو مسيحا بڻجي آيو. ڪائنات پوءِ سنڌي شاعريءَ ۾ لئون انقلاب آڻيندڙ سيد ثابت علي شاھ هو. هن صاحب سنڌي ٻوليءَ کي لئون اصطلاحن، نين ترڪيبن، تشبيهن، استعارن ۽ آن ۾ لوان لوان لفظ ڪم آڻي سنڌي زبان کي علمي، ادبي ۽ لغتي خزالي سان مالا مال ڪيو. نه فقط ايترو پر هن صاحب سنڌي شاعريءَ ۾ پهريون ٺٽي پيرو ايراني شاعريءَ جي مختلف صنفن - قصيدو، رباعي، ممدس - تي طبع آزمائي ڪري سنڌي شاعريءَ ۾ هڪ نئين راهه قائم ڪري ان ۾ عظيم انقلاب آندو. ڇا ثابت علي شاھ پنهنجي دور ۾ جيڪي نوان تجربا ڪيا، تن کي آن دور جي جديد شاعري لڻو چئي سگهجي؟ انگريزن جي دور ۾ مرزا قليچ بيگ پهريون ٺٽي شخص هو جنهن سنڌي ادب ۾ لئون انقلاب آندو، ۽ آن کي نئين موڙ ڏانهن موڙيو. مرزا صاحب نه فقط نثر لوسي ۽ لئين راهه اختيار ڪئي، پر سنڌي شاعريءَ جي ميدان ۾ به لوان لوان تجربا ڪيا. هن جي دور تائين غزل ته پنهنجو ميدان اڳيئي وسيع ڪري چڪو هو. انگريزن واري دور جي شاعرن ۾ مرزا صاحب پهريون ٺٽي شخص هو جنهن سنڌي شاعريءَ ۾ نون موضوعن، نين صنفن، نون مضمونن ۽ نئين خيال کي پيش ڪيو. مرزا صاحب مختلف ڌڻن ۾ ڪتب ايندڙ اوزارن مان لتات لوان خيال وٺي انهن تي نوان تجربا ڪيا. مثال طور واهولي، ڪارائي، رلدي ڪان سواءِ ريل گاڏي، ڦاٽڪ، سگنل، ٽڪيٽ وغيره مان الوڪا مطلب ڪڍيائين ۽ انهن کي پنهنجي تخيل جي قوت ذريعي نئون روپ ۽ نئين صورت ڏيئي پيش ڪيائين. انهن کان سواءِ ٻين موضوعن جهڙوڪ ماڻهن مان مروت لڪري وڃڻ ۽ زماني جي بي قدرتي وغيره تي اڪيچار نظر چيا اٿس. سنڌي شاعريءَ ۾ نظر جو بالي به مرزا صاحب آهي. انگريزي شاعريءَ جي ڪن صنفن جو سنڌي ادب ۾ پهرين پهرين تعارف مرزا صاحب ٺٽي ڪرايو هو. مرزا صاحب جي ڪلام جي مطالعي لاءِ سندن شعر جي مجموعن - ڇنڊن هار، اسلمه ماڻڪ ۽ ديوان قليچ - جو مطالعو ضروري آهي، جن مان منهنجي دعوا لاءِ ڪئين ثبوت ملندا. اهڙيءَ طرح

’بلبل‘ جو حصو به گهٽ نه آهي. ديوان آهوجا جي راءِ موجب ’بيوس‘ کان پوءِ ’بيءَ سجاڳيءَ‘ جو محرڪ شيخ ’اياز‘ آهي. آءٌ محترم آهوجا سان هن راءِ ۾ به اختلاف رکان ٿو. قابل لقاد جي نظر مان، شايد سنڌ جي پراڻي ۽ برڪ شاعر محترم حيدر بخش جتوئيءَ جو انقلابي ۽ قومي شعر نه لکيو آهي. ’بيوس‘ جي مڪتب فڪر جا جيڪي علمبردار هئا، الهن ۾ به پنهنجي دور ۾ حيدر بخش جتوئي صاحب سڀني کان اڳرو هو. الهن ۾ ٻيا شاعر هئا: هوندراج ’دڪايل‘، شيخ ’اياز‘، هري دلگير، ’گوبند ڀاٽيا‘، شيخ راز.

هندستان جي مشهور سنڌي عالم پروفيسر لال سنگ اجواڻيءَ پنهنجي ليک (Sindhi Literature Published in Contemporary) Indian Literature, Sahitya Akadami New Delhi, 1959, P. 259

۾ محترم حيدر بخش جتوئيءَ کي انقلابي شاعر جي حيثيت ۾ ساراهيو آهي، ۽ هن کي ’بيوس‘ کان پوءِ انقلابي شاعرن جو علمبردار سڏيو اٿس. انهيءَ ڪري آزاديءَ کان اڳ ۽ ’بيوس‘ جي شاعريءَ کان پوءِ حيدر بخش جتوئيءَ جي قومي ۽ انقلابي شاعريءَ کي طر انداز ڪرڻ سنڌي ادب جي فدائين سان دوکو ٿيندو. انهيءَ ڪري ’سنڌي ادب ۾ لوان موڙ‘ جي عنوان هيٺ هڪ ڌار مقالي لکڻ جي ضرورت آهي، جن ۾ هر موڙ جي محرڪ ۽ سندس پوئلڳن جي ادبي خوين، تجربن، ايجادن وغيره تي مڪمل چنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي ضرورت آهي.

— خواجه غلام علي الال، سنڌ يولوهورسٽي، حيدرآباد.

● سنڌريس پٺي ته سهڻيءَ جي اجراءِ تي مبارڪون لکي موڪليان. روبرو ته مبارڪون پيش ڪير، پر سائين توهين ڪٿي ٿا سڪيون مبارڪون قبول ڪريو! چيو: ”به اکر، خاميون يا خوبيون لکي موڪل“ — ٻڌي ويس. ايڏي ڪٿاڻه سگهه آيم جو توهان ڏانهن خامين بابت لکي موڪليان. خوبيون لکڻ آسان. ان لاءِ لفظ به ملڻ آسان — بس، چئجي ته واه واه! واه جو پرچو آهي! اهي لفظ لکڻ به آسان ته وري اثرائتا به آهن. انسان جي لمائشي ۽ ساراه واري فطرت جي تسڪين پڻ. اصل الهن ندين ۽ سادن لفظن ۾ چڻ جادو ڀريل آهي. سائين جو چوڻ آهي ته ”دوست پيدا ڪرڻ لاءِ ڪنهن جي ساراه ڪرڻ هڪڙو ئي موثر ذريعو آهي.“ پر بيلي پنهنجي خيال ۾ ڪڏهن به اهو قول نه اٿڙيو آهي. اهوئي سبب آهي جو پاڻ کي دوست آهن ئي ڪول — هاڻي ايمانداريءَ سان توهان کي دلي مبارڪون پيش ٿو ڪريان. سهڻي، چٽائي، سلقِي-

۽ سهڻي گيت اپ سان گڏ بهترين چونڊ ۽ ترتيب ڪري واه جي ٿي پئي آهي. ههڙي دور ۾ ۽ پنهنجي هڙان وڙان، ههڙو سهڻو سلسلو ڪيڻ! توهان جي همٿن کي ساراهي نٿو سگهجي. توهان جو سنڌي ادب سان لڳاءُ ۽ توهانجيون مالي حالتون - پوءِ به 'سهڻي' جو اجراءُ توهان کي سنڌي ادب سان خلوص جو ڪليل ثبوت آهي. نه ته ههڙي هن وٺ جي دور ۾ ڪنهن سنڌي وڏيري کي به ايڏي همٿ نه ٿيندي. هڪ ڪري اها ڳالهه آهي به سٺي - سنڌي اديب جي قسمت ئي سڄي آهي ۽ اها سندس اقتصادي بدحالي کيس ادب سان سڄو بنائي ٿي نه ته يار خبر اٿو... 'سهڻي' جو ٽيون نمبر 'درد جا رشتا' ڪئنڊيٽي فهرست ڏنم. ڳڻيل مواد دل وڏي ٿي پيئي. ائين جيئن گهڻي بڪ ۾، آڏو کاڌي جو چڱو ذخيره ڏسڻ کان پوءِ وڃي بت ۾ ساهه ڀولندو آهي. يا بمصادق 'آن آهي ته ايمان آهي' - سچ پچ ته اها شڪايت، سنڌي رسالن ۽ اخبارن کان عام آهي ته مواد گهٽ هوندو آهي. سنڌي اخبار پنجن مٿين ۾ پوري ۽ سنڌي رسالو وڌ ۾ وڌ هڪ يا ٻه ڪلاڪ - پر 'سهڻي' جي منهي ڇپائي ۽ ڳڻيل مواد - ايمان اچي ويو. فهرست جي سامهون 'امداد' جو شعر 'گوريءَ تي ڪڇ...' واه جو نظم آهي. جهڙو شعر لطيف آهي اهڙي تصوير نه آهي. 'ظفر' جي هن تصوير ۾ ڪابه زلڊگي نه آهي. اک جهڙي ڍڳي جي. ڊرائينگ جي اعتبار کان اک چهري جي مناسبت ۾ هئڻ گهرجي. اک جي بيهڪ ۽ چهري جا خدوخال، ڪنهن به صورت ۾ گوريءَ جو روپ ڀسائي نٿا سگهن. ظفر جي هيءَ تصوير بلڪل خالي آهي. غلامنبيءَ جو مضمون 'افسانو ۽ افساني لکاءُ' سهڻي تحقيقي آهي. عبدالحق عالماني جو مضمون 'ورهاڱي کان اڳ سنڌي ڪهاڻي' نا مڪمل مضمون آهي. بهرحال اهڙن مضمونن جو سنڌي ادب ۾ هئڻ شديد ضروري آهي. ۽ اهڙن مضمونن کي اشاعت هيٺ آڻڻ لاءِ 'سهڻيءَ' داد لھڻو. هڪ مشورو آهي: پراڻي ادب کي سهيڙڻ به هڪ ضرورت هئي ۽ اهو ڪم به ساراهه جوڳو آهي. نظم جو حصو، پنهنجي مٿاءِ بهتر چونڊ ڪري سماهي 'مهراڻ' جون سڪون ٿو لاهي. 'مهراڻ' رسالو الاڻي اڪڙيون ڀينديون يا نه! واه قبرون کوٽيندڙ تنهنجا سنڌي ادب تي احسان! هڪ معياري سنڌي ادبي رسالي کي قبرن تي پڙ ڇاڙهڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏيو، ڪهاڻيون سڀ پڙهيم. سڀني ڪهاڻين تي راءِ لکندس ته خط ڪافي وڏو ٿي ويندو ۽ ايمانداري سان هن خط لکڻ جو خاص سبب آغا سليم جي ڪهاڻي 'درد جا رشتا' کان متاثر ٿيڻ ڪري

آهي، جنهن کي توهان اهو اعزاز بخشيو آهي جو ٽائيل طور ڪم
 آندو آهي. حالانڪ ان کان سٺيون ڪهاڻيون، سرگواسي سڳن آهوجا جو
 ’رعب‘، موهن ڪلپنا جو ’پيار ۽ پاپ‘ يا علي بابا جو ’مجسمو‘ سهڻيءَ
 جي ٽائيل جي زينت بنجي سگهيا ٿي. پوءِ الائي توهانجي ان رخ ۾
 ڪهڙي پاليسي آهي. ’آغا سليم‘ سنڌيءَ جي ڪهنه مشق ڪهاڻيڪارن
 مان آهي. سندس ڪهاڻين جو مجموعو ۽ ٻه لاوت ڇپجي چڪا آهن.
 وڃ ۾ هڪ وڏي عرصي گذرڻ بعد آغا جي قلم مان ههڙي ڪهاڻي جي
 اميد نه هئي. جڏهن جو سندس زندگي جي تجربن ۽ مشاهدن کي ڪافي
 وسعت ملي چڪي آهي. پاڻ تازو آسٽريليا مان علمي گشت (Study tour)
 ڪري موٽيو آهي. ۽ سندس هي ڪهاڻي آسٽريلوي زندگي تي لکيل آهي.
 ٻا ڪٿي ائين چئجي ته مغربي ۽ مشرقي زندگي جي ڀيٽ ڪيل آهي.
 جيڪڏهن مان اهي لفظ لکندي صحيح آهيان ته پوءِ انهيءَ موضوع تي
 ڪهاڻي لکندي، آغا جي هيءَ ڪهاڻي ڪوبه تاثر نٿي ڇڏي، جنهن مان
 سنڌي ادب کي پڙهندڙ ڪجهه حاصل ڪري سگهن. جيڪڏهن ڪهاڻيءَ
 بابت هئملٽن جو اهو خيال ته: ’گهٽ ۾ گهٽ لفظن ۾ وڌ ۾ وڌ
 اثرائتو، جيڪو پڙهندڙ جي ذهن ۾ هڪ ۽ هڪو تاثر پيدا ڪري، صحيح
 چيو وڃي ٿو (اها هڪ مڃيل حقيقت آهي) ته پوءِ منهنجي راءِ ۾ آغا سليم
 جي هيءَ ڪهاڻي وڌ ۾ وڌ لفظن ۾ گهٽ ۾ گهٽ اثر پيدا ڪندڙ آهي.
 جيڪا پڙهندڙن کي ڪنهن به فڪر، ڪنهن به سوچ ڏانهن راغب نٿي
 ڪري. جيڪڏهن ادب ۾ شعر ۽ ڪهاڻي لکڻ جو اهو مقصد آهي ته
 اسان جي لطيف جذبن کي بيدار ڪري، السالي جذبات ۾ هيڃان پيدا
 ڪري، محبت ۽ نفرت جي جذبن کي طلاطم ۾ وجهي، سوچ ۾ ٽڪر
 Conflict پيدا ڪري ۽ آخر ۾ همدردي جي اعليٰ جدي کي بيدار
 ڪري ته پوءِ ڪهاڻيءَ کي شاهڪار ڪهاڻي مڃيو ويندو. ڪهاڻي جي
 الهيءَ قدرن جي ڪسوٽي تي جيڪڏهن اسان آغا جي هن ڪهاڻي کي
 پرکينداسين ته ڪنهن به صورت ۾ پوري نه اترائي. سڀ کان وڏي
 ڪمزوري، جيڪا هن ڪهاڻيءَ کي ناڪام ٿي بڻائي، سا آهي ’موضوع‘.
 ڪهاڻي پڙهندي اهو ٿو محسوس ٿئي ته قابل ليکڪ يا نه پاڻ موضوع
 کي سمجهي نه سگهيو آهي يا سمجهائي نه سگهيو آهي. ڇاڪاڻ ته نظرين
 جو الجھاءُ، جيئن جو هن ڪهاڻيءَ جي ڊائلاگن ۽ ڪردارن جي عمل
 مان ظاهر ٿئي ٿو. مونجهارو پيدا ڪندڙ آهي الهيءَ موضوع ’مغربي عورت
 جي جنسي بي راهه روي، بيجا آزاديءَ ڪري آهي. ۽ مغربي مرد ان

جي پوري حفاظت ڪري لٿو سگهي. ۽ مشرقي زندگي ان جي بلڪل برعڪس آهي، جي سهار تي، هڪ پلاٽ تي ڪهاڻي جي عمارت تعمير ڪئي ويئي آهي. منهنجي خيال موجب هن ڪهاڻي جي ٻنهي مکيه ڪردارن، 'احمد' ۽ 'سوزيءَ' ان موضوع جي بلڪل نمائندگي ڪانه ڪئي آهي. 'احمد' هڪ مشرقي مرد آهي، جنهن وٽ غيرت آهي (جيڪو عورت جو محافظ هئڻ جي دعويٰ ٿو ڪري) ۽ سوزي هڪ مغربي عورت، آزاد پڪيٽڙو. احمد جي اها غيرت سندس ڪنهن به عمل مان ظاهر نٿي ٿئي. ۽ اها به حقيقت آهي ته محبت جي ميدان ۾ مشرقي عاشق مرد مڙيئي وڌيڪ غيرتمند هوندو آهي. هو ڪڏهن به برداشت نه ڪندو ته سندس محبوبا، شراب پي مست ٿي، ڪنهن ٻئي مرد سان پوري رات همبستر رهي ۽ پوءِ به هو ساڻس محبت ڪندو رهي. (ڪارو ڪاري ڪري مارڻ ته مشرقين جي فطرت آهي) جيئن هڪ هنڌ ڄاڻايل آهي، احمد سوچي رهيو آهي: 'هينئر سوزي ان لوجوان سان هوليدي. سندس زلفون ان لوجوان جي هنج ۾ پڪڙيل هونديون. سندس سنڌ سنڌ ڪرم هٿن جي چاهه سان ڦٽڪندو ۽ ٽڙڪندو هوندو...' سوزيءَ جي ان عمل بعد، احمد جو اهو عمل: '... سوزيءَ تي شراب جو لشو چڙهي ويو هوءَ ڄم جي سيني تي مٿو رکي ٿڌندڙ قدمن سان نچي رهي هئي. ڄم هن کي ڪن ۾ ڪجهه ڇڏو ۽ هوءَ مرڪي ويئي. پوءِ ڄم آگر سان ڪاڏي کي مٿي ڪيو ۽ پنهنجا چپ هن جي چپن تي... مون ست ڏيئي ايليس کان پاڻ ڇڏايو. تپو ڏيئي ڄم کي گچيءَ کان جهليو ۽ درڪولي ڄم کي ڌڪو ڏيئي، در بند ڪري ڇڏيو...' (پوءِ به) آخري ٻار هو سوزيءَ سان ملڻ وڃي ٿو: 'شام جو مان سهي سنبري هن وٽ ويس. در کٽڪاير. هن در کوليو. اڄ هوءَ پهرين کان وڌيڪ حسين ٿي لڳي... مولڪي ڏسي ٿڙي پيئي، هاڻي جيڪڏهن 'احمد' مشرقي عاشقن جو نمائندو آهي ته هو سهي سنبري ڪهاڙي يا جديد اسلح ريوالور کڻي وڃي ها. ۽ سوزي کيس سهڻيءَ بجاءِ ڪاري نظر اچي ها. پر ان جي برعڪس احمد، سوزيءَ کي چوي ٿو: 'پنهنجي سولهن پريءَ جي سدا بهار سولهن لاءِ' - ان مان صاف ظاهر آهي ته 'احمد' ڪنهن به صورت ۾ مشرقي مرد جي نمائندگي ڪونه ٿو ڪري. ان ڪري ڪهاڻيءَ جي مرڪزي خيال کي هڪ ڪاري ضرب رسي ٿي. ۽ اهي ٻئي ڪردار 'احمد' ۽ 'سوزي' پتلين جيان لڳن ٿا، جن کي آغا سليم پنهنجي مرضيءَ مطابق سڳي سان ٻئي چوريو پوريو آهي. انهن ٻنهي ڪردارن ۾ ڪابه اصليت نه آهي، ڪابه زندگي نه

آهي. پر ليڪڪ جي اشارن تي لچندڙ آهن. ان ڪري پڙهندڙ تي ڪوبه تاثر نٿو ڇڏي. ۽ هن ڪهاڻي جي ڪنهن به ڪردار سان به همدردي نٿي ٿي. لافرت. بلڪ ڪهاڻيءَ جو تاثر هيئن ٿو اڀري: احمد، پاڪستان جي سنڌي ليڪڪ جي روپ ۾ آسٽريليا ۾ ٽريننگ وٺڻ دوران 'سوزيءَ' جي دارالافت ۾ گرفتار ٿي، پنهنجي دوست ڏانهن خط لکندو رهي ٿو. 'سوزيءَ' جي عشق جو تير، جيڪو احمد کي گهاٽل ڪري تڙهائي ٿو، جنهن جو ذڪر پهرين خط ۾ ته بلڪل ڪونه آهي ۽ ٻئي خط ۾ تڏهن جڏهن سوزي ڪنهن سهڻي نوجوان سان گڏ نچي رهي هئي، تڏهن 'احمد' کي سوزيءَ سان نه فقط ٻن ڏينهن جي، پر صدين جي مڃاڻپ ظاهر ٿئي ٿي (بلڪل روايتي محبت جي شروعات) ۽ سوزيءَ جا چانڊاڻ جهڙا چمڪندڙ وار صدين کان سندس هنج ۾ لهرايا آهن ۽ هن انهن نيرين اڪڙين جي اٿاهه اونھائين ۾ ٻڏي، زندگي جا سمورا اسرار ۽ گجهه سلجھيا آهن. ان بعد هڪ واقعي رونما ٿيڻ ڪري، احمد جو عشق هجر و فراق جون سڀيئي حدون لتاڙي (يعني رومانوي ڪهاڻين ۾ عام ٽريجيڊي جو عنصر) پاڪستان موٽي ٿو اچي. ۽ ساڻ ڪٿي ٿو اچي انتظار- (سوزيءَ سان زندگي ۾ هڪ دفعو وري ملڻ جو آسرو، ڇاڪاڻ ته احمد کي اهو يقين آهي ته سوزي ساڻس محبت ڪري ٿي). هن ڪهاڻيءَ ۾ فقط لفظن جي ڪيڏ ڪيل آهي. جيئن سنڌو ماڻھو جي تهذيب، سنڌ جا حر، احمد، حرن کي گوليون هڻندڙن مان آهي، ان ڊائلاگ جي ضرورت؟ پاڪستاني کاڌا، پاڪستاني عورت، ٻرندو، شادي وغيره جي سوالن ۽ جوابن وارن ڊائلاگن هن ڪهاڻيءَ کي ايڏي طوالت بخشي آهي، جن جو مرڪزي خيال سان ڪوبه تعلق پيدا ٿي نه سگھيو آهي. پوري ڪهاڻيءَ ۾ 'احمد' جو ڪردار 'مان' ۾ منجهيل آهي. هر جڳهه هن جو ذڪر آهي. هن جي صحت جا جام چاڙھيا وڃن ٿا. ليڪڪ آهي انڪري وڏو ماڻھو ليکيو وڃي ٿو. ۽ ساڳئي وقت آسٽريليا جي عورتن کي اهو به خوف آهي ته متان احمد جي قلم جي زور ۾ اچي پاڪستان ۾ بدنام نه ٿي وڃن (۽ واقعي ويچار يون بدنام ڪيون ويئون آهن) پوري آسٽريليا جي سماجي زندگي ۾ احمد جي آمد تي طوفان برپا ٿي ويو آهي. عورتون سينگار جي پنهنجن جسمن کي هن پاڪستاني ليڪڪ، ڪلٽي شاعر کي پيش ڪرڻ لاءِ مشتاق بيبيون آهن. کيس عيار يا معصوم سڏيو ٿو وڃي، پر هو ڪلٽي ناول جو هيرو آهي. آغا سليم، انتهائي خوبصورتيءَ سان لفظن جي چار پکيڙي، سنڌيءَ جي پڙهندڙن آڏو هيءَ ڪهاڻي 'درد جا

رشتا، پيش ڪئي آهي، جنهن مان پڙهندڙ آڏو ڪوبه اهڙو رشتو ظاهر نٿو ٿئي جنهن مان ڪو درد جهلڪندو هجي. هيءُ منهنجي ذاتي راءِ آهي، جا انتهائي خلوص سان توهان آڏو پيش ڪري رهيو آهيان. خط ڪافي وڏو ٿي ويو آهي. وري ڪڏهن ٻي صحبت ۾. — لاسر، حيدرآباد

● سلسليوار ’سهڻي‘ جي تازي پنجين ۽ ڇهين نمبر ۾ ’پنهنجي طرفان‘ ۾ گروه بندين ۽ شخصيت پرستي جي مذمت ڪري اوهان ٽئين ٽهي جي لکندڙن جي دلين جي ترجمالي ڪئي آهي. اسان جا وڏا ليکڪ سنڌي ٻولي ۽ ادب جي لاءِ زبالي هاءِ گهوڙا مچائي رهيا آهن پر ان ڳالهه کان انجان آهن ته گروه بنديون پيدا ڪري ۽ لئين ٽهي جي ليکڪن جو ڪلو گهٽي پنهنجن پيرن تي ٻاڻهي ڪهاڙو پيا هڻن. سنڌي ٻولي جي موت جي لاءِ خالٽن جو قاتلانه رخ ڪيترو به جوابدار چو نه هجي، پر ان کان وڌيڪ جوابدار اهي آهن جيڪي ادب جا ٺيڪيدار ۽ پاڻاريدار بنيا ويٺا آهن. اهي وڏا ليکڪ مقصد تان هر شيءِ قربان ڪرڻ جون ڊاڙون ته هڻندا آهن. ۽ زباني طور لنڊ وڏائي کان به نفرت ڪندا آهن پر جيڪڏهن ڪو نئون ليکڪ سندن ڪنهن ڳالهه جي معمولي مخالفت ڪندو يا خوشامد نه ڪندو ته پوءِ اصل مچرجي ٻولندا آهن. انهن وڏن ليکڪن جي چوڌاري نون ليکڪن جا شخصيت پسند ٽولا پيا ٺهن. جيڪڏهن ڪنهن لئين ليکڪ خوشامد ۽ جي حضوري ڪرڻ جي مخالفت ڪئي ته پوءِ کيس هر طريقي سان دٻايو ۽ هيسايو ويندو آهي. اسان وٽ صلاحيتن ۽ قابليت جي ابترتي عزت ڪانهي جهڙي ٻڙسي جي آهي. اسان جا وڏا ليکڪ ڳالهيون به وڏيون ڪندا آهن، دهل وانگر ڏاڍا سٺا سر ڪيندا آهن، پوءِ جڏهن ڪو نئون لکندڙ پڻيلجي هٿن جي ويجهو ويندو آهي ته سڀ ڀول پٽرا ٿي پوندا آهن. جيڪڏهن اهو لئون لکندڙ وڏي حيثيت رکندڙ آهي ته هن کي زبردست لغت ملندي، هن جي بيڪار شيءِ به وڏي اهتمام سان شايع ٿيندي، هر جي ڪو غريب آهي ته پوءِ اٽلو يوقوف سمجهيو ويندو. ڪير آهي جو ويهي الهن ڳالهين تي ڌيان ڏيئي! شخصيت پرستي، ذاتي رليجشون ۽ گروه بنديون اسان کي پري وڃي پهچائينديون. جهڪڏهن ان ڳالهه تي ڌيان نه ڏنو ويو ته پوءِ لئين ٽهي جا ڏمريل لوجوان ليکڪ ’ينگري بنگ مين‘ لاچار ٿي ڪجهه ڪري ويهندا ۽ ان جي ڏمرياري مٿن ڪالهه ٻوٽي. اسانجو ادب ڏاڍا جي ٻين ٻولين جي ادب جي پيٽ ۾ تمام گهڻو پٽي پيل آهي ته ان ۾ ادب جي ٺيڪيدارن جوئي ڏوهه آهي، جيڪي ادب تي هڪ

مخصوص نظريي جو ٺپو لڳايو ويٺا آهن. اسان وٽ هڪ ئي رجحان جو محدود نقطه نظر آهي. سنڌي ڪهاڻي تي ته ترقي پسندي چاليل آهي، جنهن جي لالي ۾ گهڻيا موضوعن جو ليکو ڪٽيو پيو وڃي. لون ڌارائن کي اڀرڻ نٿو ڏنو وڃي. تبديل زلدڪيءَ جو اٽل ليمر آهي ۽ تبديل جي ان اٽل نيمر کان منڪر ٿيڻ سبب سنڌ جي ترقي پسند ليکڪن جو گروهه اڄ به اتي ئي بيٺو آهي جتي ويهه سال اڳ هو. تبديل ۽ تغير زلدڪيءَ جو اٽل ليمر آهي، ۽ ادب جو ان کان متاثر ٿيڻ لازمي آهي. ادب ۾ هڪڙو رجحان ڪڏهن به قائم نٿو رهي. ادب جا نظريا بدلجندا رهندا آهن، ان ڪري ڪي مخصوص نظريا ۽ رجحان ادب کي محدود بڻائي ڇڏيندا آهن. قدامت پسند ليکڪن ان ڳالهه کي سمجهڻ ۽ مڃڻ کان انڪار ڪيو ته ادب تي هڪ نئون گروهه — ترقي پسند ادب — ڀرپور طريقي سان چئنجي ويو. وقت جي اهائي تقاضا هئي، ان ڪري ترقي پسند ادب پنهنجي وقت ۾ اهو رول ادا ڪيو جنهن تي ملامت ڪرڻ ته درڪنار ۾ ڪنهن حد تائين فخر به ڪري سگهجي ٿو. پر ڪابه مڪمل مقرر ڪيل فيلسوفي ۽ مخصوص نظرين جو ٻنڌڻ تخليقي ادب جي لاءِ سخت هاجيڪار آهي، ڇو ته اتي وڌيڪ تلاش نه آهي. الڪري ئي ترقي پسندن جو پورو نظرياتي ادب سماجي حقيقت لڳاري جي لالي ۾ هڪ ئي هنڌ جمعي بيهي رهيو. اڳتي هلي ترقي پسند ادب به اهڙو ڪجهه خاص، زوردار ۽ نئون نه رهيو جو بيٺل چيز کي ڌڪو ڏيئي، پٺيان ڌڪي اڳيان وڌي وڃي ۽ ان کي ڪو نئون موڙ ڏئي. ترقي پسند اديب به رجعت پسندن وانگر هڪ ئي هنڌ ڪپ ڪوڙي بيٺا آهن، ان ڪري مان ڪين رجعت پسند ئي سمجهان ٿو. ترقي پسند ليکڪن جو ترقي پسنديءَ سان ڪيترو سروڪار رهيو آهي، اهو سنڌن ادب جي ترقيءَ ختم ڪرڻ واري اتهاڻ سان ئي ظاهر آهي. شايد اڳتي هلي ليٽ ترقي پسند ليکڪن جو به اهوئي حشر ٿئي جهڙو هنن قدامت پسند ليکڪن جو بنايو يا جيڪو حشر ڀارتي سنڌين جي لئين ٿي وارن ليکڪن اتي جي ترقي پسندن جو بنايو آهي. هونئن به اڄ جي جديد سنڌي شاعري ته ترقي پسنديءَ (يا رجعت پسندي) جا ٻنڌڻ ٽوڙي ڪافي اڳتي وڌي ويئي آهي. باقي سنڌي ڪهاڻي ۽ تنقيد اڃا آجي ڪانه ٿي آهي. ادب جي ترقي ۾ تنقيد جو به وڏو هٿ آهي. بدقسمتي سان اسان وٽ تنقيد جو فقط نالو آهي. ان ڪري جيڪي وڏيون، ڊگهيون، منجهيل ڳالهيون ڪري ڄاڻندا آهن ۽ بحث ڪرڻ جا تمام هوشيار هوندا آهن تن کي ئي نقاد سمجهيو

ويندو آهي. سي به خوشامد نه ڪندڙ نون ليکڪن کي بلڪل نظر انداز ڪري خوشامدڙين ۽ دوستن تي لکندا آهن. وري ڪنهن به لقاد ۾ اخلاقي جرئت بلڪل ڪانهي. باقي مخالف کي اڀرڻ اصل نه ڏيندا. نون ليکڪن تي پنهنجا نظريا، فلسفو ۽ ٺهيل جڙيل فارمولا زوريءَ مڙهيا ٿا وڃن. جنهنڪري لازمي طور نوان لکندڙ شعوري يا غير شعوري دٻاءُ هيٺ اچي اهڙيون ئي شيون لکندا جيڪي هيستائين لکيون پئي ويون آهن. ساڳيا موضوع، ساڳيا ويچار، ساڳي عبارت! البت ڪن نون ليکڪن دنيا جي ادب ۾ نون ويچارن، نئين عبارت ۽ نئين ڍلڱ جو باريڪ بيني ۽ محنت سان اڀياس ڪيو آهي. پنهنجي ٻولي جي ادب کي محدود نقطه نظر کان آزاد ڪرائي اڳتي وڌائڻ چاهيو آهي ته انهن جو پوري طرح سان حقو پاڻي بند ڪيو ويندو آهي ڇاڪاڻ ته سڀ رسالا توڙي ادبي اداره وڏن جي قبضي ۾. دٻاءُ هيٺ آهن. نئين ٺهيءَ وارن جو هڪڙو به رسالو ڪولهي. البت سلسليوار ’سهڻي‘ ۾ جنهنجو ڪنهن به خاص گروه سان ڪوبه واسطو ڪولهي، نئين ٺهي وارن جون اڪيون آهن، ڏسجي ته ’سهڻي‘ منڏن ڪيتريقدر ساٿ ٿي ڏئي. جيڪڏهن نئين ٺهي وارن جو آواز دٻايو ويو ۽ گروه بندين، شخصيت پسند ٽولن جو زور نه توڙيو ويو ته اسانجو ادب ڪڏهن به ترقي ڪري نه سگهندو. هاڻي نئين پيڙهي جاڳي آهي، جيڪا سڀني بي انصافين خلاف وڙهندي، نقاب لاهيندي ۽ پردا ڦاڙيندي، ۽ موجوده وقت جي اهاڻي تقاضا آهي. هاڻي ڪجهه ’سهڻي‘ ۾ ڇپيل مواد جي باري ۾: عبدالقيوم صائب جو مضمون ’منڍي ٻوليءَ جي حيثيت‘، موجوده وقت جي هڪار آهي، هڪ وڏي تنبيهه آهي. الائي موهن جي دڙي جي رهواسين ۾ ڪڏهن شعور پيدا ٿيندو! منڍي ٻوليءَ جي لاءِ زبالي هاءِ گهوڙا مڇائيندڙ اسانجا وڏا ليکڪ شل ڪو ڌيان ڏين. منڍي ٻولي جي عظيم شاعر ’لارائڻ شام‘ جي شاعري تي سرگواسي سڳن آهوجا جو لکيل مضمون بهترين تنقيدي مطالعو آهي. شيار نه فقط هند جو بلڪ سنڌ جو به هڪ عظيم شاعر آهي. جڏهن منڍي ’اياز‘ جو قدر ڪندا تڏهن ’شيار‘ کي به سڃاڻندا. آڳاٽي ادب جو حصو نئين ٺهي وارن تي هڪ احسان آهي. شعر جو حصو شاندار آهي، ڪهاڻين جو حصو پڻ. قمر شهباز جهڙي پياري شاعر جي ڪهاڻي ’بهارون بيوفا آهن‘ توقع کان گهٽ ثابت ٿي. لسير جي ڪهاڻي ’ڪافر‘ ته لوڪ ڪهاڻي پئي لڳي شايد ان ئي نيڪنڪ ۾ لکي اٿس. پڇاڙي — جنهن تي پوري ڪهاڻيءَ جو بنياد رکيل آهي —

زوردار ڪالهي ۽ گهڻي گهٽ فطري آهي. پنهنجي موضوع ۽ ٽيڪنڪ جي لحاظ کان 'امر' جي ڪهاڻي 'رج' هڪ ڪامياب ۽ دلچسپ ڪهاڻي آهي. ڪي ڪي جملا ڏاڍا تيز ۽ چيندڙ آهن. مولڪي وشنو پاڻيا جي ڪهاڻي 'ديھ-ڌرم' سڀني ڪهاڻين کان وڌيڪ وڻي. وشنو هڪ ماڊرن ليکڪ آهي. هن وٽ چوڻ جو پنهنجو فن آهي، هن وٽ لوان آهي. هو ڪهاڻيءَ جي موضوع ۽ فارم جا لوان تجربا ڪندو رهندو آهي. سنڌي ادب کي ڪيتريون ئي 'ٽوڪڻن وارو'، 'زلدگي-جهنگل ۽ دل جي بستي'، 'ويچارو'، 'اوشواش جو جنم'، 'سنگمر ۽ ريشم جي ڪپھ' جهڙيون بهترين ڪهاڻيون ڏنيون اٿس. 'ديھ-ڌرم' ۾ موجوده هيڃان خيز ماحول جي ڪري پيدا ٿيل بوءِ اڄ فقط 'سمن' تي چاڻيل ڪالهي، پر اڄ جي هر نوجوان تي چاڻيل آهي. مونکي ڀارت جي سنڌي ليکڪن کان هڪڙي شڪايت آهي ته هو سنڌ جي پڙهندڙن کي بلڪل نظر انداز ڪري اهڙا ته ڏکيا هندي لفظ خوامخواه ڀريندا آهن جو سنڌي ڪالھندي آهي. ائين سنڌ ۽ ڀارت جي سنڌي ٻولي هڪ ٻئي کان اجنبِي بنجي ڪٽجي ويندي! هتي هڪڙي ٻي ڳالھ به ڌيان ڇڪائيندڙ آهي. 'سهڻيءَ' جي ان ئي نمبر ۾ آغا سليم پنهنجي خط ۾ اها شڪايت ڪئي آهي ته دوستن موهن ڪلپنا جي ڪهاڻي 'پيار ۽ پاپ' جي باري ۾ خط نه لکي انکي نظر انداز ڪيو آهي. واقعي اها هڪ نامناسب ڳالھ آهي، پر منهنجي خيال ۾ اهو ردعمل آهي سنڌ جي ڪهاڻيڪارن کي نظر انداز ڪري ڇڏڻ جو. تازو ڀارت جي ٻن سنڌي مخزنن 'پرھ قتي' ۽ 'ساهت ڌارا' پاران ورهاڱي ڪالپوءِ جي سنڌي ڪهاڻيءَ جو تنقيدي ۽ تجرباتي جائزو ورتو ويو. جنهن سلسلي ۾ ۲ ڪتاب 'راهي ۽ منزل' ۽ 'راه ۽ روشني' شايع ڪيا ويا. انهن ۾ ۹ ڪهاڻيون ڏنل آهن. پهرئين ڪتاب ۾ ۴ ڪهاڻين کانسواءِ سترهن ليکڪن، نقادن ۽ ايڊيٽرن جا سنڌي ڪهاڻيءَ جي اوسر ۽ ڪهاڻي ڪلا جي لئين حاصلاتن تي رايو ڏنل آهن. ڏک جي ڳالھ فقط اها آهي ته سنڌ وارن کي بلڪل نظر انداز ڪيو ويو آهي. ٿي سگهي ٿو ته ان وچ ۾ ٿيل هند-پاڪ لڙائي جي ڪري سنڌ وارن کان ڪهاڻين ۽ رايين وٺڻ جو موقعو نه مليو هجي، پر عجب ۾ وجهندڙ ڳالھ اها هئي ته جائزي ۾، تنقيد ۽ رايين ۾ به سنڌ جي ڪهاڻي جو ذڪر ئي ڪونهي! سواءِ موتيلعل جوتواڻي ۽ هيمراج ناگراڻي جي، ٻئي ڪنهن به پروفيسر منگهارام ملڪاڻي جهڙي بزرگ به سنڌ جي ڪهاڻي جو ذڪر نه ڪيو آهي. ان کانسواءِ بمبئي

۾ ٿيل سيمينار ۾ پڙهيل هڪ مقالي ’ورهاڱي بعد سنڌي ڪهاڻي‘ ۾ لعل هاشم به سنڌ وارن کي بلڪل نظر انداز ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح ٻين ڪن تنقيدن ۾ به ائين ڪيو ويو آهي. گهٽ ۾ گهٽ سنڌ جي انهن ڪهاڻيڪارن جون ڪهاڻيون جيڪي ڀارت جي رسالن ۾ ڇپجنديون رهن ٿيون، (غلام لبي مغل، امر جليل، ثميره زرڻ) تن کي به نظر انداز ڪري ڇڏڻ جو ڪهڙو مطلب ورتو وڃي. ائين ڪرڻ سان نه فقط پنهنجائپ وارو ناتو ٽٽي ويندو. بلڪ سنڌي ادب جي ترقي محدود ٿي ويندي جا ڳالهه سنڌي ادب جي لاءِ ٻنهي هاڻيڪار ثابت ٿيندي.

— شوڪت راهي، ڪوٽڙي

● سهڻيءَ جو پنجون ڇهون نمبر پڙهيم، ڪيئن ڪهاڻيون ڏاڍيون وڻيون خاص ڪري قمر شهباز جي ’بهارون بي وفا آهن‘، جليل جي ’رڃ‘، غلام لبي مغل جي ’دل جا ڪئين رنگ آهن‘ ۽ علي بابا جي ڪهاڻي ’چنڊ ۽ ماني‘. ٿي سگهي ٿو ته پڙهندڙ کي علي بابا جي ڪهاڻي نه وڻي هجي، پر جيڪر محسوس ڪجي ته اها ڪهاڻي هڪ لاجواب ڪهاڻي آهي، مولڪي ته سڀني ڪهاڻين کان وڌيڪ اها ڪهاڻي وڻي.

— فيروز احمد ميمڻ، حيدرآباد

● منيڪان وڻي ’سهڻي‘ جو پڙهندڙ آهيان پنجون ۽ ڇهون نمبر هڪ ئي رسالي ۾ مليا. انهي کان جدا جدا شايع ڪيو ها ته بهتر ٿئي ها، خير. ڪهاڻين جو حصو ڪوليم ته پهريائين قمر شهباز جي ڪهاڻي پڙهيم. قمر تي سنڌي ادبي سنگت ۾ گهڻن ئي اديبن تنقيد ڪئي هئي ته پنهنجي لکڻي ۾ الگريزي يا اردو لفظ استعمال نه ڪري پر مجال آهي جو انهي کان مٿي. مون کائس اهو سوال پڇيو هو ته جيڪڏهن پنهنجي ادب ۾ سٺا لفظ هجن ته پوءِ الهن جا الگريزي يا اردو لفظ ڇو استعمال ڪجن. پر ڪوبه تسلي بخش جواب ڏيڻي نه سگهيو. ڪهاڻي ۾ مزو صفا نه آيو باقي ٻولي سٺي لکيل آهي. امر جليل جو افسانو پڙهي دل ڏاڍي خوش ٿي ويئي باقي استادن تي ڏاڍي ٽوڪ ۽ تنقيد ڪئي اٿائين دل ته چولدي آهي. امر جليل جا افسالا دل ۾ رکي ڇڏيان پر اڃا تائين ڪٿت ۾ محفوظ آهن.

— منظور احمد، ڪي. ميمڻ، شڪارپور

Pleae viset

HASAN ALI BROS

Saddar Bazar, Hyd.

For all Modren tipes of Bath-Roons Fittings,
Pipe fitting, Tiles and Bath room acessaries.

حسن علي بردارس

صدر بازار، حيدرآباد.

ٺٺين قسم جي بات روم جو سامان ٻائپ فٽنگ، ٽائيلس
وغيره لاء اسان سان ملو

سامهون وارن صفحن تي
ناياب ڪتاب

پيرومل مهر چند آڏواڻي

جو

وڏو سنڌي ويا ڪرڻ

پيش ڪجي پيو

انهيءَ کان پهرين سلسليوار

سهڻيءَ جي ڇهين نمبر ۾ انهيءَ

ڪتاب جا ٻارنهن صفحا پيش

ڪيا ويا هئا، هن دفعي وڌيڪ

اٺ صفحا ڏنا ويا آهن. ۴ پوري

ٽيڻ تائين سلسليوار پيش پيو

ڪبو.

ڀارت مان نڪرندڙ هيٺيان سنڌي
رسالا اسان کان گهرائي سگهو ٿا

ڪونج

ساهت ڌارا

آکاڻي

رابيل

انهيءَ کان علاوه ڀارت ۾
ڇپيل سنڌي ڪتاب

اداره ادب نو. F/45-750
ويست ڪچا، حيدرآباد سنڌ

۾ ٿيل سيمينار ۾ پڙهيل هڪ مقالي 'ورهاڱي بعد سنڌي ڪهاڻي' ۾ لعل پشپ به سنڌ وارن کي بلڪل نظر انداز ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح ٻين ڪن تنقيدن ۾ به ائين ڪيو ويو آهي. گهٽ ۾ گهٽ سنڌ جي انهن ڪهاڻيڪارن جون ڪهاڻيون جيڪي ڀارت جي رسالن ۾ ڇپجنديون رهن ٿيون، (غلام لبي مغل، امر جليل، ٽيمره زرڻ) تن کي به نظر انداز ڪري ڇڏڻ جو ڪهڙو مطلب ورتو وڃي. ائين ڪرڻ سان نه فقط پنهنجائپ وارو لائق ٿئي ويندو. بلڪ سنڌي ادب جي ترقي محدود ٿي ويندي جا ڳالهه سنڌي ادب جي لاءِ ٻنهي هاجيڪار ثابت ٿيندي.

— شوڪت راهي، ڪوٽڙي

● سهڻيءَ جو پنجون ڇهون نمبر پڙهيم، ڪيئن ڪهاڻيون ڏاڍيون وڻيون خاص ڪري قمر شهباز جي 'بهارون بي وفا آهن'، جليل جي 'رڃ'، غلام لبي مغل جي 'دل جا ڪيئن رنگ آهن' ۽ علي بابا جي ڪهاڻي 'چنڊ ۽ ماني'، ٿي سگهي ٿو ته پڙهندڙ کي علي بابا جي ڪهاڻي نه وئي هجي، پر جيڪر محسوس ڪجي ته اها ڪهاڻي هڪ لاجواب ڪهاڻي آهي، مولڪي ته سڀني ڪهاڻين کان وڌيڪ اها ڪهاڻي وئي.

— فيروز احمد ميمڻ، حيدرآباد

● منيڪان وٺي 'سهڻي' جو پڙهندڙ آهيان پنجون ۽ ڇهون نمبر هڪ ئي رسالي ۾ مليا. انهي کان جدا جدا شايع ڪيو ها ته بهتر ٿئي ها، خير. ڪهاڻين جو حصو ڪوليم ته پهريائين قمر شهباز جي ڪهاڻي پڙهيم. قمر تي سنڌي ادبي سنگت ۾ گهڻن ئي اديبن تنقيد ڪئي هئي ته پنهنجي لکڻي ۾ انگريزي يا اردو لفظ استعمال نه ڪري پر مجال آهي جو انهي کان مٿي. مون کائس اهو سوال پڇيو هو ته جيڪڏهن پنهنجي ادب ۾ سٺا لفاظ هجن ته پوءِ انهن جا انگريزي يا اردو لفظ ڇو استعمال ڪجن. پر ڪوبه تسلي بخش جواب ڏيئي نه سگهيو. ڪهاڻي ۾ مزو صفا نه آيو باقي ٻولي سٺي لکيل آهي. امر جليل جو افسانو پڙهي دل ڏاڍي خوش ٿي ويئي باقي استادن تي ڏاڍي ٽوڪ ۽ تنقيد ڪئي اڻائين دل ته چولدي آهي. امر جليل جا افسالا دل ۾ رکي ڇڏيان پر اڃا تائين ڪٿ به محفوظ آهن.

— منظور احمد. ڪي. ميمڻ، شڪارپور

Pleae viset

HASAN ALI BROS

Saddar Bazar, Hyd.

For all Modren types of Bath-Roons Fittings,
Pipe fitting, Tiles and Bath room acessaries.

حسن علي بردارس

صدر بازار، حيدرآباد.

ٽئين قسم جي بات روم جو سامان پائپ فٽنگ، ٽائيلس
وغيره لاءِ اسان سان ملو

سامهون وارن صفحن تي
ناياب ڪتاب

پيرومل مهر چند آڏواڻي
جو

وڏو سنڌي ويا ڪرڻ

پيش ڪجي پيو

انهيءَ کان پهرين سلسليوار
سهڻيءَ جي ڇهين نمبر ۾ انهيءَ
ڪتاب جا ٻارنهن صفحا پيش
ڪيا ويا هئا، هن دفعي وڌيڪ
اٺ صفحا ڏنا ويا آهن. ۴ پوري
ٽيڻ ٽائين سلسليوار پيش پيو
ڪبو.

ڀارت مان نڪرندڙ هيٺيان سنڌي
رسالا اسان کان گهراڻي سگهو ٿا

ڪونج

ساهت ڌارا

آکاڻي

رابيل

انهيءَ کان علاوه ڀارت ۾
ڇپيل سنڌي ڪتاب

اداره ادب نو، F/45-750
ويست ڪچا، حيدرآباد سنڌ

باب ٽيون

اسم

۲۳- [اسم] گوبند، محمد، ڪراچي، گهوڙو، انب، ويڙھ، گرمي، ساوڪ ۽ ٻيا. اهڙي طرح دنيا ۾ سڀڪنهن ماڻهوءَ جاءِ شئي ۽ ڪم تي نالو رکيل آهي ۽ انهيءَ نالي کي چئبو آهي اسم. اسم معنيٰ نالو. مطلب ته:

’ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي جاندار يا بيجان شئي يا ڪم يا خاصيت جي نالي کي اسم چئجي ٿو.‘ اشارو - جنهن تي جيڪو نالو رکيل آهي تنهن نالي (۽ نه خود الهيءَ ماڻهوءَ يا شئي) کي ’اسم‘ چئبو آهي.

۲۴- [اسم خاص] ’سادو هيرانند ڪنهن هڪڙي ماڻهوءَ جو نالو آهي ۽ نه ڪنهن جو. دنيا ۾ ڪي به نه ماڻهو هڪ جهڙا نه آهن ۽ سڃاڻپ جي سولائيءَ لاءِ هر هڪ تي پنهنجو پنهنجو نالو رکيل آهي. ساڳئي ريت شهرن، جبلن، ندين وغيره تي، جهڙوڪ ’ڪراچي‘ ڪنهن هڪڙي شهر جو نالو آهي ۽ نه سڀڪنهن شهر جو. اهڙن نالن کي ’اسم خاص‘ چئجي ٿو. مطلب ته:

’اهو لفظ جو ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي جاندار يا بيجان شئي جو خاص طرح ٺهرايل نالو هجي تنهنڪري ’اسم خاص‘ چئجي ٿو‘، جيئن ته: تارا چند، محمد خان، حيدرآباد، قليلي ۽ ٻيا. هڪ هاڪاري هيري جو خاص طرح رکيل نالو ’ڪوهنور‘ آهي.

۲۵- [اسم عام] سڀڪنهن ماڻهوءَ کي ’ماڻهو‘ سڏجي ٿو. اهڙي طرح ’گهوڙا‘، مڙيئي، گهوڙا ۽ ’انب‘، مڙيئي الب. مطلب ته:

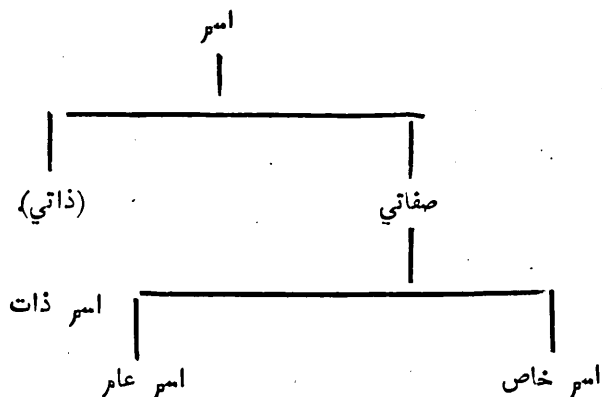
’اهو نالو جو هڪڙي قسم جي سڀني جاندار يا بيجان شين لاءِ هڪ جهڙو هجي يا هر هڪ مان لاڳو ٿي سگهي تنهنڪري ’اسم عام‘ چئجي ٿو. جيئن: ماڻهو، سنگتي، کٽي، درزي، ڪٽو، ٻلو، ڊاڪ، ڪٽولو، ۽ ٻيا. *

* ’نانه‘، معنيٰ نالو ۽ Noun، نام ۽ Name اچار ۾ هڪٻئي کي ويجهو آهن ۽ سڀني جو ڌاتو آهي منسڪرت لفظ ’بيجان‘ معنيٰ ڄاڻ. نالو به ساڳئي ڌاتو مان. نانءُ يا ’نالو‘ معنيٰ جنهن مان ڄاڻ يا سڌ پئي.

اشارو- پنهنجا، سپا، منڊلي، ٽولي، لشڪر، فوج، رعيت، ڌڻ
 ولر ۽ ٻيا اهڙا لفظ جي ڪنهن ميٽر جي معنيٰ ڏيکارين ٿا سي سڀ
 'اسم عام' ليکبا آهن. ٻين ٻولين جي گرامرن ۾ اهي 'اسم جمع'
 ليکبا آهن.

۲۶- [اسم ذات] سڀت، ڪٽ، چالاڪي، موکائي، ڊيگهه، ويڪر، ساوڪ،
 اڇاڻ، ڪاراڻ وغيره خاصيتن جا نالا آهن. 'خاصيت' معنيٰ خاص ڳالهه
 جا ڪنهن جي سڀاءُ ۾ هجي تنهنڪري 'خاصيت' لفظ ۾ ڪن ٿوڙي اوڪڻ
 ۽ ٻيون ذاتي ڳالهيون اچي وڃن ٿيون. شاهوڪاري، غريبي، چڱيلائي،
 بيماري، ٻالاڻ، جواني، پيري ۽ ٻينلائي اهي حالتن جا نالا آهن. وهڪ
 بيهڪ، ڪل، لاڇ، ويڙهه ۽ جنگ اهي ڪمن جا نالا آهن. انهن سڀني
 قسمن جي نالن کي گڏي 'اسم ذات' چئبو آهي. مطلب ته:
 'ڪنهن به ماڻهوءَ يا شئي وغيره جي ذاتي خاصيت يا حالت يا ڪم
 تي رکيل نالي کي 'اسم ذات' چئجي ٿو.'

۲۷- [اسم جا قسم] مٿي چيو ويو آهي ته دنيا ۾ جيڪي ماڻهن شين
 وغيره تي نالا رکيل آهن سي جملي ٽن قسمن جا آهن: اسم خاص،
 اسم عام ۽ اسم ذات. ڪنهنجي نالي چوڻ ته هي 'خاص' يا 'عام' آهي
 سا ٿي صفت ڪرڻي، تنهنڪري اسم خاص ۽ اسم عام انهن ٻنهي کي
 گڏي 'صفاتِي اسم' چئبو آهي ۽ جيڪي نالا ذاتي ميان ڪمن ۽ حالتن
 تي رکيل آهن تن کي ذاتي اسم چئبو آهي. الهيءَ سبب اسمن جي
 قسمن جي ورڇ هن طرح ڪبي آهي.

۲۸- [صفاتِي ۽ ذاتِي اسمَن جو فرق] صفاتِي ۽ ذاتِي اسمَن جي فرق سمجھڻ لاءِ ڪهڙو به اسم خاص يا عام وٺو. مثال لاءِ 'برف' وٺو. ڇا ٿڌي اچي ۽ لسي ٿئي ٿي. جنهن شئي تي 'برف' نالو رکيل آهي تنهن کي جسم آهي تنهنڪري اها اکين سان ڏسي، هٿ هر ڪٿي ۽ چپ سان چڪي سگهجي ٿي؛ پر برف جي ٿڌاڻ، اڇاڻ ۽ لساڻ يا لسانِي ڪي اهڙيون شيون نه آهن جي برف کان ڌار ڪري، هٿ هر ڪٿي، يا چپ سان چڪي سگهجن. اهي رڳو خاصيتن جا لالا آهن ۽ الهن جو رڳو پنهنجي من يا دل ۾ ويچار ڪري چئبو ته 'برف' نالو اسم عام آهي ۽ ٿڌاڻ، اڇاڻ، لساڻ يا لسانِي (جن کي جسم ڪونهي ۽ رڳو خاصيتن جا لالا آهن). اسم ذات آهن.

مطلب ته: جيڪي صفاتِي اسم (خاص ۽ عام) آهن تن کي جسم آهي، تنهنڪري انهن جي ڄاڻ حواسن يا اندرين (ڪن، هٿ، اکيون، چپ ۽ لڪ) جي وسيلي پئي ٿي ۽ جيڪي ذاتِي اسم آهن تن کي جسم ڪونهي تنهنڪري الهن جي ڄاڻ حواسن يا اندرين سان لٿي پئي پر انهنجو رڳو پنهنجي من يا دل ۾ ويچار ڪري سگهجي ٿو.

باب چوٿون

جنس

۲۹- [جنس] گهوت- ڪنوار؛ مڙس- جوءِ؛ گهوڙو- گهوڙي. مطلب ته ڌڻيءَ پنهنجي قدرت سان جتي ڪٿي جوڙو پيدا ڪيو آهي. نر ۽ ماديوڻ نه رڳو جاندار پر پيچان شين ۾ به آهن. مثال طور تلسيءَ جي ٻوٽن ۾ ڪا تلسي نر ۽ ڪا مادي آهي. ويا ڪرڻ ۾ جنهنکي 'جنس' چئجي ٿو سا

لر ۽ ماديءَ جي تفاوت ڏيکاري ٿي. جيڪي لر جي معنيٰ ڏيکارين ٿا سي مذڪر (لر) ۽ جيڪي ماديءَ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا سي مؤنث (مادي) سڏجن ٿا. دلو - دلي ۽ کات - کاتي. اهڙي طرح بيجان شين جو به مؤنث جوڙيو آهي. اشارو - منڍي ۾ 'جنس بيجان' ڌار نه ليکبي آهي.

(الف) اسمن جي جنس پروڙن جون واٽون.

۳- [مؤنث پڇاڙيون] زال، گجھ، ڪٽ چپ، ۽ ٻيا اهڙا اسم جنجي پڇاڙي ۾ زبر (آ) يعني 'ا' جو اچار آهي سي سڀ سدائين مؤنث آهن. بلا، گل، مڪ، چٽ، گهوڙي، ڪتي ۽ ٻيا اهڙا لفظ جنجي پڇاڙيءَ ۾ آ- اِي اچن ٿا تن مان گهڻا مؤنث ۽ ٿورا مذڪر آهن. راجا، گدا، سيٺ ڪيهر، هاڻي ۽ ٻيلي مذڪر آهن. پر انهن پڇاڙين وارا مؤنث ايترا گهڻا آهن جو هئن چئي سگهجي ٿو ته 'سنڌيءَ ۾ آ- آ- اِي اهي اچار مؤنث پڇاڙيون آهن.' * اشارو - ٻالھين - چالھين - لھائين لفظن جي پٺيان 'اين' جو اچار آهي جو 'اي' ۾ لڪ جي اچار ڪڍڻ سان ٿئي ٿو. اهڙا لفظ به گهڻو ڪري مؤنث آهن، پر ٿورا مذڪر به آهن. جيئن: پرين ۽ سپرين. سچ ٻچ اهي ٻئي صفت آهن تنهنڪري مؤنث سان به لاڳو ٿي سگهن ٿا. جيئن:

'سنڌيءَ ڪن ڪڇ مان هون سلامت سپرين. (سهڻي ۶-۷) هتي 'سپرين' لفظ ميهار پنهنجي سهڻيءَ لاءِ ڪم آندو آهي تنهنڪري جنس مؤنث آهي.

۳۱- [مذڪر پڇاڙيون] گهوڙو، ڪتو، ڪتولو، دلو ۽ ٻيا اهڙا لفظ جنجي پڇاڙيءَ ۾ 'او' اچي ٿو سي سڀ سدائين مذڪر آهن. لوڪڙ، گدھ، آٺ، واکھو، ڪدو ۽ ٻيا اهڙا لفظ جنجي پڇاڙيءَ ۾ 'ا' يا 'او' اچي ٿو تن مان گهڻا مذڪر ۽ ٿورا مؤنث آهن. مَس، مَس، ڪنڊ، گڻو، وهو معنيٰ زال يا لهن جنس مؤنث آهن پر انهن پڇاڙين وارا مذڪر اسم ايترا گهڻا جو هئن چئي سگهجي ٿو ته 'سنڌيءَ ۾ آ- او- او اهي

* گنگا- گومتِي. هن ريت سسڪرت جون مؤنث پڇاڙيون 'آ' ۽ 'اي' آهن، پر سنڌيءَ ۾ اهي اچار گهڻائي آ- آ- به ڪجن ٿيون. جيئن: ويهه- ويٺل ۽ لپتي- نيٺ. اهڙي طرح 'آ' ۽ 'اي' مان چار مؤنث پڇاڙيون آ- آ- اِي ٿيون آهن.

ٺي مڌڪر پڇاڙيون آهن. *

(الف) ماڻهو، وڃڻ ۽ ڪڇڻ لفظن جي پٺيان 'اڻ' جو اچار آهي جو 'او' جي پٺيان لڪ جي اچار ڪڍڻ سان ٿئي ٿو. اهڙا لفظ به ڪهڙو ڪري مڌڪر آهن، پر ٿورا مولت به آهن. جيئن: جُون، پُون (ڌرتي) ۽ پيا. (ب) داڻو، ڀرڻو (ڀرت)، والھون ۽ ڦاڙھئون لفظن جي پٺيان 'اون' جو اچار آهي جو 'او' جي پٺيان لڪ جي اچار ڪڍڻ سان ٿئي ٿو. الهيءَ پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم مڌڪر آهن.

ٺياريون حالتون— (۱) رَس لفظ مڌڪر به آهي ۽ مولت به آهي. جيئن: ڳالھ جو رَس (مڌڪر) ڪمند جي رَس (مولت). (۲) ڌيءَ - ڌيءَ: اهڙي طرح ڪي مولت اسم 'آءُ' توڙي 'آءُ' پڇاڙي وٺن ٿا. (۳) باشو، بٽسرو، سڇاڻو ۽ شڪرو انهن بازن جي نالن 'او' اچي ٿو ۽ رواجي طرح اهي مڌڪر ليکجن ٿا، پر سچ ۽ سچ ته اهي مادون آهن. ساڳي طرح بٽين ۽ ڇپڪ (ٻنهي پٺيان زير) مولت ليکجن ٿا، پر سچ ۽ سچ ته اهي باز لڙ (مڌڪر) آهن. مطلب ته ٻوليءَ ۾ رواج وڌي ڳالھ آهي.

۳۲— [ستن قسمن جون پڇاڙيون] مٿي جيڪي چيو ويو آهي تنهن مان معلوم ٿيندو ته آءُ - آءُ - آءُ اي مولت ۽ آءُ - آءُ او مڌڪر پڇاڙيون آهن. باقي رهيل ٻه ٽي علت اي - اءُ - اءُ - پڇاڙيون ڪري ٿا ليکجن ٿا ڇاڪاڻ ته (۱) جن اسمن جي پٺيان 'اي' آهي سي عام صورت ۾ ڪر آيل ليکبا. جيئن: گهوڙو - گهوڙي. (۲) شئي جو اچار ش + آءُ آهي ('آءُ' پڇاڙي ليکبي). (۳) 'جؤ' جو اچار ج + آءُ آهي. ('آءُ' پڇاڙي ليکبي).

(۲) مڌڪر مان مولت جوڙڻ جون واٽون:

۳۳— [مولت جوڙڻ لاءِ پڇاڙيون] ڪٽ، ڇپ، ٺٽ ۽ پيا اهڙا اسم

* سنسڪرت واري مڌڪر پڇاڙي 'آءُ' جيئن رام، گوپند (ٻنهي پٺيان زير) پراڪرت ۾ ڦري 'او' ٿئي ٿي ۽ اها سنڌيءَ ۾ گهڻائي 'آءُ' به ڪريون ٿا. جيئن: رامو - گوپندو بدران رام - گوپند (ٻنهي پٺيان ڀش) به چئون ٿا. وري 'آءُ' ڪي وڌائي 'او' ڪريون ٿا. جيئن: رام - رامو، ڪوپ - گوپو. اهڙي طرح سنسڪرت واري مڌڪر پڇاڙي 'آءُ' مان سنڌيءَ ۾ ٽي مڌڪر پڇاڙيون آو - آءُ - او - ٺهيون آهن. سنسڪرت ۾ 'آءُ' پڇاڙيءَ وارا اسم گهڻو ڪري سڀ مڌڪر ۽ سنڌيءَ ۾ سڀ مونث! اهو التو لکيو هن ڪري ٿيو آهي جو سنسڪرت مولت پڇاڙي 'آءُ' جو اچار سنڌيءَ ۾ گهڻائي 'آءُ' ڪريون ٿا. جيئن: پيڙا - پيڙو، ويلا - ويل.

جنجي پٺيان زير يعني 'آ' جو اچار آهي سي سڀ سدائين مولث آهن تنهنڪري مولث جو مولث ڪوڙ ڄڻدو. لالا، پيشوا، خضر، ڪيهر، موتي، پاڻي، ڪڍو، ماڻهو ۽ ٻيا اهڙا مذڪر اسم جنجي پڇاڙي ۾ آ- اي- او اچي ٿو تن مان ڪيترن جو مولث لڌو جڙي چاڪاڻ ته سنڌي ٻولي آهي مولث پڇاڙيون ڪري ٿي ليڪي تنهنڪري اهڙن مذڪر اسمن کي مولث جوڙڻ کان جواب ڏيئي ٻيهي ٿي. الهن پڇاڙي وارن ٿورن مذڪر اسمن جو مولث جڙي ٿو پر هن طرح: راجا- راڻي (بيقاعدي) سيٺ- سيٺائي- سيٺي- سينڻ: هاڻي- هاڻيائي- هاڻي- هاڻي: ٻيلي- ٻيليائي ٻيلڻ: هندو- هندواڻي- هندواڻي- هندڻ: رهاڪو- رهاڪڻ. مطلب ته مولث پڇاڙي 'اي' (جنهنجو گهڻيل اچار 'آ' آهي جيئن: چوڪري- چوڪر) جي اڳيان 'آن' يا انجو گهڻيل اچار 'اڻ-ڻ' گڏي مولث جوڙجي ٿو* هن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته مولث جوڙڻ لاءِ سڌو رستو اهو آهي ته 'اي' پڇاڙي گڏجي، پر هن قسم جي اسمن پٺيان 'اي' گڏڻ ئي مشڪل آهي تنهنڪري اهي اڻ سڌو رستو وٺي 'اي' جي اڳيان 'آن' گڏين ٿا يعني 'اڻي' پڇاڙي وٺن ٿا.

(الف) چوڪرو مولث چوڪري، پر چوڪر (پڇاڙي ۾ پيش) مولث چوڪر (پڇاڙي ۾ زير) ساڳي طرح نينڪرو مولث لينڪري، پر لينڪر مولث لينڪر (پڇاڙي ۾ زير). مطلب ته جن اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ 'او' اچي ٿو تنجي مولث جوڙڻ لاءِ 'اي' پڇاڙي ۾ گڏبي آهي پر جيڪڏهن

* اهو رواج سنسڪرت مان ورتل آهي جنهن ۾ بلڪل ٿورن لفظن جي مولث جوڙڻ لاءِ 'اي' جي اڳيان 'آن' (اڻ) گڏبو آهي. مثلاً اندر- اندراڻي: وڻ- وڻاڻي. 'اندر' برسات جو ديوتا ۽ 'وڻ' پاڻي جو ديوتا آهي.

اشارو: سنسڪرت کان ڀڄي ڌار ٿيڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ پهريون هي قوم ڪنيون آهي جو جنس بيجان ڪڍي ڇڏي اٿس. جن لفظن جي اصل جنس بيجان هئي تن مان ٿورا مولث ليڪجن ٿا ۽ گهڻا 'او' (اون) پڇاڙي وٺي بيٺا آهن جنهنڪري اهي مذڪر ليڪجن ٿا. جيئن، 'هڻئون' (ڌل) ۽ 'پريٽو' (بريت). آها 'اون' پڇاڙي اصل جنس بيجان جي لڌالي هئي ۽ اها اڄ تائين گجراتي ٻوليءَ ۾ آهي.

اشارو: 'او' پڇاڙيءَ وارن ڪن ضميرن جو مولث 'آ' پڇاڙي گڏڻ سان ٺهي ٿو. جيئن: اجهو- اجهاءُ، ڪو- ڪا، سو- سا، پر عام طرح 'اي' پڇاڙي ڪم اچي ٿي. جيئن، ڪهڙو- ڪهڙي ۽ جهڙو- جهڙي.

ڪنهن مذڪر اسم جي پڇاڙيءَ ۾ 'او' جو گهڻيل اچار 'آ' هوندو ته مولث جوڙڻ لاءِ مولث پڇاڙي 'اي' جو به اچار گهڻائي 'ا' ڪپو. اهڙي طرح جن ته لفظ جو وزن پورو ڪري بيهاريو آهي. لياري حالت - پڪر مولث پڪري ('پڪير' نه چئبو). بيقاعدِي مولث. گدڙ - گداڙي، بگهڙ - بگهياڙي، ڪانءُ - ڪانويلي. هنن مثالن مان به ظاهر آهي ته 'اي' پڇاڙي تڏهن کڏجي ٿي جڏهن لفظن جو وزن وڌائجي ٿو ته جيڪر ڪٿي 'اي' جو اچار گهڻجي 'ا' ٿي ٻئي. (ب) مٿين قاعدي موجب 'دايو' جو مولث 'دائي' آهي، مگر 'وايو' جو مولث 'واڍي' نه آهي پر 'واڍڻ'.

اهڙي طرح ڪيترن ڪسب يا ڌنڌو توڙي ذات ڏيکاريندڙ اسمن ۽ ڪن جهنگلي جانورن جي نالن پٺيان جيڪڏهن 'او' يا 'آ' هوندو آهي ته مولث جوڙڻ مهل 'اي' يا 'ا' جي اڳيان 'آن' يا النجو گهڻيل اچار اڻ - ڻ گڏبو آهي. جيئن: ملو - مليائي؛ ماڙيڇو - ماڙيڇائي - ماڙيڇڻي - ماڙيڇڻ. ڏير - ڏيرائي (اهو مائٽي ڏيکاريندڙ) ۽ شينهن - شينهن. مطلب ته 'اي' جي اڳيان 'آن' وجهي 'آئي' پڇاڙي ٺاهي آهي ۽ 'اي' توڙي 'آئي' جا اچار گهڻبا آهن.

۳۴- [مولث مان ٺهيل مذڪر لفظ] ماسي مذڪر ماسڙ (سنسڪرت ماسر سوسري = ماءُ جي پيڻ). ڦٽي مذڪر ڦٽڙ (سنسڪرت پتر سوسري = پيءُ جي پيڻ). رن مذڪور رنڙ (سنسڪرت - رنڊا؛ هندي - رلڊي؛ سنڌي - رن) عام طرح مذڪر لفظن مان مولث ٺاهيو آهي پر ڪي ههڙا ٿورا مولث لفظ سنسڪرت مان وٺي پوءِ سنڌي نموني انهن جو مذڪر ٺاهيو اٿئون.

۳۵- [اسم جي سدائين مذڪر] 'اهنر' لفظ جو مولث ڪولهي ڇاڪاڻ ته وهانءَ ۾ هميشه مرد اهنر بيهي ٿو نه زال. 'تارو' جو به مولث نه ٿو ٺهي ڇاڪاڻ ته اهو اصل خود مولث لفظ آهي 'تارا' جيئن تارا ٻائي * ڪالڏ معنيٰ پيارو مڙس تنهنجي مولث 'ڪالڏا' چوڻ جو رواج ڪولهي. (اصل ڪانت معنيٰ پيارو مولث 'ڪالٽا' معنيٰ پياري جيئن: سورج ڪالٽا چنڊر ڪالٽا). اهڙي طرح ڪن مذڪر اسمن جو مولث ڪونڊ جوڙندو آهي.

* اهڙا ٻيا به لفظ آهن جي اصل مولث آهن پر ڦيرائي مذڪر ڪيا اٿن. جيئن: سنجها - سنجهو (نما شام) 'جتي' - 'جتو' (پادر) 'ويلا' - 'ويلو'.

- ۳۶- [اسم جي سدائين مولت] اڀلا، جيڄل، ضاعفه معنيٰ ضعف واري يا اڀلا (زائفا)، مهندي، لٿان - لٿان - نٿڻ (مٿس جي پيٽ) جو مذڪر ڪوٺو جڙندو آهي ڇاڪاڻ ته اهي لفظ سدائين زالن سان لاڳو ٿين ٿا.
- ۳۷- [مذڪر اسمن لاءِ لڙالا مونث لفظ] مرد مولت زال؛ لڙ- مادي؛ ميان- بيبي؛ پيءُ - ماءُ؛ پيءُ - ڏاڏو؛ ڏاڏو - ڏاڏي؛ ڪوٺهون يا ٻاڏو مولت وڃي. اهڙيءَ طرح ٻين به ڪن مذڪر اسمن لاءِ لڙالا مونث لفظ ٺهرايل آهن. *
- ۳۸- [مركب لفظ جي جنس] ڪل مک مولت ڪل مک (پڇاڙي ۾ زير)؛ گاڙهه گهو موٽ گاڙهه گهي؛ چڱو ڀلو موٽ چڱي ڀلي؛ ڏٺو مٽو موٽ ڏٺي مٽي. مطلب ته مرکب لفظ جي حالت ۾ ڪٿي رڳو پوئين لفظ جي پڇاڙي ۽ ڪٿي پٺي لفظن جون پڇاڙيون ڦرن ٿيون.
- ۳۹- [جنس بيجان] سنڌيءَ ۾ جنس بيجان ڪانهي ۽ الجوتيجو اهو ٿيو آهي جو ڪي لفظ هڪ هنڌ جنس مذڪر ته ٻئي هنڌ جنس مونث پيا ليکجن. جيئن: 'رت' عام طرح جنس مذڪر ليکجي ٿو پر مرحل سنڌ ڏي چون 'رت' (جنس مونث). ساڳيءَ طرح 'محلالت' عام طرح جنس مذڪر، پر ڪن هنڌ 'محلالت' جنس مونث ليکجي ٿو. هن قسم جي مونجهاري لاهڻ لاءِ ڪي به قاعدا جوڙڻ مشڪل آهن. اشارو: ڊاڪٽر فارس پنهنجي ٺاهيل هندستاني ٻوليءَ جي ويا ڪرڻ ۾ به اها ساڳي شڪايت ڪئي آهي، جي جنس بيجان نه هئڻ ڪري ڪي 'شڪار گاهه' جنس مذڪر پيا چون پر حقيقت ۾ 'گاهه' مونث پڇاڙي آهي.

باب پنڃون

- ۴۰- [عدد] 'گهوڙو' معنيٰ هڪ گهوڙو پر گهڻن گهوڙن لاءِ چئون 'گهوڙا' مطلب ته سنڌيءَ ۾ اسمن جا عدد به آهن، 'واحد' يعني هڪڙو ۽ 'جمع' يعني هڪ کان گهڻا.

* 'پت' يا 'پتر' (بوتر) جي بنيادي معنيٰ آهي جر ڦهڻو (دوڙخ) سان تاري پار ڪري (مٿن مائٽن جي ڪريا ڪرم ڪرڻ سان) 'ڌيءُ' معنيٰ ڏهن واري (اصل لفظ 'دهتر' دهه معنيٰ ڏهن). اڳي لياڻين تي ڪاين ڏهن جو ڪم رکيل هو. انهيءَ طرح هر هڪ لفظ ۾ نرالو خيال رکيل آهي تنهنڪري مذڪر لاءِ هڪڙو ۽ مونث لاءِ ٻيو لفظ ٿيو آهي.

$\frac{d}{dt} \left(\frac{1}{r^2} \right) = -\frac{2}{r^3} \frac{dr}{dt}$

Handwritten signature

[illegible]

July Aug. Sept. Oct.

[illegible]

1947-48

[illegible]

1. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$
 2. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{8}$
 3. $\frac{1}{4} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{16}$

1992年12月25日

1945-1946: 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 262

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains.

1990

1990

1992

شبڻم وانگر جرڪندڙ - ڪنول وانگر ٽڙيل

نسيم احمد ڪرل

جون يارنهن ڪهاڻيون

شبڻم شبڻم، ڪنول ڪنول

نسيم جو سنڌيءَ ڪهاڻيءَ ۾ الڳ مقام آهي

نسيم جي قلم ۾ بيباڪي آهي

نسيم جو فن پختو ۽ ڪهاڻين جا پلاٽ حقيقت

تي ٻڌل آهن

نسيم ٿوري عرصي ۾ جهڙيون شاندار ڪهاڻيون

پيش ڪيون آهن، شايد ئي ڪنهن ٻئي ڪهاڻيڪار

پيش ڪيون هونديون

انهن شاندار ڪهاڻين کي فخر سان پيش ڪجي ٿو

تمام سهڻو چئن رنگن ۾ ٽائيڊل ڪور،

صفحا اٽڪل هڪ سو پنجاھ

اداره ادب - نو

ويست ڪچا F/45-750

حيد آباد، سنڌ